SIGMUND

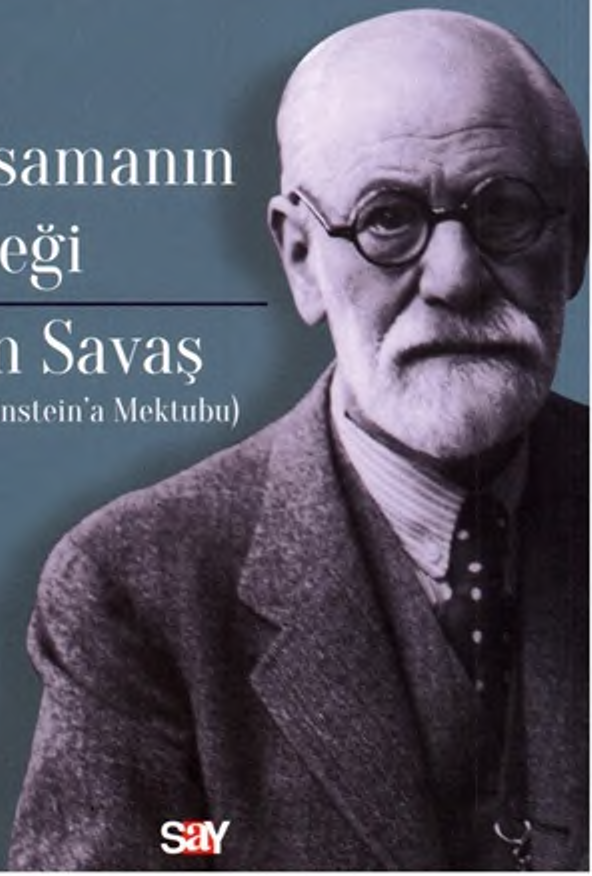
Freud

Almancadan çeviren: Kâmuran Şipal

Bir Yanılsamanın Geleceği

Neden Savaş

(Freud'un Einstein'a Mektubu)

SAY

Dogma olarak bildiğimiz dinsel tasarımlar aslında yaşantıların verileri midir yoksa yanılsama mıdır? Çocukların cinsellik dışı varlıklar olduğuna ilişkin, ancak psikanalizin çürütebildiği inanç yanılsama diye nitelendirilebilir mi? İlk çocukluk döneminde dinsel dogmaların etkisini üzerlerinde hissetmemiş kuşaklarda usun içgüdüsel yaşamı güçlük çekmeden egemenlik altına alabileceğini düşünmek bir yanılsama mıdır?

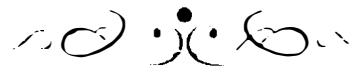
Bir Yanılsamanın Geleceği'nde Freud, tüm bu sorulara yanıt bulmasının yanı sıra din hakkındaki fikirlerini de eleştirel bir bakış açısıyla ifade ediyor. Bu araştırma kapsamında dinsel dogmaların gerçeklik değerini sorgulamaya yer veriyor, psikolojik yapıları bakımından bunların yanılsama sayılıp sayılmayacağını açıklıyor. Bu bağlamda yanılsamaları insanlığın en güçlü, en eski ve en acil isteklerine sağlanan doyumlar olarak nitelendiriyor.

Freud *Bir Yanılsamanın Geleceği* ile daha önce birçok kez ele aldığı uygarlık sorunlarını detaylı bir şekilde incelediği bir çalışma dizisi oluşturdu. Buradaki düşüncelerini bir kez daha aktardığı *Kültürdeki Huzursuzluk* (1930), ardından Einstein ile savaş üzerine mektuplaşmalarını içeren *Neden Savaş* (1933) ve 1934'ten beri üzerinde çalıştığı *Musa ve Tektanrıcılık* bu dizide yer alan en önemli çalışmalarıdır.

internet satış
saykitap.com
15 TL
ISBN 978-605-02-0607-4
9 786050 206074
SAY YAYINLARI

sayyayincilik.com
facebook.com/sayyayinlari
twitter.com/sayyayinlari
instagram.com/sayyayincilik

BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ

NEDEN SAVAŞ

(Freud'un Einstein'a Mektubu)

Sigmund Freud

6 Mayıs 1856, Freiberg, Avusturya-Macaristan İmp. (bugün Pribor, Çek Cumhuriyeti sınırları içinde) – 23 Eylül 1939, Londra.

Avusturyalı nörolog ve psikanaliz ekolünün kurucusu.

1873'te Viyana Üniversitesi'ne girdi; buradan mezun olduktan sonra aynı üniversite bünyesindeki Brückle Enstitüsü'nde çalıştı.

1883'te dönemin en ünlü beyin anatomisi ve nöropatoloji uzmanı Dr. Theodor Meynert'in yönetimindeki psikiyatri kliniğinde asistan olarak çalışmaya başladı ve Meynert'ten etkilenerek nöropatolog olmaya karar verdi. 1885'te nöropatoloji doçenti oldu.

Çeşitli bedensel engelleri olan Anna O. İsimli bir hastasına uyguladığı "hastayı konuşturarak tedavi" yöntemi psikanalizin temelini oluşturdu. Prof. J. M. Charcot ile Paris'te histeri üzerinde yürüttüğü çalışmaların ardından, 1890'ların sonunda nörolojiden uzaklaşarak klinik psikolojiye yöneldi.

1896'da babasının ölümünün ardından girdiği derin bunalım sonucunda, sistemli biçimde kendini analiz etmeye başladı. Çocuk cinselliği üzerine yürüttüğü araştırmalar sonucunda, ünlü *"Oedipus Kompleksi"* kavramını geliştirdi.

1938'de Nazileri Viyana'ya girmesiyle, en küçük çocuğu Anna Freud ile birlikte Avusturya'yı terk ederek Londra'ya yerleşti. Uzun süre kanserle mücadele eden Freud, 23 Eylül 1939'da yaşamını yitirdi.

Yapıtları:

Die Traumdeutung (1900, Rüyaların Yorumu); *Zur Psychopathologie des Alltagslebens* (1901, Gündelik Yaşamın Psikopatolojisi); *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905, Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme); *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten* (1905, Espri ve Bilinçdışıyla İlişkisi); *Totem und Tabu* (1913, Totem ve Tabu); *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung* (1914, Psikanaliz Akımının Tarihçesi Üzerine); *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1917, Psikanalize Giriş Dersleri); *Jenseits des Lustprinzips* (1920, Haz İlkesinin Ötesinde); *Das Ich und das Es* (1923, Ben ve O); *Selbstdarstellung* (1925, Yaşamım ve Psikanaliz); *Hemmung, Symptom und Angst* (1926, Ket Vurma, Belirti ve Bunaltı); *Die Zukunft einer Illusion* (1927, Bir Yanılsamanın Geleceği); *Das Unbehagen in der Kultur* (1930, Kültürdeki Huzursuzluk); *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (1939, Musa ve Tektanrıcılık)

Sigmund Freud'un Say Yayınları'ndaki diğer yapıtları:

Amatör Psikanalizi
Bir Çocukluk Nevrozu Hikâyesi (Kurt Adam Vakası)
Cinsellik Üzerine
Çocukta Fobinin Analizi - Küçük Hans Vakası
Kitle Psikolojisi
Kültürdeki Huzursuzluk
Musa ve Tektanrıcılık
Psikanaliz Üzerine Beş Konferans ve Psikanalize Toplu Bakış
Psikanalize Giriş 2: Nevrozlar
Psikanalize Giriş 3: Psikanaliz Üzerine Yeni Araştırmalar ve Bulgular
Rüyaların Yorumu (Tam Metin)
Totem ve Tabu
Yanılgılar ve Düşler Üzerine
Yaşamım ve Psikanaliz

BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ

NEDEN SAVAŞ

(Freud'un Einstein'a Mektubu)

Sigmund Freud

Almancadan çeviren:
Kâmuran Şipal

say

Say Yayınları
Sigmund Freud Kitaplığı

Bir Yanılsamanın Geleceği – Neden Savaş (Freud'un Einstein'a Mektubu)
/ Sigmund Freud
Özgün adı: *Die Zukunft einer Illusion – Warum Krieg?*

Yayın hakları © Say Yayınları
Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0607-4
Sertifika no: 10962

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker
Kapak tasarımı: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık
Topkapı-İstanbul
Tel.: (0212) 674 93 54
Matbaa sertifika no: 22858

1. baskı: Say Yayınları, 2017
2. baskı: Say Yayınları, 2019

Say Yayınları
Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80
www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com
www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari
www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.
Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul
Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80
internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İÇİNDEKİLER

Sigmund Freud: Hayatı ve Düşüncelerinin
Bir Özeti (James Strachey) • 7
Editörün Önsözü • 23

BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ • 25

NEDEN SAVAŞ (Freud'un Einstein'a Mektubu) • 95

SIGMUND FREUD: HAYATI VE DÜŞÜNCELERİNİN BİR ÖZETİ

James Strachey

Sigmund Freud, 6 Mayıs 1856'da Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na ait küçük bir şehir olan Freiberg'in Mähren kasabasında doğmuştur. Dışarıdan bakıldığında yaşamının ilk 38 yıllık kısmı pek olaylı geçmediğinden anlatılması çok da uzun sürmez.

Freud orta halli bir Yahudi ailesinden gelmekteydi. Babasının ikinci evliliğinden doğan çocuklarının en büyüğü idi. Bundan dolayı kardeşler arasındaki yeri biraz sıra dışıydı çünkü doğduğu anda babasının ilk evliliğinden olan iki yetişkin ağabeyi vardı. Bunlar kendisinden yirmi yaş büyüktü, hatta içlerinden biri evliydi ve küçük bir oğlu vardı. Böylece Freud aynı zamanda dayı olarak dünyaya geldi. Bu küçük yeğen, çocukluğunun ilk yıllarında, daha sonra doğacak yedi tane kendi küçük kardeşi kadar önemli bir rol oynadı.

Freud'un babası yün tüccarıydı. Oğlunun doğumundan kısa bir süre sonra ekonomik sıkıntılarının artması üzerine, Freud henüz üç yaşında iken Freiberg'den ayrılmaya karar verdi. Bir yıl sonra iki büyük üvey erkek kardeş dışında bütün aile Viyana'ya yerleşti, iki ağabey ise aileleri ile birlikte Manchester'a taşındı. Hayatının birkaç döneminde Freud, onların peşinden Manchester'a gitme fikrine kapılsa da bunu ancak seksen yıl sonra yaptı.

Aile Viyana'da Freud'un çocukluk döneminde zor şartlarda yaşamasına rağmen yine de babanın, oğluna iyi bir eğitim aldırma çabaları takdire şayandır. Gerçi Freud şüphesiz çok yetenekli ve çalışkan bir öğrenciydi, henüz dokuz yaşındayken yüksek liseye kabul edildi, hep sınıf birincisi oldu. On yedi yaşında mezuniyet sınavını başarıyla geçti, ama henüz belli bir meslekte karar kılmamıştı. Bu yaşına kadar genel bir eğitim almıştı, her ne olursa olsun bir üniversite kariyeri planlıyordu fakat seçeceği fakülte konusunda kararsızdı.

Freud daha önceleri birçok defa "bir doktorun konum ve faaliyetlerine çok fazla ilgi" duymadığını yazmıştır, "ondan ziyade insan davranışlarına ve doğal nesnelerin özüne dayanan bir öğrenme hırsı içinde olduğunu"[1] dile getirmiştir. Yine başka bir yerde, erken yaşlarından beri, acı çeken insanlara yardımda bulunmak gibi bir arzusunun olmadığını belirtmiştir. "Gençlik yıllarında ise dünyanın bilinmeyenlerini anlamak ve belki de çözümün bir parçası olabilmek için karşı konulmaz bir istek duydum,"[2] diye devam eder sözlerine. Freud daha ileride, hayatının son dönemindeki sosyolojik araştırmalarında şöyle der: "Bir ömür boyu sürecek fen bilimleri, tıp ve psikoterapi yollarına saptıktan sonra, yine bir zamanlar genç bir delikanlıyken düşüncelerimde zihnen beni esir alan kültürel sorunlara geri dönmüştüm."[3]

Freud'un anlattığına göre, fen bilimleri dalındaki tercihini doğrudan doğruya etkileyen olay, Goethe ile ilgili "Doğa" adlı ve popüler-bilim konulu bir konuşmayı (besbelli yanlış-

---

1 *Selbstdarstellung* (1925 *d*) adlı çalışmanın en başlarında.

2 "Nachwort zur *Frage der Laienanalyse*" (1927 *a*). "*Amatör Psikanalizi*'ne Sonsöz", *Amatör Psikanalizi*, çeviren Kâmuran Şipal, (Say Yayınları, 2015) içinde.

3 "Nachschrift 1935 zur *Selbstdarstellung*" (1935 *a*).

lıkla) olgunluk sınavından hemen önce dinlemiş olmasıydı. Düşünüp taşındıktan sonra tercihini tıp öğreniminden yana kullandı. Böylece Freud 1873 yılının sonbaharında, on yedi yaşında Viyana Üniversitesi'nin tıp fakültesine kaydını yaptırdı. Fakat tıp eğitimini tamamlamak için pek de acele etmedi. İlk birkaç dönem boyunca farklı alanlardaki derslere girdikten sonra dikkatini önce biyolojiye, sonra da fizyolojiye yöneltti. Üniversitedeki üçüncü yılında karşılaştırmalı anatomi profesörü ona yılanbalığının anatomisini çözme görevini verdi; bu, Freud'un yaklaşık yüzlerce yılanbalığına otopsi yapması gerektiği anlamına geliyordu. Kısa bir süre sonra Brücke'nin fizyoloji laboratuvarına gitti ve altı yıl boyunca da araştırmalarını sürdürdü. Şüphesiz ki Freud, çabasını büyük bir memnuniyetle karşılayan Brücke'den fen bilimlerine yaklaşımının ana hatlarını devraldı. Bu süre zarfında merkezi sinir sisteminin anatomisi üzerine çalışmalar yapıp bunları paylaşmaya başladı. Fakat bu laboratuvar derslerinin, geniş ve kalabalık olan babaevine katkıda bulunmak için yeterince uygun olmadığını anlaması çok uzun sürmedi. Bu nedenle 1881 yılında tıp doktorası yapmaya karar verdi ve bir yıl sonra da Brücke Laboratuvarı'ndaki görevinden istemeyerek de olsa ayrılmak zorunda kalarak Viyana Devlet Hastanesi'nde göreve başladı. Ailesini düşünmenin ötesinde hayatının akışını etkileyen başkaca etkenler de vardı. Haziran 1882'de nişanlandı; bundan böyle evliliğini gerçekleştirmesi için gerekli olan temel taşları oturtmaya çalışması gerekiyordu. Nişanlısı Martha Bernays, Hamburg'un tanınmış Yahudi ailelerinin birinden geliyordu. Geçici olarak Viyana'da yaşıyordu ve kısa süre sonra Kuzey Almanya'ya dönmek zorundaydı. Sonraki dört yıl içerisinde Freud onu sadece kısa süreli ziyaretlerde görebildi; iki âşık neredeyse hergün gönderdikleri karşılıklı mektuplarla yetinmek zorundaydı.

Freud tıp dünyasında bir isim ve unvan edinmeyi hedefledi. Hastanenin farklı birimlerinde çalışmaya başladı fakat bir süre sonra beyin anatomisi ve nöropatoloji alanlarına yoğunlaştı. Kokainin tıbbi kullanımı üzerine yaptığı araştırmaları yayımlaması bu döneme denk gelmektedir ve göz doktoru Koller'in lokal anestezide kokaini kullanmasına sebep olmuştur. Freud kendine yakın gelecek için doğrudan iki hedef seçti: Biri doçent olmak, bir diğeri ise Paris'in ünlü ve nüfuzlu hekimlerinden nörolog ve psikiyatr Charcot'nun yanına gidip bir süre orada kalabilmesini sağlayacak bir burs kazanmaktı. Bu planların ona ciddi avantajlar sağlayacağına yürekten inanışı sayesinde zor bir mücadeleden sonra 1885 yılında bu amacına ulaştı.

Paris'te Charcot'nun Salpêtrière adlı ünlü sinir hastalıkları kliniğinde geçirdiği aylar Freud'un yaşantısında yine birtakım değişikliklere neden oldu fakat bu sefer durum daha farklıydı. O zamana kadar kendini sadece doğabilim araştırmalarına adamıştı, hatta Paris'te de beyin üzerinde dokubilimsel çalışmalar gerçekleştirmişti. Oysa Charcot o sıralarda sadece histeri ve hipnoz ile ilgilenmekteydi. Freud'un gelmiş olduğu tıp çevresinde bu tip konular gayriciddi hatta neredeyse kaba saba bulunuyordu, ama onu cezbetmeye başlamıştı. Charcot sadece nöropatolojinin bir dalı gözüyle baksa da Freud için bunlar, ruhun araştırılmasının ilk adımlarıydı.

Freud 1886 ilkbaharında Viyana'ya döndüğünde önce sinir hastalıkları uzman hekimi olarak özel bir muayenehane açtıktan hemen sonra uzun süredir ertelediği evliliğini de gerçekleştirdi. Fakat nöropatoloji alanındaki çalışmalarına hemen son vermedi ve yıllarca çocuklardaki beyin felci üzerine çalışmalar yaparak bu alanda bir otorite haline geldi. Aynı zamanda söz yitimi hakkında önemli bir monografi kaleme almıştır.

Fakat nevrozun tedavisi onu fazlaca meşgul ediyordu. Bir süre elektroterapi ile başarısız deneyimler yaşadıktan sonra hipnozla telkin yöntemine yöneldi, 1888 yılındaysa Nancy'ye giderek Liébeault ve Bernheim tarafından büyük bir başarıyla uygulanan tekniği öğrenmeye koyuldu. Fakat bu da onu tatmin etmedi ve başka bir yöntemi denemeye yönlendirdi. Kendinden bir hayli yaşlı olan uzman doktor arkadaşı Josef Breuer'in yaklaşık on sene önce histeri hastası bir kızı tamamen yeni bir tedavi yöntemiyle iyileştirdiğini biliyordu. Breuer'i bu metodu yeniden gündeme alması için ikna etmeye çalıştı, kendisi de birkaç yeni vakada büyük bir başarı ile uyguladı. Bu yöntem, histerinin hastanın unuttuğu psikolojik bir travmanın ürünü olduğu varsayımına dayanıyordu.

Tedavinin işleyişi, hastayı hipnotize ederek unutulmuş olan travmayı ve ona bağlı duygusal izleri hatırlamasını sağlama yolundan geçiyordu. Fakat kısa bir süre sonra Freud işleyişte ve onun temelini oluşturan teoride birtakım değişiklikler yapmaya başladı. Bunun sonucunda da Breuer ile ister istemez bir yol ayrımına geldiler. Freud yoluna, ileride adına psikanaliz adını vereceği yapının teorik oluşumunu yapılandırmakla devam etti. O andan, yani 1895'ten ömrünün sonuna kadar Freud'un zihni, tüm zihinsel varlığı bu oluşumun etrafında, onun uzandığı sonuçlarda, teorik ve pratik etkilerinde birleşti. Freud'un tüm keşif ve buluşlarının anlatımını birbiriyle ilintili halde birkaç cümle ile verebilmek tabii ki imkânsız, fakat yine de bizim düşünce alışkanlıklarımızı etkilediği önemli noktalara değinmek lazım. Ancak ondan önce yaşantısında uzayıp giden yolu takip etmeli.

Onun Viyana'daki evcimenliğini simgeleyen unsurlar süreklilik ve dengedir. 1891'den kırk yedi yıl sonra Londra'ya göç edişine kadar ev ve muayenehane olarak hep Berggasse'deki aynı binayı kullanmıştır. Mutlu evliliği ve üç erkek üç de kız

çocuğundan oluşan geniş ailesi başlarda iş hayatındaki zorluklara karşı bir denge unsuru olmuştu. Tıp çevrelerindeki önyargılar sadece keşiflerinin içeriğinden kaynaklanmıyordu, en az onun kadar Viyana'nın günlük yaşamında hissedilen Yahudi düşmanlığı da mesleki kariyerini gölgeliyordu. Bu nedenle üniversitedeki öğretim görevlisi pozisyonu politik entrikalarla devamlı engelleniyordu.

O yıllarda meydana gelen bir olay, sonuçları nedeniyle kayda değerdir: Freud'un başarılı fakat ruhen oldukça dengesiz bir yapıya sahip olan, tüm insan biyolojisine ve özellikle hayat evrelerindeki görünümlere ilgi duyan, Berlinli kulak-burun-boğaz doktoru Wilhelm Fliess ile olan arkadaşlığı. 1887'den 1902'ye kadar tam on beş yıl boyunca Freud düzenli olarak onunla mektuplaştı. Fikirlerinin nasıl oluştuğunu, ileride vereceği eserlere ait taslakları ona yolladı. Bunların içinde oldukça anlamlı ve kapsamlı olan, adına "Bilimsel Bir Psikolojinin Taslağı" denen çalışma da vardı. Bu çalışma 1895 yılında tasarlanmıştı ki bu yıl Freud'un kariyerinde adeta bir dönüm noktası niteliğindeydi çünkü artık ister istemez fizyolojiden kopup psikolojiye yöneliyordu.

Bu çalışma, psikolojik olguları, salt nörolojik terimlerle ifade etmeye yönelik bir denemedir. Bu taslak ve sonrasında Freud'dan Fliess'e giden tüm iletiler büyük bir şans eseri olarak günümüze ulaşmıştır ve düşünürün dünyasına etkileyici bir bakış açısı getirmiştir. Adeta ileride ortaya koyduğu psikanalitik buluşlarının nasıl çok öncelerden ruhunda hazır halde olduğunu kanıtlar.

Başlarda Fliess dışında Freud'u dışarıdan takdir eden azdı. Gerçi Viyana'da birkaç öğrenciyi etrafına toplamayı başarmıştır fakat asıl değişim yaklaşık on yıl sonra birkaç İsviçreli psikiyatrın onun görüşlerine katıldıklarını açıklamalarıyla 1906'da gerçekleşir. Bunların en önemlileri Zürih Psikiyatri Kliniği'nin

yöneticisi ile onun asistanı C. G. Jung idi. Onların katılmasıyla psikanalizin başlangıcı ve ilerlemesi sağlanmış oldu. 1908 yılında Salzburg'da ilk uluslararası psikanaliz toplantısı gerçekleşti. 1909 yılında ise konferans vermeleri için Freud ile Jung ABD'ye davet edildi. Freud'un kitapları diğer dillere çevrilmeye başlandı ve dünyanın çeşitli yerlerinde psikanaliz uygulayan gruplar oluşmaya başladı. Fakat bu ilerleme bazen geri adımlar da attırdı. Psikanalizin harekete geçirdiği duygular öylesine derindi ki, Freud'un öğretisinin kolayca kabul edilmesi mümkün değildi. 1911 yılında Freud'un Viyanalı en önemli yandaşlarından biri olan Alfred Adler ondan koptu. İki-üç yıl sonra da aralarında oluşan fikir ayrılığı nedeniyle Jung'la yolları ayrıldı. Kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı patlak verdi ve psikanalizin dünyaya yayılması sekteye uğradı. Kısa bir süre sonra ise Freud hayatının en büyük, en acı trajedilerini üst üste yaşadı. Önce kızlarından birinin vefatı ve ardından yine en sevdiği yeğenlerinden birinin kaybıyla sarsıldıktan sonra hayatının son on altı yılına eşlik edecek olan o uğursuz hastalıkla tanıştı. Fakat bu kasvetli gelişmelerin hiçbiri onun gözlemlerini sürdürmesine ve bunlardan sonuç çıkarmasına engel olamadı. Fikirlerinin inşasına sürekli devam etti ve özellikle sosyoloji alanında gitgide daha geniş bir kullanım sahasına ulaştı. Bu süre içerisinde artık herkesçe sayılan ünlü bir şahsiyet haline geldi. Fakat yaşamı boyunca kendisine verilen hiçbir paye, ona, 1936'da tam da sekseninci yaş gününe denk gelen "Royal Society"nin daimi yazar üyeleri arasına seçilmesi kadar büyük bir haz tattırmadı.

1938 yılında Hitler'in Avusturya'yı işgali sırasında Nazilerin en acımasız zorbalıklarından kurtulabilmesini, içlerinde Başkan Roosevelt'in de olduğu rivayet edilen nüfuzlu hayranlarına, dostlarına ve büyük şöhretine borçlu olduğu söylenir.

Ancak yazıları için maalesef aynı şey geçerli olmadı; hepsine el konuldu ve imha edildi.

Viyana'yı terk etmesi artık kaçınılmaz hale gelen Freud aynı yılın Haziran ayında aile üyelerinden birkaçı ile birlikte, bir yıl sonra 23 Eylül 1939'da vefat ettiği Londra'ya göç etti.

Freud'dan modern düşüncenin devrimci kurucularından biri diye söz ederek onun adını Einstein ile ilişkilendirmek artık bir gazetecilik klişesi haline geldi. Fakat insanlardan, bu iki kişinin yol açtığı değişiklikleri birkaç cümleyle anlatmalarını istesek zorlanırlar.

Freud'un keşiflerini üç ayrı başlık altında sınıflandırmak gerekir: bir araştırma aracı olarak psikanaliz, bu araç sayesinde elde edilmiş bulgular ve bunlara dayanarak ortaya atılmış kuramsal varsayımlar.

Doğal olarak bu üç grup birbirleriyle bağlantılıdır. Fakat Freud'un tüm yapıtlarının arkasında determinizmin evrensel geçerliliğine inanışının bulunduğunu baştan kabul etmemiz gerekir. Fiziksel olgulara gelecek olursak da bunların daha önce de bahsedildiği üzere Brücke Laboratuvarı'nda ve hatta Helmholtz Okulu'ndaki tecrübelere dayanması olasıdır. Fakat Freud bu kurallardan taviz vermeksizin onları ruhsal olguların alanına aktarmış, belki de bu noktada dolaylı yoldan bir diğer öğretmeni, psikiyatr Meynert'in, dolayısıyla da Herbart'ın felsefesinin etkisinde kalmıştır.

Her şeyden önce Freud insan ruhunu bilimsel olarak araştıran ilk gerecin mimarıdır. Tabii her çağın bazı parlak yazarları şu veya bu şekilde ruhsal süreçlere bakış atsalar da Freud'dan önce sistematik bir araştırma mevcut değildi. Bu yöntem zamanla kendini tamamladı ama bununla birlikte bu

tarz bir araştırmanın zorlukları da gün yüzüne çıktı. Breyer'in histeri tanımındaki unutulmuş travma, ilk ve belki de en ilkel sorunu teşkil ediyordu çünkü ruhun içerisinde bilginin doğrudan doğruya ulaşamadığı aktif noktaların olduğunu hiç şüpheye yer bırakmayacak biçimde ortaya koyuyordu. Bunlara ne dışarıdan bakan birinin, ne de kişinin kendisinin erişmesi mümkündü. Ruhun bu bölümlerine Freud tüm terminolojik ve metafizik tartışma konularının ötesinde "bilinçdışı" adını uygun görmüştür. Bu bölümün varlığı hipnoz sonrası telkinle ispatlanmıştır; hasta veya denek ayık haldeyken kendisine daha önce telkin yoluyla iletilmiş bir eylemde bulunurken, kendisine daha önce bu telkinin yapıldığını bile hatırlamamaktadır. Bu andan itibaren ruhun araştırılmasıyla ilgili her çalışma bilinçdışını da kapsamadığı sürece yarım kalmış sayılmıştır.

Peki, bu başarı nasıl kazanılmıştır? En makul cevap, hipnoz sırasında yapılan telkin ile, olmalıdır. Bu yöntemi önce Freud sonra Breuer kullanmıştır. Fakat bu yöntemin eksik olduğu zamanla fark edilmiş; birtakım başarılar kazanılmasını sağladığı görülmekle birlikte, güvenilir olmayan, hatta bazen tamamıyla başarısız olan sonuçlara yol açtığı da anlaşılmıştır. Bundan dolayı Freud zamanla telkin yönteminden vazgeçip onun yerine daha ileride adına "serbest çağrışım" denen yöntemi kullanmaya başladı. Şimdiye kadar hiç bilinmeyen bu yöntem, ruh halini araştırdığı kişiye zihninden geçen her şeyi söyletmeye dayanıyordu. Bu belirleyici adım aynı zamanda en tuhaf sonuçları da beraberinde getirdi ve bu ilkel haliyle bile Freud'un bu yöntemi yeni bakış açıları sundu. Girişim bir süre boyunca iyi bir gelişim gösterse de, bu çağrışım bir süre sonra dinamiğini kaybetmeye başladı. Analizi yapılan kişi ya söyleyecek yeni bir şeyler hayal edemez hale geliyor ya da söyleyecek sözü kalmıyordu. Böylece, bilinçli tercihi dışında

kalan bir kuvvet ortaya çıkıyor, araştırmaya karşı koyuyor, direniyordu. Burada kuramın temeli yani şu hipotez ortaya çıkıyordu: Ruh dinamik bir olgudur; kimi bilinçli kimi bilinçsiz ve birbirleriyle ahenk içerisinde olan birtakım ruhsal kuvvetler birbirlerine karşı harekete geçer.

Epey yaygın oldukları daha sonraları ortaya çıksa da bu belirtiler ilk başlarda nevrotik kişilerde gözlemlenmiş ve incelenmiştir. İlk yıllarda Freud'un en önemli görevi çoğunlukla hastalarının isyanını dindirip arka planda yatan sebepleri ortaya çıkaracak bir yöntem bulmaktı. Fakat bunun çözümüne Freud yine sıra dışı bir eylem olan kendi kendini gözlemleme hareketinden sonra ulaştı. Günümüzde olsaydı buna kişisel analiz adını verirdik. Çok şükür ki Freud'un Wilhelm Fliess'a yazdığı mektuplar sayesinde bu hadiseyi ilk elden ayrıntılı anlatan belgelere sahibiz. Bu analiz sayesinde bilinçdışı ruhsal süreçlerin özünü keşfedip anlama imkânına sahip olurken, bilinç karşısında neden bu denli güçlü bir direnişin geliştiğini gözlemledi. Aynı zamanda bu direncin üstesinden gelmenin yolunu yine hastalarında bulmasına bu analiz yardım etti. En önemlisi de bu iki sürecin, bilinçli ve bilinçdışı süreçlerin işleyiş tarzları arasındaki kayda değer farkları birbirlerinden ayırt etmesini yine bu analiz mümkün kıldı. Bu üç husus için birkaç söz söylenmeli, zira her biri gerçekten de ruha ilişkin bilgilerimize Freud'un yaptığı katkıların çekirdeğini oluşturuyor.

Sonuçta ruhun özlem ve arzular gibi bilinçdışı içeriklerinin tümünün irade yoluyla belirlenen eğilimlerden oluştuğu ve enerjilerini de doğrudan temel fiziksel dürtülerden sağladıkları ortaya çıktı. Doğrudan doğruya ulaşmak istedikleri tek hedef mutlak doyumdur, bunlar ruh dünyasının bilinçli unsurları sayesinde sık sık çaptan düşebiliyorlar ki bu da yine gerçekle yüzleşip adapte olmak ve dış tehditlerden ko-

runmak için gereklidir. Bu ilkel eğilimler genelde cinsel veya yıkıcı tabiatlı oldukları için zaman zaman sosyal ve kültürel yaşamın dengelerini sağlayan ruhsal yapılarla çatışmaya girerler. Freud'un bu yönde yaptığı araştırmalar onu çocukluktan kalma kamufle edilmiş cinsel yaşama dair sırlara ve *Oedipus Kompleksi*'ne ulaştırmıştır. İkinci planda Freud'un kişisel analizi rüyaların özünün araştırılmasına yol açmıştır. Bunlar tıpkı nevrotik semptomlarda olduğu gibi birincil bilinçdışı ile ikincil bilinçli eğilimler arasındaki çatışma ve uzlaşmaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Onları unsurlara ayıracak olsak içlerindeki saklı, bilinmeyen içeriklere ulaşabiliriz. Rüyalar da oldukça genel, hatta her yere nüfuz etmiş olgular olduklarından nevrotik hastaların direncini kırmak için en yararlı teknik yardımcılardır.

Sonunda Freud, rüyalar üzerine yaptığı ayrıntılı araştırmalardan sonra kendi deyimiyle, birincil süreçler üzerine düşünme ile ikincil süreçler üzerine düşünme arasında, daha doğrusu ruhun bilinçli yönleriyle bilinçdışı yönleri arasında dikkate değer ayrımlar yapabilmiştir. Bilinçdışında hiçbir organizasyonun veya koordinasyonun yer almadığını, her bir eğilimin, hareketin diğerlerinden bağımsız olarak tatmin peşinde koştuğunu ve birbirine karşı işleyen eğilimlerin yan yana durabileceğini ortaya çıkardı.

Böylece bilinçdışında fikir çağrışımları mantıksal bağlamları dikkate almaksızın yollarına devam ederler. Birbirine benzeyen aynı olur, negatif olan pozitifle eşdeğer duruma gelir. Aynı şekilde irade yoluyla belirlenen eğilimler de çok kolay yer değiştirebilir, tıpkı uzun bir zincirin parçalarından oluşan ve rasyonel bir temeli olmayan çağrışımlar gibi biri diğeriyle pekâlâ yer değiştirebilir. Freud, esas işleyişe ait mekanizmalara yapılacak müdahalelerin, bilinçli düşünmenin sadece rü-

yaların tuhaflığını değil, bunun ötesinde de birçok normal ve patolojik ruhsal olguyu açıklayabileceğini fark etmiştir.

Eski fikirlerini geliştirmeye ve mükemmelleştirmeye çalışmanın Freud'un en büyük zevkleri arasında olduğunu söylersek abartmış olmayız. Bu yaklaşımı, psikonevroz ve psikoz mekanizmalarını aydınlatmakta; sanatsal, mizahi hatta siyasal ve dini süreçleri ve bunların başarısızlıklarını anlama ve çözümlemekte kullanmakla birlikte arkeoloji, antropoloji, kriminoloji, pedagoji gibi bazı bilim dallarına ışık tutmakta da devreye sokmuştur. Bu çalışmalar aynı zamanda psikanalitik terapilerin verimliliğine de gerekçe sağladı. Sonunda Freud bu gözlem unsurlarının üzerine adını "metapsikoloji" koyduğu ve genel taslaklardan oluşan bir teorik ekleme yaptı. Bize her ne kadar büyüleyici gelse de bunların geçici birer hipotez olduğunu vurguluyordu. "Bilinçdışı" sözcüğü birden fazla anlam içerdiği ve çelişkili kullanıldığı için ömrünün son dönemlerinde ruhun yapısal teorisini ortaya koydu. Freud koordine edilmemiş dürtülere "İd"; koordine edici ve gerçeğe uygun işleve "Ego" ve eleştirel, ahlaki öğütler veren işleve de "Süperego" adını verdi. Bu yeni bakış açısı birçok sorunun çözümüne katkı sağlamıştır.

Böylece okur Freud'un hayatının ana hatlarını yansıtan bir özet okumuş oldu ve keşiflerinin etki alanı hakkında bir izlenim edindi. Peki, daha fazlasını talep etmeye, özel hayatına doğru bir adım daha atarak Freud'un nasıl bir insan olduğunu sormaya hakkımız var mı? Belki de yok. Fakat büyük şahsiyetlere duydukları merak tatmin edilemeyecek derecede yüksek olduğundan, insanlar gerçek tasvirlerle beslenmedikçe daima efsanevi olana yönelecektir. Freud, *Rüyaların Yorumu* ve

Günlük Yaşamın Psikopatolojisi adlı daha eski iki eserinde tezlerini açıklamak için alışılmamış ölçüde çok kişisel materyali okuyucusu ile paylaşmıştır. Buna rağmen ve belki de tam da bu nedenle özel hayatına girilmesini reddettiği için de zaman zaman çeşitli efsanelere konu olmuştur. En son naif dedikodulara göre o rezil, ahlakı bozulmuş bir şehvet düşkünüydü. Daha sonra hayal güçleri tam ters yönde çalışmaya başladı: Freud katı bir ahlakçıydı ve düşüncesiz denecek ölçüde bir disiplin düşkünüydü. Egosantrik ve karanlık bir otokrattı; aynı zamanda çok da mutsuz bir insandı. Onu yüzeysel olarak tanıyan herhangi biri bile bu iki tablonun da absürt olduğunu rahatlıkla anlayabilirdi. İkinci olasılık büyük ihtimalle son yıllarında çektiği ağrılardan kaynaklanmakla birlikte çok yaygın olan bazı portrelerindeki fotojenik olmayan ifadesinde de görülmekteydi. Profesyonel fotoğrafçılar tarafından resminin çekilmesinden pek hoşlanmadığını, çektirdiği resimlerde yüzüne yansıtmaktan çekinmezdi. İleri gelen sanatçılar dahi psikanalizin yaratıcısı için sinirli, ürkütücü bir kişilik tasviri yapmaya adeta özen göstermişlerdir. Neyse ki daha gerçek ve sevimli fotoğrafları da mevcuttu; bunlar arasında tatil fotoğrafları, çocuklarıyla çekilmiş ya da en büyük oğlunun babasıyla ilgili anılarını topladığı kitapta (Martin Freud, *Glory Reflected*, 1957) yer alan fotoğraflar bulunmaktadır.

Gerçekten de bu çok güzel ve eğlenceli kitap, tabii ki çok değerli olan resmi biyografileri dengelemek ve Freud'un günlük yaşantısından bir kesit sunmak için çok uygundur. Bu kitapta yer alan bazı portre fotoğraflarında Freud'un gençken yüzünün daha dolgun olduğu görülmektedir, en azından Birinci Dünya Savaşı öncesinde çekilmiş olanlarda böyledir. Fakat hastalanmasının ardından durumunun değiştiği ve yüz hatları gibi tüm bedeninin de (orta boyluydu) gergin bir enerjiyi ve

sağlam bir gözlem yeteneğini yansıttığı görülür. Aile ve arkadaş çevresine ait olmayan insanlara karşı ciddi fakat ölçülü ve kibardı. Genelde alaycı bir espri anlayışına sahipti. Aile bireylerine çok sevecen yaklaşırdı, bu da onu sevilen biri haline getiriyordu. Farklı ilgi alanları vardı, yurtdışına seyahat etmeyi, köyde tatil yapmayı, dağlara tırmanmayı seviyordu; sanata, arkeolojiye ve edebiyata çok meraklıydı. Freud çok okuyan biriydi ve sadece Almanca okumazdı. İngilizce ve Fransızcayı akıcı bir şekilde konuşup okuyor, İtalyanca ve İspanyolcayı da iyi biliyordu. Eğitiminin son evresinde neredeyse sadece fen bilimleri okuduğunu unutmamak lazım (üniversitede kısa bir süreliğine felsefe bölümüne yönelmişti). Yine de geleneksel bir eğitim hayatı olmuştur ve klasiklere olan sevgisi hiç dinmemiştir. Ne şanslıyız ki on yedi yaşında bir okul arkadaşına yazdığı bir mektup[4] günümüze kadar ulaşmıştır. Mektubunda, mezuniyet sınavında çıkan çeşitli konu ve notları anlatmaktadır, sınavın Latince kısmında Vergilius'tan bir paragraf çevirmesi gerekmiş, Yunanca kısmında ise ne tesadüftür ki *Oedipus Rex*'ten 33 satır tercüme etmiştir.

Kısaca Freud, İngiltere'de kraliyet ailesine layık denebilecek düzeyde bir eğitim almıştır. Doğal olarak edebiyat ve sanat alanındaki ince zevki, kendi zamanının çok ötesindeydi ve ahlaki açıdan da liberal bir bakış açısına sahipti fakat Freud'dan sonraki dönemi yansıtmıyordu. Biz onu, ruhsal çalkantılarla dolu olan bir yaşama, acı dolu bir hayata rağmen dünyaya küsmeyen bir adam olarak hatırlamalıyız. Onun üstün özelliklerinden biri de mutlak dürüstlüğü ve doğruluğudur ama karşılaştığı her olayı da, ne denli yeni ve tuhaf olursa olsun, incelemesi, entelektüel açıdan değerlendirmesi, üzerinde düşü-

4 Emil Fluss. Mektubun kısaltılmış hali Sigmund Freud, *Briefe 1873-1939* adlı eserde bulunmaktadır (1960 *a*).

nülmesi gereken bir husustur. Bu özelliklerine ilaveten ve bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak da yüzeysel bilgiye sahip olanlarca dahi gözardı edilemeyen iyi niyetinin yanı sıra beklenmedik karakteristik özelliklere de sahipti. Ruhsal bakımdan duyarlı oluşunun yanı sıra doğası gereği iyi niyetliydi, bu nedenle eleştirel yönü bazen şaşırtıcı bir şekilde iflas ediyordu. Bazen kendi alanı dışındaki Mısırbilim veya filoloji gibi konularda otoritesi tartışmalı olan kişilere de güvenirdi. Asıl tuhaf olan, algı kapasitesi bu denli yüksek olan birinin çevresindeki insanların hatalarına karşı bu denli kör olabilmesidir. Her ne kadar Freud'un da hepimiz gibi bir insan olduğu düşüncesi ruhumuza iyi gelse de kendimizi bu düşünceye çok da kaptırmamalıyız. O zamana kadar normal bilincin reddettiği ruhsal gerçekleri tanımlayıp rüyaları bilimsel bir çıtaya çeken, erken çocukluktaki cinselliğin olgularını kabul eden, birincil düşünce süreci ile ikincil düşünce süreci arasındaki farkı anlayan ve bizi bilmediğimiz o ruhsal dünyaya yakınlaştıran bu adamda sıra dışı birtakım şeyler olmalıdır.

(Çeviren: Arzu Eti Polat)

EDİTÖRÜN ÖNSÖZÜ

Bu inceleme, 1927 baharında kaleme alınmış, eylül ayında bitirilerek aynı yılın sonbaharında yayımlanmıştır. Freud, 1935'te *Otobiyografi* isimli eserine eklediği "Sonsöz" de geride kalan on yıl içinde yazılarında önemli bir ayrımın gerçekleştiğini belirterek şöyle der: "Hayatım boyunca doğabilimleri, tıp ve psikoterapi üzerinden dolambaçlı bir yol izledikten sonra ilgim yine bir zaman düşünme yeteneğinin gözlerini dünyaya henüz pek açmadığı bu delikanlıyı, yani beni avcuna almış uygarlık sorunlarına yöneldi." (1935).

Freud erken yaşlarda, özellikle *Totem ve Tabu*'da (1912-1913), *Kitle Psikolojisi* ve *Ben-analizi*'nde[1] (1921) ilgili sorun yumağını kuşkusuz birçok kez ele alsa da *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde geri kalan yaşamında kendisini başlıca meşgul edecek inceleme dizisine kapısını aralar. *Bir Yanılsamanın Geleceği*'ndeki düşünceleri bir kez daha ele aldığı *Kültürdeki Huzursuzluk* (1930), ardından *Neden Savaş* (1933) ve sonunda 1934'ten beri üzerinde çalıştığı *Musa ve Tektanrıcılık* da bu dizide yer alan en önemli çalışmaları arasındadır. Ayrıca yeni dizideki (1933) derslerin sonuncusunda dünya görüşlerine ilişkin açıklamalar da bu kapsam içine girer.

---

1 Freud'un din konusunu ele aldığı yayımlanmış ilk çalışması "Saplantı Davranışlar ve Dinsel Alıştırmalar"dır.

İnsanın uygarlık düşmanlığı bu başlangıç bölümlerinde de büyük rol oynar. Bundan iki yıl sonra *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta Freud yeniden aynı konuya dönerek onu daha ayrıntılı olarak ele alır.

Otobiyografi isimli eserindeki "Sonsöz"de şöyle der Freud: "*Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde dine olumsuz açıdan bakmıştım ama daha sonra onu daha adil bir gözle değerlendirmemi sağlayacak formülü buldum: Dinin gücü içerdiği gerçeklikten gelmektedir; ne var ki bu gerçeklik maddi değil, tarihseldir." İlgili formül ayrıca *Musa ve Tektanrıcılık*'ta da ele alınmaktadır. Özetle, *Bir Yanılsamanın Geleceği* Freud'un dine çağdaş, sosyal bir olay gözüyle bakılan temel çalışmasıdır, denebilir. Dinin tarih öncesinde, tarihte ve psikolojideki derin kökleri üzerinde *Totem ve Tabu*'da ve *Musa ve Tek Tanrıcılık*'ta daha fazla enine boyuna durulmaktadır.

BİR YANILSAMANIN GELECEĞİ

I

Uzunca bir zaman belli bir uygarlık ortamında yaşayıp bu uygarlığın hangi köklerden geldiği ve nasıl bir gelişim çizgisini geride bıraktığı araştırıldı mı? Gözlerini ters yöne çevirip onu ileride nasıl bir geleceğin ve ne gibi bir değişim sürecinin beklediği sorusunu sormadan edemiyor insan.

Ne var ki, böyle bir araştırmanın pek çok nedenden dolayı daha baştan bir değer taşımayacağı anlaşılıyor. İlgili nedenlerin başında da, insanların yaşamını enine boyuna görebilecek çok az kişinin bulunması gelmekte. Pek çok kişi, insan yaşamının tek ya da az sayıdaki alanı dışına çıkamıyor; oysa geçmişe ve yaşanılan zamana ilişkin ne kadar az şey bilinirse, gelecek konusunda verilecek yargı o kadar güvenilemez nitelik taşımakta. Bir başka neden de böyle bir yargıda onu veren kişinin öznel beklentilerinin kolayca kestirilemeyecek kadar büyük rol oynamasıdır. Öte yandan söz konusu beklentiler de ilgili kişinin geçmişteki yaşantılarına, hayata karşı mizacının, başarı ve başarısızlıklarının belirlediği az ya da çok bir umudu içeren tutuma bağlı bulunmasıdır. İnsanlar zamanı yüzeysel bir şekilde yaşıyor; içeriklerini değerlendireyim, demiyorlar; geleceğe ilişkin bir yargıda bulunabilmek için yaşanan zamanın geçmişe karışması gerekiyor.

Dolayısıyla, uygarlığımızın olası geleceğine ilişkin bir şey söylemek ayartısına karşı duramayan kimsenin daha önce belirtilen engelleri, ayrıca gelecek konusunda önceden dile

getirilecek her açıklamanın genelde bir güvenilmezliği içereceğini unutmaması gerekiyor. Bütün bunlardan benim için çıkan sonuç, bütüne ilişkin bir araştırmadan bir an önce kaçıp bütündeki yerini belirledikten sonra dikkatimin üzerinde yoğunlaşacağı bir bölümü ele almaktır.

Bilindiği gibi insan uygarlığı –bununla, insan yaşamının hayvansal koşullardan yukarı tırmanıp oradan ayrılmasını sağlayan ne varsa hepsini kastediyor, uygarlıkla kültür arasında bir ayrım yapmayı olumlu bulmuyorum– bir gözlemcinin karşısına iki yönüyle çıkar. Bir yandan doğanın güçlerini egemenlik altına alıp gereksinimlerini gidermeleri için zorunlu nesneleri doğadan kazanabilmek amacıyla insanların o vakte kadar edindiği tüm bilgi ve becerileri barındırır kendisinde. Öte yandan insanlar arası ilişkileri, özellikle elde edilen kazanımların aralarında paylaşımını düzenleyecek gerekli kurumları içerir. Uygarlığın iki yönü de birbirinden bağımsız değildir; bunun da başlıca nedeni, insanlararası ilişkilerin var olan mal varlığıyla sağlanacak içgüdüsel doyumun ölçüsüne göre az ya da çok etkilenmesi, ikinci nedeni her insanın işgücünden yararlanması ya da cinsel obje olarak kullanması dolayısıyla bir başkasıyla mal varlığı açısından ilişki içinde bulunması, üçüncü nedeni de her insanın genelde tüm insanlık yararına olan uygarlığa düşmanlık besleme olasılığıdır. Tek kişi olarak hayatta kalma olanakları ne kadar kısıtlı sayılsa da, başkalarıyla bir arada yaşayabilmeleri için uygarlığın kendilerinden istediği özverileri bireylerin ezici bir yük gibi üzerlerinde duyumsamaları ilginçtir. Dolayısıyla, insana karşı uygarlığın savunulması gerekmekte; değişik kurumlar, enstitüler ve düzenlemeler ilgili görevin hizmetinde yer almaktadır.

Bu sayılanlar, malların insanlar arasında yalnız belli bir dağılımını değil sürekli kazanımını da amaçlamakta hatta insanların düşmanca duygularına karşın doğanın dizginlenip mal-

ların üretiminde yararlanılan ne varsa hepsini koruma altına alma işlevini yerine getirmektedir. İnsanların yaratıları kolaylıkla yok edilebilir, kurup çattıkları bilim ve teknik bunların yok edilmesi için de kullanılabilir.

Böyle olunca uygarlığın güç ve iktidarı ele geçirmiş bir azınlık tarafından ona karşı koyan çoğunluğa zorla dayatılan bir şey olduğu izlenimi uyanmaktadır. İlgili konudaki güçlüğün uygarlığın kendisinden kaynaklanmayıp şimdiye kadar geliştirilen uygarlık formlarının kusurlarından kaynaklandığı görüşünü benimsemek zor değildir. Gerçekten de uygarlıkta söz konusu olumsuzlukları sayıp dökmek güç sayılmaz. İnsanların doğa üzerinde kurduğu egemenliği sürekli geliştirmesi, bu egemenliği daha da ileriye götürmesi söz konusu olmasına karşın, insanlarla ilgili sorunların düzenlenmesinde benzer bir ilerleme saptanamamakta ve şimdi olduğu gibi belki her zaman pek çok kişi uygarlıkta genel olarak alınan yolun savunmaya değip değmeyeceğini sormuş bulunmaktadır.

Dayatmalardan ve içgüdüsel baskılardan el çekilip de uygarlıktan duyulan hoşnutsuzluğun kaynaklarının kurutulup aralarındaki ilişkiler yeniden düzenlenerek ürün kazanım ve kullanımına insanların iç çatışmalardan uzak kendilerini adamaları sağlanabilir. Bunun gerçekleştirildiği zamana da altın çağ demek gerekirdi doğrusu. Ne var ki, insanlar arasında böyle bir şey gerçekleşebilir mi, bunun sorulması gerekir. Her uygarlık zorlama ve içgüdülerden el çekme temeline dayanıyor gibi görünüyor daha çok. Bir kez zorlamanın son bulduğu koşullarda insanlardan pek çoğunun yaşamsal ürünlerin kazanımı için gereken çalışmayı üstleneceği kuşkuludur. Öyle sanıyorum ki, bütün insanlarda yıkıcı, dolayısıyla toplum ve uygarlık karşıtı eğilimlerin yaşadığını ve bunların pek çok insanın davranışını etkileyecek kadar güçlü olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

İnsanlarca yaratılan uygarlığın değerlendirilmesinde bu psikolojik gerçek büyük önem taşır. Bir uygarlıkta yaşamsal ürünlerin kazanımı için doğanın egemenlik altına alınmasının hepsinden önemli olduğunu ve bunun içereceği tehlikelerin söz konusu ürünlerin insanlar arasında gereği gibi paylaştırılmasıyla giderilebileceğini söylediniz, böyle bir durumda ağırlık maddiden maneviye kaydırılmış olur. İnsanların sırtına yüklenecek içgüdüsel özverileri azaltmanın, onları geriye kalacak özverilerle uzlaştırıp karşılığında ödüllendirmenin başarılıp başarılamayacağı, başarılabilirse ne ölçüde başarılabileceği kesinlikle önemlidir. Böylece insanların uygarlık çalışmalarına zorlanması gibi, bir azınlığın bütün kitleye egemen olması da ortadan kalkmış olur. Çünkü kitleler tembel ve kısa görüşlüdür, içgüdüsel özverileri sevmez pek, bunların kaçınılmazlığı birtakım nedenler ileri sürülerek kendilerine benimsetilemez. Bireyler başı boşlukta birbirlerinin önüne durmaz, birbirlerini teşvik eder, ancak yol gösterici olarak benimsedikleri örnek kişilerin etkisiyle uygarlığın sürekliliğini sağlayan çalışma ve özverilere yöneltilebilirler.

Söz konusu önder kişiler yaşamsal zorunlulukları eksiksiz görebilen ve kendi içgüdüsel isteklerini denetim altına alabilmiş kişilerse sorun yoktur. Ancak ilgili kişiler için kitle üzerindeki nüfuzlarını yitirmemek amacıyla onun kendisine verdiğinden daha fazla ödün verme tehlikesi söz konusudur, dolayısıyla kitleden bağımsız davranabilmeleri için onu zorlayıcı araçları ellerinde bulundurmaları gerekir. Kısaca özetlemek gerekirse, insanlarda çok yaygın iki özellik vardır ki, uygarlık kurumlarının ancak zor kullanarak ayakta tutulabilmesinin nedenini oluşturur; bunlardan biri insanların kendiliklerinden çalışmaya istekli olmayışı, ikincisi hiçbir nedenin insanların tutkularına set vuramayışıdır.

Bu görüşlere ne gibi itirazlarla karşı çıkılacağını biliyorum. Kitlelerin uygarlık çalışmasına katılması için zora başvurmanın kaçınılmazlığını kanıtlayan ilgili özelliklerin yalnızca hatalı uygarlık kurumlarının sonucu olduğu, insanları kızdırıp kindar, söz dinlemez kişilere dönüştürdüğü söylenecektir. Sevgi dolu, düşünmeyi baş tacı edecek gibi eğitilen, erken yaşta uygarlığın nimetlerini yaşamış yeni kuşakların uygarlıkla ilişkisi bir başka türlü olacak, ona ellerinde bulundurdukları bir zenginlik gözüyle bakıp ayakta kalması için de gerekli çalışmalara ve içgüdüsel doyumlardan özverilere istekli olacaklardır. Yeni kuşakların uygarlık çalışmalarına katılması için zora başvurmak gerekmeyecek, önderleriyle aralarında pek bir ayrım bulunmayacaktır. Şimdiye kadar hiçbir uygarlıkta bu nitelikte kitlelere rastlanamamışsa, nedeni hiçbir uygarlığın insanları çocukluktan başlayarak bu yönde etkileyecek kurumları oluşturamayışıdır.

Genel olarak ya da doğa üzerindeki egemenliğin şimdiki düzeyinde söz konusu uygarlık kurumlarının oluşturulabileceğinden kuşku duyulabilir ve gelecek kuşakları eğitecek sayıda üstün yetenekli, yolundan şaşmayan ve kendi çıkarını düşünmeyen önderlerin nereden sağlanacağı sorulabilir. İlgili amaçlara ulaşılabilmesi için başvurulacak zorlamanın olağanüstü büyüklüğü karşısında irkilmemek elde değildir. Söz konusu planın parlaklığı ve uygarlığın geleceği için önemi tartışılamaz. Böyle bir planın temelinde kuşku yok ki insanların birbirinden alabildiğine değişik içgüdülerle donatıldığına ve erken çocukluk yaşantılarının bunlara kesin yön verdiğine ilişkin psikolojik görüş yatmaktadır. Dolayısıyla, insanın eğitilebilirliğinin sınırları uygarlığın bu yoldan değiştirilmesinin de sınırını oluşturur. Bir başka uygarlık ortamının kitlelerdeki insanlara özgü durumlarla başa çıkılmasını öylesine zorlaştıran her iki özelliği ortadan kaldırabileceğinden şüphe duyulabilir ya da bunun bir

ölçüde başarabileceğine kuşkuyla bakılabilir. Buna ilişkin bir deneme henüz yapılmadı. Belki de insanların belli bir yüzdesi hastalıklı bir bünye ya da içgüdülerde aşırı bir güçlenme nedeniyle asosyal kalacaktır. Ne var ki, uygarlığa düşman bugünkü çoğunluk bir azınlığa dönüştürülse bile, yine pek çok şey kazanılmış demektir.

Doğrusu araştırmamın önceden belirlenmiş yolundan bir hayli uzağa düştüğüm izlenimini uyandırmış olmak istemem. Dolayısıyla, şunu kesinlikle belirteyim ki, şimdilerde Avrupa'yla Asya arasındaki geniş coğrafyada başvurulan o büyük uygarlık deneyini değerlendirebilmekten uzağım.[1] Böyle bir deneyin gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine kesin karar verebilmek için başvurulan yöntemleri incelemeye ve ilgili yöntemlerle onların gerçekleştirilmesi arasındaki uçurumun boyutlarını saptamaya ne bilgim ne de yeteneğim elverecektir. İlgili coğrafyada hazırlanmakta olan şey, henüz tamamlanmamış durumuyla bizim çoktan istikrara kavuşmuş uygarlığımızın sunacağı malzemeyle incelemeden geçirilebilecek gibi değildir.

1 *Bkz. Kültürdeki Huzursuzluk* (Das Unbehagen in der Kultur) (1933) V. Bölüm, ayrıca *krş.* "Yeni Ders Dizisi" (1933) sonuncu ders.

II

Ansızın ekonomiden psikolojiye atladık. İlk olarak eldeki ürünlerin kazanımında ve bunların paylaşımını düzenleyen kurumlarda uygarlığın ne kadar pay sahibi olduğunu saptamak istedik. Bütün uygarlıkların bireyleri çalışmaya ve içgüdüsel özverilerde bulunmaya zorladığı, dolayısıyla ilgili bireylerde kaçınılmaz olarak direnişe yol açtığı görüldükten sonra ürünlerin kazanımıyla paylaşımına ilişkin düzenlemelerin uygarlığın başlıca parçasını ya da tümünü oluşturmadığı çünkü bunların uygarlıkta pay sahiplerinin başkaldırışı ve yok etme tutkusunun tehdidi altında bulunduğu anlaşılmıştır, dolayısıyla ürünlere uygarlığın savunulmasında, insanların uygarlıkla uzlaşmasında ve katlanacakları özveriler için onları ödüllendirmelerinde başvurulacak önlem ve zorlayıcı yollar da katılır. Bu sonuncuları uygarlığın manevi kazanımı olarak niteleyebiliriz.

Bu konudaki terminolojiye bağlı kalarak bir içgüdünün doyuma kavuşturulamayışını frustrasyon (*Versagung*), ona yol açan gücü yasak, yasağın yol açtığı durumu da yoksunluk diye niteliyoruz. Bundan sonra atılacak ilk adım, bütün bireylerce ve yalnız belli gruplar, sınıflar hatta tek bir birey tarafından yaşananlar olmak üzere yoksunlar arasında bir ayrıma gitmektir. Birincileri yoksunluklar içinde en eski olanıdır ve bunlardan kaynaklanan yasaklarla uygarlık kim bilir kaç bin yıl önce insanın hayvansal ilk durumdan çözülme sürecini başlatmıştır. İlgili durumun toplumda hâlâ varlığını sürdürüp uygarlık

düşmanlığının çekirdeğini oluşturduğunu hayretle saptamış bulunuyoruz. İlgili yoksunluklardan olumsuz yönde etkilenen içgüdüsel istekler doğan her çocukla birlikte dünyaya gözlerini yeniden açmaktadır. Nevrozlular diye tanımladığımız bir sınıf insan vardır, bu frustrasyonlara bile asosyal bir tepki gösterir. *Ensest* (yasaksevi), yamyamlık ve başkalarını öldürme arzusu, ilgili içgüdüsel istekler arasında yer almaktadır. Lanetlenmesinde herkesin birlik oluşturduğu bu isteklerin hoş görülmesi, lanetlenmesi ya da uygarlığımızda ateşli tartışmalara konu edilen diğerleriyle bir araya getirilmesi tuhaf görünür, ne var ki psikolojik bakımdan haklı bir davranıştır. En eski içgüdüsel istekler karşısında uygarlığın tutumu her zaman aynı olmamış, sadece yamyamlıktır ki herkes tarafından lanetlenip cezalandırılmış ve psikanaliz dışında söz konusu olmaktan çıkmıştır. Ensest isteklerinin ne kadar güçlü olduğunu buna ilişkin yasaktan anlıyoruz. Başkalarının öldürülmesine gelince, uygarlığımızda bu yola başvurulmakta hatta bu, gerekli görülmektedir. Belki uygarlıkta o türlü gelişimlerle karşılaşılacaktır ki, günümüzde pekâlâ doyumlarına kavuşturulabilen içgüdüsel istekler yamyamlık gibi hoş görülmeyecektir.

Daha bu en eski içgüdüsel isteklerin doyumundan vazgeçişlerde psikolojik açıdan rol oynayan ve ilerideki bütün vazgeçmelerde de önemini yitirmeyen bir etken dikkat çekmektedir. İnsan ruhunun en eski çağlardan bu yana bir gelişim geçirmediği gibi, günümüzdeki bilim ve tekniğin tersine tarihin başından beri aynı durumu koruduğu da doğru değildir. İnsan ruhunun geride bıraktığı gelişim aşamalarından birini bugün kanıtlayabilmekteyiz. İnsandaki özel bir ruhsal organ olan üst-ben'in onu kendi denetimine almasıyla[1] dış kaynak-

1 *Bkz. Ben ve O* (Ich und das Es), ayrıca *Kültürdeki Huzursuzluk* (Das Unbehagen in der Kultur).

lı zorlamanın giderek içselleştirilmesi gelişimimizin izlediği doğrultu içinde yer alır. Bütün çocuklar bu gelişim sürecini yaşar, ancak böylelikle etik ve sosyal varlıklara dönüşür. Üst-ben'deki güçlenme, uygarlığımızın ele geçirdiği son derece değerli bir kazanımdır. Üst-ben'lerinde böyle bir güçlenmeyi yaşayanlar uygarlığın düşmanıyken uygarlık taşıyıcılarına dönüşür. Bir uygarlıkta sayıları ne kadar çok olursa, uygarlık o kadar sağlam temellere oturur, dıştan gelecek dayatmalara o kadar daha uzun süre karşı koyar. İçgüdüsel yasaklar değiştikçe içselleştirmenin ölçüsü de hayli değişir. Daha önce belirtilen en eski uygarlık yasaklarında içselleştirme nevrozlardaki o arzu edilmeyen istisna bir yana bırakılırsa geniş çapta gerçekleşmiştir.

Diğer içgüdüsel yasaklara bakacak olursak durumun değiştiğini görürüz. Pek çok insanın uygarlığın yasaklarına ancak dış dayatmaların baskısı altında, yani bu baskının sesini duyurabildiği, bu baskıdan korkulduğu süre boyun eğdiğini hayret ve kaygıyla fark ederiz. Aynı durum uygarlığın herkese yönelik etik dayatmaları için de söz konusudur. İnsanların etik bakımdan güvenilemezliklerinden pek çoğunun bu kapsamda ele alınması gerekir. Cinayet ve ensest karşısında irkilen pek çok uygar insan açgözlülüklerini, başkalarına saldırı heveslerini ve cinsel zevklerini doyuma kavuşturmaktan geri durmaz, yeter ki karşılığında bir cezaya çarptırılmayacaklarına inansınlar; yalan söyleyerek, aldatarak ve iftirada bulunarak başkalarına kötülük yapmaktan çekinmezler. Bu da, uygarlığın geride bıraktığı pek çok çağdan beri hep böyle olmuştur.

Toplumun sadece belli sınıflarına yönelik kısıtlamalarda hiçbir zaman görmezden gelinmemiş ağır koşullara rastlanır. İlgili koşullarda arka plana itilmiş bu sınıflar toplumda baş tacı edilen kişilerin sahip olduğu ayrıcalıkları kıskanacak ve aşırı yoksunluklarından sıyrılmak için ellerinden geleni yapa-

caktır. Bunun üstesinden gelemediler mi ilgili uygarlığın içine belli ölçüde bir hoşnutsuzluk yuvalanacak ve tehlikeli başkaldırılara yol açacaktır.

Bireylerden bir bölümünün memnun edilmesi, bir diğer bölümünün, belki de toplumun çoğunluğunun baskılanmasına dayanması durumunda, ki günümüzdeki tüm uygarlıklar da söz konusudur, baskı altında tutulanların çalışmalarıyla yarattığı ama kazanımlarından çok az pay sahibi olduğu uygarlığa karşı içlerinde bir düşmanlık geliştirmelerinde anlaşılmayacak bir şey yoktur. Böyle bir durumda baskı altında tutulanların uygarlığın yasaklarını içselleştirmelerinden söz edilemez, aksine bu kişiler ilgili yasakları tanımaya istekli olmayacağı gibi uygarlığın kendisini yok etmeye çalışacak, belki de onun dayandığı koşulları ortadan kaldırmaya bakacaktır. Bu sınıfların uygarlık düşmanlığı öylesine açıktır ki toplumda daha iyi konumdaki sınıfların daha çok *latent* (gizli) düşmanlığı gözden kaçırılmıştır. Kendi içinde yaşayan bu kadar çok insanı memnun edemeyen, onları başkaldırmak durumunda bırakan bir uygarlığın sürekli ayakta kalma şansı yoktur ve buna da layık değildir.

Uygarlık yasaklarının içselleştirilme ölçüsü, psikoloji dışı günlük bir dilde söylersek, katılımcıların etik düzeyi, bir uygarlığın değerlendirilmesinde dikkate alınacak tek ruhsal değer değildir. Ayrıca kişilerin beslediği idealler ve sanatsal yaratıları, yani bunların her ikisinden kazanılan doyumlar da bu değerlendirmede rol oynar.

Bir uygarlığın ideallerini, yani ele geçirilmesi için hepsinden çok çaba harcanması gereken yüce değerlerini o uygarlığın yarattığı manevi değerler kapsamına almaya büyük bir eğilim duyulur. İlk bakışta bu ideallerin uygarlığın başarılarını belirlediği gibi bir izlenime kapılınacaktır; ne var ki, gerçek durum ideallerin iç yetenek ve dış koşulların birlikte etkinliğiyle, ele

geçirilen ilk başarılardan sonra oluştuğu ve söz konusu başarıların ideal tarafından elde tutulup ileride de yeni başarıların kazanılmasında kullanıldığıdır. Dolayısıyla, idealin bir uygarlığı paylaşanlara armağan ettiği doyum bensevisel (*narsistik*) niteliktedir, başarıyla yapılıp çıkarılmış bir çalışma nedeniyle duyumsanacak gururdan kaynaklanır. İlgili memnunluğun hiçbir eksiği olmaması için ayrı başarılı çalışmaları gerçekleştirip, ayrı idealleri geliştirmiş başka uygarlıklarla karşılaştırmak gerekir. Aradaki ayrımlar dolayısıyla her uygarlık bir diğerini küçümseme hakkını görür kendisinde. Böylece uygarlık idealleri değişik uygarlıklar arasında ayrılık ve düşmanlıklara yol açar, bunların da uluslar arasında hepsinden açık bir şekilde sergilendiği görülür.

Uygarlık idealinden sağlanan narsistik doyum da, o uygarlık içinde uygarlığa beslenen düşmanlığa başarıyla karşı koyan güçlerden biridir. Sadece bir uygarlığın nimetlerinden yararlanan ayrıcalıklı sınıflar değil, baskı altında tutulanlar da narsistik doyumdan paylarını alır, bunun için ayrıcalıklı kişiler arasında olmayanların, kendi uygarlıkları dışındakileri küçümsemeleri, kendi uygarlıklarında uğradıkları kısıtlamaların acısını çıkarmalarını sağlar. Bir Plebeyen'in borçtan ve askerlik hizmetinden ne kadar canı çıksa da Romalıdır nihayet, başka ulusları egemenlik altına almada ve onlara uyacakları yasaları dikte etmede pay sahibidir. Baskılananların kendilerini egemenlik altında tutan ve sömüren sınıfla özdeşleşmesi ise, daha büyük bir ilişkiler örgüsünün yalnızca bir parçasıdır. Öte yandan, baskılananlar duygusal bakımdan kendilerini baskılayanlara bağlıdır, aradaki düşmanlığa karşın efendilerini kendilerine örnek alacakları kişiler diye görürler. Aslında böyle memnunluk verici ilişkiler olmasa, büyük insan kitlelerinin haklı düşmanlığı karşısında pek çok uygarlık o kadar uzun zaman ayakta kalamazdı.

Genel olarak çalışmaktan canı çıkan, özel bir eğitim görmemiş kitlelerin uzağında kalıyor olsa da, sanat belli bir uygarlık ortamında yaşayanlara başka türlü bir doyum sağlar. Çok önceden bildiğimiz gibi[2] uygarlık uğrunda katlanılan alabildiğine eski ama hâlâ tüm derinliğiyle duyumsanan özverilere karşı eksikliği giderici doyumlar sağlar, dolayısıyla katlanılan özverilerle başka hiçbir şeyin üstesinden gelemeyeceği gibi uzlaşılmasına olanak verir. Öte yandan sanatsal yaratılar, her uygarlığın öylesine gereksindiği özdeşleşme duygularını yücelterek ortaklaşa yaşanıp yüksek değer verilen duygulara dönüştürür. Ayrıca belli uygarlıkların başarılarını sergileyerek içerdikleri idealleri alabildiğine çarpıcı biçimde anımsatarak narsistik doyum sağlar.

Bir uygarlığın psişik envanterinin belki de en önemli parçasına henüz değinmiş değiliz. Alabildiğine geniş anlamda dinsel tasarımlardır bunlar, haklı olarak kullanımını ileride açıklayacağımız sözcükle yanılsamalardır.

2 *Krş. Yazar ve Hayal Kurmalar*, (Der Dichter und Phantasieren, 1908).

III

Dinsel tasarımların özel önemi nereden kaynaklanmaktadır?

Uyguladığı baskı ve gerektirdiği içgüdü özverileriyle uygarlığın yol açtığı düşmanlıktan daha önce söz etmiştik. Tutalım ki uygarlığın koyduğu yasaklar kalktı ortadan, böyle bir durumda herkes hoşlandığı kadını cinsel obje olarak seçebilecek, önüne duracak rakibinin ya da kendisine engel olacak bir başkasının canına hiç gözünü kırpmadan kıyabilecek, bir başkasının malının mülkünün istediği kısmına zorla el koyabilecektir. O zaman her şey ne kadar güzel olacak, zincirin birbirini izleyen halkaları gibi hayat yalnızca doyumlardan oluşacaktı. Ne var ki çok geçmeden ilk güçlük duyuracaktı sesini. Başkaları da benim gibi aynı isteklere kapılacak, bunların giderilmesinde ben nasıl onların gözünün yaşına bakmıyorsam, onlar da benim gözümün yaşına bakmayacaktı. Dolayısıyla, uygarlıktaki kısıtlamaların kalkmasıyla aslında tek bir kişi sınırsız mutluluğa kavuşacak, bu kişi de bütün güçleri elinde toplamış bir zalim, bir despot olacak, kendisinden başkalarının uygarlık yasaklarından en azından aşağıdakine uymalarını istemesi için her türlü neden bulunacaktı elinde!

"Öldürmeyeceksin!"

Öte yandan uygarlığın ortadan kalkması için uğraşmak ne büyük bir kısa görüşlülük olacaktır. Uygarlık ortadan kalktığında geriye yalnızca doğa kalacak, doğaya katlanmak da bi-

zim için daha zor sayılacaktı. Doğrudur, doğa bizden içgüdüsel isteklerimizi sınırlandırmamızı istemez, rahat bırakır ama bizi kısıtlamada hayli etkili bir yöntemi vardır; duygusuz, acımasız ve umursamaz bir davranışla canımızı alır, hem de isteklerimizi tam gerçekleştirme fırsatını ele geçirmişken yapar bunu. Doğanın gözümüzü korkutmada başvurduğu yıkımlardan dolayıdır ki bizler bir araya gelmiş, başka nedenler dışında bir arada yaşamamıza olanak verdiği için uygarlığı yaratmış bulunuyoruz. Ne de olsa uygarlığın başlıca görevi, gerçek varlık nedeni, bizleri doğaya karşı koruyup kollamaktır.

İlgili görevi de bazı konularda daha şimdiden oldukça başarılı şekilde yerine getirmektedir; öyle görülüyor ki, ileride bunun daha da iyi üstesinden gelecektir. Ama hiç kimse yoktur ki, doğanın şimdiden dizgine vurulduğuna inanma yanılgısına kapılsın. Öte yandan gün gelip tümüyle insanın buyruğuna gireceğine inananların sayısı da öyle fazla değildir. Ortada insanlardan gelecek her türlü dayatmayla alay ediyor görünen doğa güçleri vardır, sallanıp duran, kırılıp dökülen bir yeryüzü vardır; insan denen yaratıkları ve insan elinden çıkmış eserleri toprağa gömer; sular vardır, taşıp her şeyi altında bırakır, boğup atar insaları; fırtınalar vardır, ne varsa önüne katıp götürür, kısa zaman önce başka canlı varlıkların saldırıları gözüyle baktığımız hastalıklar vardır, o ölüm bilmecesi vardır ayrıca, bugüne kadar hiçbir şeyin yerinden oynatamadığı ve ileride de oynatamayacağı. İlgili güçlerle doğa başkaldırır bize görkemle, acımasızca ve gözümüzün yaşına bakmadan. Bizim uygarlığa yönelik çalışmalarla elinden kurtulmaya çalıştığımız güçsüzlük ve çaresizliğimizi gözler önüne serer. Doğa güçlerinden birinin yol açacağı yıkım karşısında şaşkınlığını bütün içsel güçlükleri ve düşmanlıkları unutan, karşısındaki üstün güç karşısında ayakta kalmanın oluşturacağı o büyük, o ortak görevi anımsayan insanlık, üzerimizde

az sayıdaki memnunluk verici ve iç açıcı izlenimlerden birini bırakacaktır.

Topluca insanlık için olduğu gibi birey için de yaşamın yükü kolay taşınır gibi değildir. Öte yandan içinde yaşanılan uygarlık da biraz yoksunluk yükler sırta. Ya uygarlığın yasaklarına karşın ya da uygarlığın yapısındaki hatalardan dolayı başkaları tarafından insanın canı acıtılır biraz. Ayrıca buna dizginlenememiş doğanın –yazgı der kendisi– reva göreceği kötülükler gelip katılır. Bunlar da sonunda sürekli bir korkulu bekleyişe ve doğal narsisizmin ağır şekilde incinmesine yol açar. Bireylerin gerek uygarlıktan gerek daha başka nedenlerden kaynaklanan olumsuzluklara nasıl tepki gösterdiğini biliyoruz. Uygarlık kurumlarına yeterince karşı koyar birey, uygarlık düşmanı bir tutum sergiler. Peki herkes gibi kendisi için de tehlike oluşturan doğanın ve yazgının üstün güçlerine nasıl direnir?

Uygarlık bu işi onun üzerinden alarak, herkes için aynı şekilde kotarıp çıkarır. Bütün uygarlıkların da bunun az çok üstesinden gelmesi ilginçtir. Uygarlık yalnızca doğaya karşı insanları savunmakla kalmaz, bu görevi başka alanlarda da yerine getirir. İlgili konuda ona düşen görev çok yönlüdür. Bir yanda insanın ağır şekilde incinmiş onuru yatıştırılmayı bekler, dünyanın ve yaşamın korkunçluklarından insanın kurtarılması gerekir. Öte yandan, insanlardaki pratiğe yönelik alabildiğine güçlü bilme tutkusu doyurulmak ister. Bu konuda daha ilk adımın atılmasıyla pek çok şey kazanılmış olur. Bu adım da doğanın insanlaştırılmasıdır. Kişilik dışı güçlere ve alınyazısına karşı elden gelecek bir şey yoktur. Bunlar insana yabancılıklarını hiçbir zaman yitirmez. Ama doğanın güçlerinde insanın kendi ruhundaki gibi tutkular kol geziyorsa, ölüm kendiliğinden gelip insanı bulan bir şey değil de hain bir iradenin dayatmasıysa, insan doğada nereye baksa içinde

yaşadığı toplumdaki gibi başka yaratıklar görüyorsa o zaman rahat bir nefes alır, çevresini saran netameli ortamda kendisini evindeymiş gibi hisseder, anlamsız korkusunu ruhsal bakımdan denetim altına almayı başarır. Belki hâlâ sürer çaresizliği ama eli ayağı artık tutmaz değildir, en azından ilgili duruma tepki gösterebilir hatta çaresiz de sayılmaz; dışarıdaki o zorba, o insanüstü varlıklara karşı toplumda yararlandığı çarelere başvurabilir, onları hokus pokusla kendisinden uzaklaştırabilir, yatıştırabilir, rüşvetle kandırmaya çalışabilir, bu gibi etkilemelerle güçlerinin bir bölümünden yoksun bırakabilir. Böylece doğabiliminin yerine ruhbilim geçirilerek tez elden bir rahatlama sağlanacağı gibi ileride de durumun nasıl denetim altına alınabileceği anlaşılır.

Çünkü ortadaki durum yeni bir şey değildir, bir örneği vardır çocuklukta. Daha önce yaşanmış bir durumun devamıdır, daha öncelerde küçük bir çocukken haklı olarak kendisinden korkulan bir anne-baba –ama daha çok, o zamanlar bilinen tehlikelere karşı kendini koruyacağına güvenilen baba– karşısında yaşanmıştır. Dolayısıyla, her iki durumu birbirine benzetmek akla yakın görünür. Ayrıca içteki istek de düşlerdekine benzer bir doyuma kavuşur. Uyuyan birinin üzerine ölüm sezgisi gelip çullanır, onu mezara gömmek ister ama düş çalışması korkulan olayı belli bir isteğin gerçekleşimine nasıl dönüştüreceğini bilir. Örneğin düşü gören, eski bir Etrüsk gömütlüğünde bulur kendini, arkeoloji merakından böyle bir gömütlüğe indiği için mutludur.[1] Bunun gibi insan da doğa güçlerini kendileriyle düşüp kalkabileceği insanlara dönüştürmeyerek –böyle bir şey onların üzerinde bıraktığı izlenimle bağdaşmaz çünkü– baba karakteriyle donatır, tanrılar

1 Bu düşü Freud'un kendisi görmüş ve *Rüyaların Yorumu* 6. Bölüm'de anlatmıştır.

yapar onları, böylece yalnızca çocuksu değil aynı zamanda daha önce açıklamaya çalıştığım gibi[2] soyçekimsel (*filogenetik*) örneğe göre davranır. Zamanla doğa olaylarındaki kural ve yasallıklara ilişkin ilk gözlemler gerçekleştirilir, bunun sonucunda da doğanın sahip olduğu güçler insansı özelliklerini yitirir ama insanın çaresizliği, baba özlemi ve tanrılar sürdürür varlığını. Tanrılar, doğanın korkunçluklarını gidermekten, yazgının daha çok hazin ölüm olayındaki acımasızlığıyla uzlaşılmasını sağlamaktan ve uygarlık ortamında bir arada yaşamanın yükümlü kıldığı üzüntü ve yoksunluklardan dolayı insanları ödüllendirmeden oluşan üçlü görevini sürdürür.

Ne var ki bu görevlerde ağırlık noktası giderek yer değiştirir. Doğa olaylarının içsel zorunluluklara göre kendiliklerinden gerçekleştiği anlaşılır. Tanrılar kuşkusuz doğanın efendileridir, doğayı nasılsa öyle yaratmışlardır ve onu bundan böyle kendi başına bırakabilirler. Ancak zaman zaman mucizelere başvurarak gidişatına karışmazlık yapmaz, doğa üzerinde başlangıçta ellerinde bulundurdukları güçlerden hiçbir şey kaybetmediklerini açığa vururlar. Dağıtılan yazgılara gelince, insan soyunun şaşkınlık ve çaresizliğinin önüne geçilemeyeceğine ilişkin hoş olmayan bir sezginin varlığı kendini açığa vurur bunlarda. Tanrıların bizden bu kadar, diyecekleri bir şey varsa o da yazgılardır. Yazgı denen şeyi kendileri belirliyorsa, takdirlerine akıl erdirilecek gibi değildir. Eskiçağın en yetenekli ulusu *moira*'nın (yazgı) tanrılardan üstün olduğu, tanrıların da kendi yazgıları bulunduğuna inanmıştı. Doğa ne kadar bağımsızlaşır, tanrılar doğadan ellerini ne kadar çekerlerse, kendilerine yüklenen üçüncü göreve ilişkin beklentiler de o kadar ağırlık kazanır ve ahlak tanrıların asıl hükümranlık alanını oluşturur. Uygarlığın kusurlu ve olumsuz yanlarını

2 *Bkz. Totem ve Tabu*, 4. Bölüm, 6. paragraf.

gidermeye çalışmak, insanların topluca yaşarken birbirine rahatsızlık vermemesine dikkat etmek, doğru dürüst uydukları söylenemeyecek uygarlık yasaklarına uymalarını sağlamak tanrısal göreve dönüşür. Uygarlık yasaklarının ise tanrısal bir kaynaktan geldiğine inanılır ve yasaklar insan toplumundan alınıp daha yukarıda bir yere yerleştirilerek, doğa ve dünya olayları kapsamına sokulur.

Böylece insanın çaresizliğini katlanır kılma gereksiniminden kaynaklanan, insanın kendi çocukluğundaki çaresizlikle insan soyunun çocukluğundaki çaresizliğine ilişkin anılar malzemesine el atılarak bir tasarım hazinesi oluşturulur. Bu hazine, biri doğa ve yazgıdan, öbürü toplumun kendisinden kaynaklanacaklar olmak üzere iki tehlikeye karşı insanı korur. Dolayısıyla bu dünyadaki yaşam yüce bir amaca hizmet eder, bu amacın ne olduğu kolay kestirilemese de kuşkusuz insan varlığının olgunluğa kavuşmasıdır. Belki de insandaki manevi organ, yani zaman içinde insan vücudundan öylesine yavaş ve isteksiz ayrılan ruh bu yükselme ve yücelmenin objesini oluşturacaktır. Bu dünyada olup biten her şey, güçlükle izlenebilen düz ve dolambaçlı yollardan da olsa sonunda her şey bizim hayrımıza olacak, bizi memnun edecek bir yöne yönelten üstün bir aklın amaçladıklarının gerçeğe dönüşmesidir. Her birimizin üzerinde sevecen, sadece görünürde hoyrat yazgı bulunur, göz kulak olur bize, son derece güçlü ve amansız doğanın elinde oyuncak olmamıza izin vermez. Öte yandan, ölüm de yok oluş, anorganik yaşama dönüş değil, gelişim yolunda yeni tarz bir varoluşun başlangıcıdır. Uygarlıklarımızın ortaya koyduğu etik yasalar da dünya olaylarını egemenlik altında tutar, ne var ki ilgili yasalar kıyas kabul etmeyecek kadar daha büyük bir güç ve şaşmazlıkla davranan alabildiğine yüce ve soylu bir organ tarafından korunur. Bu yaşamda olmasa bile ölüm sonrası yaşamda tüm

iyilikler ödüllendirilir, kötülükler cezalandırılır. Dolayısıyla, yaşamın bütün korkunçlukları, acıları ve sertlikleri ister istemez yok olup gidecek, tayfın görünür parçasına eklenmiş görünmez parçası gibi bu yeryüzü yaşamımızın devamı olan ölüm sonrası yaşam, belki bize bu dünyada gerçekleştiremediğimiz olgunlaşmayı sağlayacaktır. Bu süreci yöneten üstün bilgelik, bu sürede kendini açığa vuran sonsuz iyilik, ona içkin adalet, bütün bunlar bizleri ve tümüyle dünyayı yaratan ilahi varlıkların, daha doğrusu geçmiş çağlardaki tanrıların uygarlığımızda yoğunlaşıp oluşturduğu tek Tanrı'nın özellikleridir. Tanrısal özelliklerde ilgili yoğunlaştırmayı ilk kez başaran toplum bu ileri adımdan dolayı az gururlanmamış, öteden beri her Tanrı figürü arkasında saklı baba çekirdeğini ortaya çıkarmıştı. Aslında Tanrı fikrinin tarihsel başlangıcına bir dönüştü bu. Tanrı böylece teke indirgendiğine göre, onunla ilişkiler de çocukların babayla ilişkisindeki içtenlik ve yoğunluğa yeniden kavuşabilirdi. Baba için bu kadar çok şey yapıldığına göre, karşılığında doğal olarak ödüllendirilmek, en azından sevilen tek çocuk, seçilmiş halk olmak istenmişti. Bundan pek çok sonra dindar Amerika *"God's own country"** olduğunu ileri sürmüştü, bu da insanların Tanrı'yı ululama biçimlerinden biri için normaldi.

Daha önce özetlenen dinsel tasarımlar doğal olarak uzun bir gelişim sürecini geride bırakmış, değişik uygarlıklarda değişik zamanlarda dondurulmuştur. Örneğin, ben günümüz beyaz derili Hıristiyan uygarlığındaki Tanrı tasarımını oluşturan bir gelişim evresini bütün içinden seçip almış bulunuyorum. Bütündeki parçaların birbiriyle aynı derecede uyumlu olmadığını, bir an önce yanıt bekleyen sorulara yanıt veremediklerini, günlük yaşantılarla aralarındaki karşıtlığın ancak

---

* Tanrı'nın ülkesi. (çev.)

zahmetle giderilebildiğini görmek zor değildir. Ama oldukları durumuyla bu tasarımlara –bunların en geniş anlamda dinsel olanlarına– uygarlığın onu paylaşanlara sunduğu yeryüzünde saklı hazinelerin ele geçirilmesini, insanlığın yiyecek maddeleriyle donatılmasını, hastalıklarının önüne geçilmesini sağlayan tüm becerilerden çok daha değerli bir servet olarak bakılmaktadır. İnsanlar, ilgili tasarımlara istenen değer verilmedi mi hayata katlanamayacakları kanısındadır. Dolayısıyla psikolojinin ışığında bakıldığında şu soruyu sormak gerekiyor: İlgili tasarımlar nasıl şeylerdir, içerdikleri o alabildiğine yüce değer nereden kaynaklanmaktadır? Ve çekingen bir soruyla gerçekte nasıl bir değer içermektedirler?

IV

Bir monolog gibi hiç ara vermeksizin sürüp giden bir araştırmanın pek de hatadan yoksun olacağı söylenemez. İnsan kendini kaptırıp araştırmanın akışını kesintiye uğratacak düşünceleri bir kenara kaldırıyor, onların yerini alan açıklamaların güvenilirliğinden duyacağı kuşkunun büyük bir kararlılıkla üstünü örtmeye çalışıyor. Dolayısıyla ben de bir inceleme, bir araştırma kaleme alırken karşıma yazdıklarımı kuşkuyla izleyecek bana muhalif birini dikiyor, yer yer ona söz verip konuşturuyorum.

Örneğin şöyle dediğini işitiyorum onun: "Siz, 'Uygarlık dönüp dolaşıp bu dinsel tasarımları yaratır, onları ilgili uygarlık ortamında yaşayanların emrine verir,' dediniz. Burada yadırgadığım bir şey var. Ne olduğunu doğrusu dile getiremeyeceğim ama uygarlığın çalışmalar sonunda elde edilen kazanımların paylaşımına ya da bireyin kadın ve çocuk konusundaki haklarına ilişkin düzenlemeleri öyle pek doğal şeylermiş gibi gelmiyor kulağa."

Oysa ben ilgili düzenlemelerin yerinde olduğunu sanıyorum. Ben, dinsel tasarımların uygarlığın öbür kazanımları gibi doğanın ezici güçlerine karşı kendini savunma gereksiniminden kaynaklandığını göstermeye çalıştım. Derken buna ikinci bir neden, uygarlıktaki can sıkıcı kusurları düzeltme dürtüsü gelip katıldı. Ayrıca uygarlığın içinde yaşayanlara ilgili tasarımları bağışladığı da yine çok doğrudur çünkü bireyler onları hemen önlerinde hazır durumda bulmaktadır. Zaten kendi

başlarına ele geçirmeleri düşünülemezdi. Pek çok kuşağın mirasıdır dinsel tasarımlar, bireyler bu mirası bir çarpım tablosu gibi, geometri kuralları gibi alıp kabullenmektedir. Arada kuşkusuz bir ayrım söz konusudur ama bir başka yerdedir bu ayrım, daha şimdiden açıklanmaması gerekiyor. Sizin sözünü ettiğiniz o yabancılık duygusunda dinsel tasarımların bize bir vahyin ilahi gibi sunulmasının da payı olabilir. Ne var ki böyle olması da dinsel sistemin bir parçasını oluşturmakta, ilgili tasarımların bizce bilinen tarihsel gelişimi, çeşitli çağlar ve uygarlıklarda uğradığı değişiklikleri gözardı edilmektedir.

"Bir diğer nokta var ki, bana daha önemli görünmekte. Siz doğanın insanlaştırılmasını, korkulan doğa güçleri karşısında insanların şaşkınlık ve çaresizliğine son verme, ilgili güçlerle ilişki kurup onları etkileme gereksiniminden kaynaklandığını ileri sürüyorsunuz. Ama böyle bir neden bana gereksiz görünüyor. Nihayet ilkel insanın önünde bir başka seçenek, bir başka türlü düşünme olasılığı bulunmamaktadır. Kendi doğasını dünyaya yansıtmak, gözlemlediği tüm olayları aslında kendisi gibi olan başka varlıkların dışavurumları diye görmek, insanın bunları anlamasının tek yoludur. O doğal yeteneğiyle büyük gereksinimlerden birini giderebilmesi asla normal bir şey değil, daha çok ilginç bir rastlantıdır."

Ben bunu o kadar ilginç bulmuyorum. İnsanlar pratik nedenleri dikkate almadan düşündüğünü mü sanıyorsunuz? Düşünmeleri yalnızca bilme tutkusundan kaynaklanır. Böyle bir şey kesinlikle söz konusu değildir. Aksine ben, doğanın güçlerini kişileştirse bile insanın çocukluktaki bir örneğe göre davrandığına inanıyorum. Çocukken içinde yaşadığı ilk çevredeki kişileri etkilemek istiyorsa, bunun yolunun kendileriyle ilişki kurmaktan geçtiğini öğrenmiştir. Dolayısıyla, ileride karşılaşacağı her şeye çocukluğundaki kişiler gibi davranır. Ama

ben sizin *deskriptif* (betimsel) görüşünüze karşı çıkmıyorum. Anlamak istediği şeyi kişileştirerek egemenlik altına alma, daha sonraki fiziksel egemenliğe hazırlık olarak onu ilkin psikolojik bakımdan ele geçirme özelliği insanda gerçekten doğal olarak bulunmaktadır. Ama ben insan düşüncesindeki ilgili özelliğin nedeni ve oluşum sürecini de açıklıyorum.

Şimdi de sıra üçüncü noktada: "Siz dinin çıkışını daha önce *Totem ve Tabu* kitabınızda ele aldınız. Ama orada farklıydı durum, her şeyin oğul-baba ilişkisinden ileri geldiğini açıklıyordunuz. Orada Tanrı, babanın yüceltilmesiydi. Dinsel gereksinim baba özleminden kaynaklanmaktaydı. Daha sonradan öyle görülüyor ki, dinin oluşumunda rol oynayan neden olarak insanın güçsüzlüğü ve çaresizliğini buldunuz, daha önceki neden baba kompleksiyken şimdi onun yerine insanın çaresizliğini geçiriyorsunuz. Bu değişiklik konusunda sizden açıklama rica edebilir miyim?"

Hay hay, zaten sizin böyle bir isteği dile getirmenizi bekliyordum. Bakalım gerçekten bir değişiklik söz konusu mu? *Totem ve Tabu*'da açıklanmak istenen, dinin değil, yalnızca totenizmin oluşumuydu. Sizin bildiğiniz, koruyup kollayan Tanrı'nın insanın karşısına ilkin hayvan suretinde çıkmasını, bu hayvanın öldürülüp yenmesine ilişkin bir yasağın varlığını, öyleyken yılda bir kez hep birlikte öldürülüp yenmesini öngören bir âdetin resmen bulunmasını açıklayacak bir görüş var mı? İşte totemizmde görüyoruz bunu. Totemizme din denip denemeyeceğini tartışmanın anlamı yoktur. Totemizmle bir Tanrı'nın yer aldığı sonraki dinler arasında sıkı ilişkiler bulunmaktadır. Totem hayvanları sonradan Tanrı'nın kutsal hayvanlarına dönüşmüştür. İlk ama son derece etkili etik yasaklardan öldürme ve ensest yasağı totemizm zemininde oluşmuştur. *Totem ve Tabu*'daki çıkarımları ister benimseyin, ister benimsemeyin, dağınık olarak

yer alan hayli ilginç bir yığın doğru kitapta sağlam bir bütünsellik içinde bir araya toplanmıştır.

Neden *Totem ve Tabu*'da insanların hayvan suretindeki Tanrı'yla yetinememesi, onun yerine insan Tanrı'yı geçirmesi üzerinde pek durulmamış, din oluşumunun diğer sorunlarıysa hiç ele alınmamıştır. Siz, böyle bir sınırlandırmaya gidilmesiyle ilgili sorunları yadsıma olarak mı değerlendiriyorsunuz? Araştırmam, dinsel sorunun çözümünde psikanalitik bakış açısından kesinlikle yararlanılmadığına iyi bir örnektir. Şimdi biraz yüzeysel bilgileri eklemeye çalışırsam, daha önce beni tek yanlılıkla suçladığınız gibi bu kez de daha önceki söylediklerimle çelişkiye düştüğüm suçlamasını yöneltmemelisiniz bana. Daha önce söylediklerimle şimdi söylediklerim, derinlerde saklı yatan nedenlerle apaçık ortadaki nedenler, baba kompleksiyle insanın çaresizliği arasındaki bağlantı yollarını ortaya koymak zorundayım kuşkusuz.

Bunları bulup çıkarmak da güç sayılmaz. Çocuktaki çaresizlikle erişkinin onu sürdüren çaresizliği arasındaki ilişkilerdir bağlantı yolları;[1] dolayısıyla, din oluşumunun psikanalitik nedenleri onun manifest nedenlerine çocuksal katkıyı oluşturur. Küçük çocuğun ruh yaşamına bir göz atalım. Psikanalizde sözü edilen yanaşma tipindeki obje seçimini anımsayacaksınız. Libido, narsistik gereksinimlerin gösterdiği yolları izler, bu gereksinimleri giderecek objelere tutunur. Örneğin açlığın giderilmesini sağlayan anne ilk sevi objesini, ayrıca dış dünyadaki o bilinmeyen korkunç tehlikelere, bir başka deyişle korkuya karşı ilk koruyucu objeyi oluşturur.

---

1 Bu, Freud'un "*Narzissmus*" adlı çalışmasının ikinci kısmında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Öte yandan "Yanaşma" deyimi yukarıda yanaşma teriminin içerdiği anlamda, yani cinsel içgüdülerin bensel içgüdülere yanaşması anlamında kullanılmıştır, dolayısıyla yanaşma çocuğun anneye yanaşması anlamına gelmemektedir.

Ama çok geçmeden bunu kendisinden daha güçlü babaya bırakır anne, baba ise aynı işlevi bütün çocukluk boyunca sürdürür. Ne var ki, çocuğun babayla ilişkisi kendine özgü bir ambivalensi içerir. Baba, belki de anneyle daha önceki ilişkisinden dolayı çocuk için bir tehlike oluşturur. Özlenip hayranlık duyulmasında daha az korkulmaz babadan. Babayla ilişkideki bu ambivalensin belirtileri, *Totem ve Tabu*'da anlatıldığı gibi bütün dinlere derinden damgasını vurmuştur. Hep çocuk kalmaktan kurtulamayacağını, yabancı üstün güçlere karşı korunmaktan hiçbir zaman yoksun kalamayacağını anlayan çocuk, ilgili güçleri baba figüründeki özelliklerle donatır, dolayısıyla korkusundan sevgisini kazanmaya çalışacağı, ayrıca koruyucuklarına kendisini teslim edeceği Tanrılar yaratır. Böylece baba özlemi, çaresizliğinin doğuracağı sonuçlardan insanın korunma gereksinimiyle özdeş duruma gelir, çocuğun çaresizliğe karşı kendini savunması, erişkinin yaşanan çaresizliğe karşı tepkisini, yani din oluşumunu karakteristik özellikleriyle donatır. Ama bizim amacımız Tanrı düşüncesinin gelişimini daha fazla araştırmak değil, uygarlığın bireylere hazır olarak aktardığı dinsel tasarımlar hazinesini ele almaktır.

V

Şu soruyu sorarak araştırmamıza kaldığımız yerden devam edelim:[1] "Peki, dinsel tasarımların psikolojik önemi nereden kaynaklanmaktadır? Bu tasarımları nasıl sınıflandırabiliriz? İlk bakışta soru hiç de kolay yanıtlanabilir görünmüyor. Birbirinden değişik pek çok açıklamayı aradan çıkarıyoruz, tek bir açıklama kalıyor geride, bunlar dinsel dogmalardır diyoruz, dış (ya da iç) gerçeğe ilişkin söylemlerdir, bize kendimizin ele geçirmediği bir bilgi iletir ve bizden buna inanmamızı isterler. Hayatta son derece önemli ve ilginç bir konuda bizi bilgilendirdiklerinden el üstünde tutulurlar. Bunlardan habersiz kişi hayli bilgisiz biridir. Bunlara dağarcığındaki diğer bilgiler arasında yer veren kişiye gelince, ona hayli bilgili biri gözüyle bakılabilir.

Doğal olarak bu dünyadaki birbirinden değişik konulara ilişkin pek çok dogma bulunur. Okullardaki bütün dersler bunlarla dolup taşar. Örneğin coğrafya dersini ele alalım: "Konstanz Bodensee kenarındadır" sözü çalınır kulağımıza. Bir öğrenci de buna şu sözü ekler: "Gidip bakabilir inanmayan." Benim bir ara yolum oraya düşmüştü, güzelim kentin içinde yaşayanların Bodensee dediği büyük bir göl kenarında bulunduğunu doğrulayabilirim. Ayrıca buna ilişkin coğrafya bilgisinin doğruluğundan da hiç kuşkum kalmadı. İlk kez Atina'daki Akropol tepesinde bulunan tapınağın mavi denize bakan kalıntıları arasın-

1 Üçüncü bölümdeki soru kastediliyor.

da dikildiğimde yaşını başını almış biriydim. O an yaşadığım mutluluğa bir hayranlık duygusu da eklenmişti. Kendi kendime şöyle demeden duramadım: "Gerçekten bize okulda öğrettikleri gibi." Kalıntılara duyduğum hayranlık dikkate alınırsa, okulda öğretilenlerin doğruluğuna ne kadar yüzeysel ve güçsüz şekilde inanmış olmalıyım.

Akropolis'teki yaşantıyı öyle pek öne çıkarmam da doğru değil çünkü kapıldığım hayranlık, o zaman aklıma gelmeyen, bulunduğum yerin ayrıcalıklığından kaynaklanan düpedüz öznel bir başka yaşantıyla da açıklanabilirdi.[2]

Aynı şekilde bütün dogmalar da içeriklerine inanılmasını ister ama bunun için bir neden göstermeye yanaşmazlar. Kendilerini gözleme, ayrıca kuşkusuz çıkarımlara dayanan uzun boylu düşünme süreçlerinin sonuçları diye sunarlar. Bu sonuçları benimsemek yerine düşünme olayını kendisi yaşamak isteyene bunun yolunu gösterirler. Ayrıca sunulan bilgi coğrafya dersindeki açıklamalarda olduğu gibi kendiliğinden anlaşılmıyorsa, bu bilginin nereden kaynaklandığı da unutulmayarak eklenir. Diyelim dünyanın küre şeklinde olduğu ileri sürülmektedir hazır bir bilgide, buna kanıt olarak da Foucault'un sarkaç deneyi,[3] ayrıca ufukların görünümü, gemiyle bir noktadan yola çıkılıp aynı noktaya dönülebileceği anlatılır.

Bunu kendilerine anlatabilmek için yelkenliye bindirilip dünya çevresinde dolaştırılamayacakları için de okulda verilen bilgilerin doğruluğunu öğrencilerin peşinen benimsemesi

---

2 Freud bu olayı 1904 yılında bu araştırmadan on yıl sonra nerdeyse ellisinde yaşamış, yaşantısını 1936'da Romain Rolland'a yazdığı bir mektupta ayrıntılı olarak dile getirmiştir.

3 Léon Foucault (1819-68) 1851'de dünyanın günlük hareketini bir sarkaç yardımıyla göstermiştir.

için çalışılır. Ama öğrencilerin ilgili açıklamanın doğruluğuna deneyerek inanmış oladıkları bilinir.

Şimdi dinsel dogmaları da aynı ölçüye vurmaya çalışalım. Kendilerine inanılmasını istemelerinin ne gibi bir nedene dayandığı sorusunu yöneltmemiz durumunda birbiriyle uyumsuzluğu dikkat çeken üç ayrı yanıtla karşılaşırız. Birincisi, bunlara inanılması gerekir, bir zaman atalarımız inanmıştır çünkü; ikincisi, elimizde atalarımızın yaşadığı ilk çağdan bunların doğruluğunu gösteren kanıtlar bulunmaktadır; üçüncüsü de, dogmaların doğru olup olmadığını sorgulamak kısaca yasaklanmıştır. Böyle bir şeye kalkışmak eskiden en ağır şekilde cezalandırılmıştır, bugün de toplum böyle bir şeye başvurulmasını hoş karşılamamaktadır.

Üçüncü yanıt, bizde alabildiğine kuşku uyandırır. İlgili yasağın tek nedeni olsa olsa toplumun dinsel dogmalara ilişkin bu yasağının sağlam bir temele dayanmadığının pekâlâ bilincinde olmasıdır. Başka türlü ilgili yasağın haklı olup olmadığına kendisi karar vermek isteyen birinin eline bunun için gerekli malzemeyi hiç kuşkusuz canı gönülden buyur edip verirdi. Dolayısıyla, içimizde kolay giderilemeyen bir güvensizlikle diğer iki kanıtı gözden geçirmeye koyuluyoruz. Atalarımız inandığı için bizim de dinsel dogmalara inanmamız isteniyor. İyi ama atalarımız bizler kadar bilgili değildi. Bugün bizim doğruluğunu asla benimseyemeyeceğimiz şeylere inandılar. Dolayısıyla, dinsel dogmalarda da aynı davranışın sürdürüldüğü olasılığı uyanıyor içimizde. Atalarımızın dinsel dogmaların doğruluğuna ilişkin yazılı olarak bizlere bıraktığı kanıtların tümü de yine bir güvenilemezliğin bütün özelliklerini içermektedir. Çelişkilerle doludur bu kanıtlar, sonradan üzerinde çalışılmış; tahrifata uğramıştır; dinsel dogmaların gerçekten doğruluklarının söz konusu edildiği belgelerin kendileri doğruluktan uzaktır. Bunlarda yer alan sözlerin ya da sadece içe-

riklerin Tanrı tarafından vahyedildiğinin ileri sürülmesi de sonucu pek değiştirmemektedir çünkü bu da doğruluğu araştırılması gereken dogmalardan biridir ve hiçbir teorem kendi kendisinin doğruluğunu kanıtlayamaz.

Böylece uygarlığımızın bizim için alabildiğine önemli görevi dünyadaki bilmeceleri açıklamak, hayatın acılarıyla bizi uzlaştırmak olan açıklamalarına, özellikle bunların doğruluğuna hepsinden çok kuşkuyla bakılması gerektiği gibi bir sonuca varıyoruz. Köpekbalıklarının yumurtlamayıp yavruladıklarına ilişkin bizim uzağımızdaki bir şeyi benimsememiz, ancak bunun gereği gibi kanıtlanması durumunda söz konusu olabilir.

Aslında hayli ilginç psikolojik bir sorundur bu. Öte yandan kimse sanmasın ki, dinsel dogmaların kanıtlanamazlığına ilişkin açıklamalar yeni bir şeydir. Bu kanıtlanamazlığın duyumsanmadığı bir zaman olmamış, bu mirası bize bırakan en eski atalarımız bile bunun farkında olmuş, belki içlerinden pek çoğu ilgili konuda bizdeki aynı kuşkuya kapılmıştır. Ama duydukları kuşkuyu üzerlerindeki fazlasıyla ağır baskıdan açığa vurmayı göze alamamışlardır. O gün bugün sayılamayacak kadar çok insan, kendilerini ilgili dogmaların doğruluğuna inanmaya yükümlü gördüğünden baskılamaya çalıştıkları kuşkular içinde kıvranıp durmuş, pırıl pırıl pek çok aydın ilgili çatışmanın içinden bir türlü çıkamamış, karakter sahibi pek çok kişi bir çıkış yolu bulmak amacıyla verdiği ödünlerin zararını çekmiştir.

Mademki dinsel dogmaların inanırlığı için ileri sürülen kanıtların tümü geçmişten geliyor, eskisinden daha iyi bir yargı yeteneğini elinde bulunduran günümüzün de böyle kanıtlar ileri sürüp sürmediğine bakmak akla yakın görünüyor. Tutalım ki böyle bir davranışın sonunda dinsel sistemin yal-

nız bir parçasına yönelik kuşkular giderildi, o zaman sistemin tümüne inanırlık olağanüstü güçlenmiş olacaktır. Bu noktada ruhun ölümsüzlüğüne inanan spiritualistler işe karışacak, dinsel dogmanın ilk cümlesinin kuşkulardan uzaklığını ortaya koymaya çalışacaktır. Ama çağırdıkları ruhların görüntü ve açıklamalarının kendi ruhsal etkinliklerinin ürünü olduğunu ne yazık ki yadsıyamayacaklardır. En büyük insanların, seçkin düşünürlerin ruhlarını çağırmışlardır ama bunlardan elde ettikleri tüm bilgi ve açıklamalar öylesine ahmakça, öylesine anlamsız şeyler olmuştur ki, bunlarda ruhların, bir masa çevresinde oturmuş kendilerini davet eden insanlara uyum yeteneğinden başka inanacak bir şey bulamazlar.

Şimdi de sorunun önünden kaçmak için hummalı bir çabanın gösterildiği iki denemeyi ele alalım. Bunlardan biri zorlama ve eski, öbürü zekice ve çağdaştır. Birincisi bir kilise babasının "*Credo quia absurdum*"[4] sözüdür. Bunun anlamı, dinsel dogmaların mantıksal zorunluluktan uzak olmaları, mantığın üstünde konumlanmalarıdır. Bunların gerçekliği anlaşılmaz, içte duyumsanır. Tek başına *Credo* (inanıyorum) yalnızca kişisel bir açıklama olarak ilginçtir, bir bağlayıcılığı yoktur. Her saçmalığa inanmakla yükümlü müyüm? Değilsem, neden mutlaka bu saçmalığı benimsemeye yükümlü göreyim kendimi. Mantığın üstünde bir başka organ yoktur. Dinsel dogmaların gerçekliği bunu doğrulayan bir iç yaşantıya bağlıysa, böyle seyrek rastlanır bir iç yaşantıdan yoksun insanları ne yapacağız? Mantıksal yeteneklerini kullanmaları bütün insanlardan istenebilir. Ama herkes için geçerli bir yükümlülük, pek az kişi için söz konusu bir nedene dayandırılamaz. Bir kişinin kendisini derinden etkileyen bir cezbe yaşantısından yola

4 "İnanıyorum, çünkü saçmadır"; bu cümle Latince kilise yazarı (MÖ 160-222) Tertullian'a atfedilmektedir. Alıntı *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta ve *Musa ve Tek Tanrılıcılık*'ın iki yerinde de geçmektedir.

koyularak, dinsel dogmaların doğruluğuna sarsılmaz şekilde inanması, başkaları için ne anlam taşır?

İkinci deneme sanki (*als ob*) felsefesiyle ilgilidir. Buna göre düşünsel etkinsizliğimiz, bir nedenden yoksunluğunun hatta saçmalığının tastamam bilincinde olduğumuz bol sayıda varsayım içerir ve yapıntı (*fiksiyon*) olarak nitelendirilir. Değişik pratik nedenlerden ilgili yapıntılara inanıyormuşuz gibi davranmamız istenir bizden. İnsan toplumunun ayakta tutulması bakımından eşsiz bir önem taşıdıkları için dinsel dogmalar da ilgili yapıntılar arasında yer alır. Bu neden, "*Credo quia obsurdum*" içeriğinden pek uzak değildir. Ama bana göre "sanki" istemi ancak bir filozofun ileri sürebileceği bir şeydir, düşüncelerinde felsefenin oyunlarıyla etkilenmemiş insan asla bunu benimsemeyecektir. Böyle biri için saçmalığının, mantığa aykırılığının saptanmasıyla her şey çözümlenmiş demektir. Böyle birinden kendisini ilgilendiren en önemli sorunlarda normal olarak diğer bütün etkinliklerinde aradığı güvencelerden el çekmesi istenemez. Ben kendi çocuklarımdan birini anımsıyorum, henüz erken yaşta nesnelliğe ayrı bir önem verirdi. Çocuklara büyük bir dikkatle dinledikleri bir masal anlatıldığında hemen sorardı: "Bu gerçek bir olay mı?" Soru hayırla diye yanıtlanınca küçümseyen bir yüz ifadesiyle yine uzaklaşırdı. İnsanların dinsel masallar karşısında da "sanki"nin (*als ob*) desteğine karşın aynı şekilde davranacaklarını bekleyebiliriz.

Ne var ki insanlar şimdilerde tümüyle değişik bir davranış sergilemektedir. Geçmiş zamanlarda dinsel tasarımlar inanılır bir nitelik taşımamalarının kesinliğine karşın, insanlığı alabildiğine etkilemiştir. Bu yeni bir psikolojik sorundur. İlgili dogmaların içerdiği gücün nereden kaynaklandığı, mantıksal bir değerlendirmeye yer vermeyen etkilerini hangi koşullara borçlu olduğu sorulabilir.

VI

Sanırım her iki soruya verilecek yanıtı yeterince hazırlamış bulunuyoruz. Dinsel tasarımların ruhsal oluşumuna bir göz atmamız bu yanıtı ele geçirmemizi sağlayacaktır. Kendilerini dogmalar olarak açığa vuran dinsel tasarımlar yaşantıların çökeltileri ya da en son verileri değil yanılsamalardır, insanlığın en eski, en güçlü, en acil isteklerine sağlanan doyumlardır. Güçlü olmaları gizli isteklerin gücünden kaynaklanmaktadır. Biliyoruz ki yaşadığı çaresizliğin korkutucu etkisi çocukta korunma, sevgiyle korunma gereksinimini uyandırmakta, baba da bu gereksinimi karşılamaktadır. Bu çaresizliğin yaşam boyu sürüp gideceğinin bilinmesi bir babaya ama şimdi eskisinden daha güçlü bir babaya tutunma gereksinimini doğurur. Tanrısal yazgının o iyilikçi etkinliği sayesinde yaşamın tehlikelerinden duyulan korku giderilir, etik bir dünya düzeninin oluşturulmasıyla insanların uygarlık tarafından çok kez karşılanmadan kalan adalet istemlerinin karşılanması güven altına alınır, dünyadaki yaşamın öldükten sonraki yaşamla uzatılması ilgili isteklerin gerçekleşeceği mekânsal ve zamansal çerçeveyi oluşturur. Dünyanın oluşumuyla maddi ve manevi arasındaki ilişki konusunda insandaki bilme tutkusunun bilmecemsi sorularına bu sistemin koşulları çerçevesinde yanıtlar geliştirilir; çocukluk döneminin baba kompleksinden kaynaklanıp asla tümüyle üstesinden gelinemeyen çatışmalarının herkesçe benimsenecek bir çözüme kavuşturulması büyük ölçüde bir rahatlama sağlar.

Bütün bunların yanılmasadan başka bir şey olmadığını söylemeden önce, yanılsama sözcüğünün anlamını sınırlandırmam yerinde olacak. Bir yanılsama yanılgı gibi bir şey değildir, yanılgı olması da gerekmez. Aristoteles'in, haşaratın pislikten türediğine ilişkin olup günümüzde hâlâ doğru diye benimsenen görüşü yanılgıdan başka bir şey değildi. Bunun gibi eski hekim kuşaklarından birinin *Tabes dorsalis*'in* aşırılığa vardırılmış cinsel ilişkiden kaynaklandığı görüşü de yine öyle bir yanılgıydı. Söz konusu yanılgıları yanılsama diye nitelemek zorlama olur.

Kolomb'un Hindistan'a yeni bir deniz yolu keşfetmesine gelince, bir yanılsamaydı bu; Kolomb'un isteğinin bu yanılsamadaki payı açıkça ortadaydı. İndocermenlerin uygarlaştırılabilen tek topluluk olduğuna ilişkin bazı milliyetçilerin savı, çocukların cinsellik dışı varlıklar olduğuna ilişkin, ancak psikanalizin çürütebildiği inanç yanılsama diye nitelendirilebilir. Yanılsamanın belirleyici özelliği, insanın içindeki isteklerden kaynaklanıyor olmasıdır ve bu yönüyle psikiyatrideki sayıklamaya benzer ama karmaşık yapısı dışında sayıklamadan ayrılır. Sayıklamanın başlıca özelliği gerçekle çelişmesidir, oysa yanılsamanın ille de düzmece, yani gerçekleştirilemez ya da gerçeğe aykırı olması gerekmez. Örneğin, burjuva bir ailenin kızı günün birinde bir prensin çıkıp gelerek, kendisiyle evleneceği yanılsamasını yaşatabilir içinde. Bu da gerçekleşmeyecek bir şey değildir, benzeri olaylar geçmişte yaşanmıştır. Mesih'in (*Messias*) bir gün gökten inip yeryüzünde altın bir çağı başlatacağı bundan hiç de daha az olası değildir. Durumu değerlendiren kişi kendi bakış açısına göre söz konusu inancı yanılsama ya da sayıklama benzeri diye niteleyebilir.

Normalde gerçekleşen yanılsama örnekleri kolay bulunacak gibi değildir. Ne var ki, alşimistlerin bütün madenlerin al-

---

* Omurilik frengisi. (çev.)

tına dönüştürülebileceği inancına ise böyle bir yanılsama diye bakılabilir. Pek çok altına, olabildiğince çok altına sahip olma arzusu, zenginliğin koşullarına bugünkü bakış açımızdan dolayı gücünü hayli yitirmiştir; öte yandan kimyada da madenlerin altına dönüştürülmesine artık olanaksız gözüyle bakılmamaktadır. Dolayısıyla nedenleri arasında gerçekleşme isteği ön planda yer alıyorsa bir inanca yanılsama diyor, yanılsamanın kendisi doğrulanmayı beklemediği gibi biz de onun gerçekle ilişkisini dikkate almıyoruz.

Bu açıklamalardan sonra biz yine dinsel dogmalara dönersek, bir kez daha şunu söyleyebiliriz ki, bunların hepsi yanılsamadır, görmezden gelinemezler, kimse de onlara gerçek gözüyle bakmaya zorlanamaz. İçlerinden bazısının gerçekleşmesi öylesine olanaksız, bizim dünya gerçeğine ilişkin zahmet çekerek bilip öğrendiklerimizle öylesine bağdaşmaz şeylerdir ki, aradaki ayrımları gözden uzak tutmadan bunları sayıklamalara benzetebiliriz. İçlerinden pek çoğunun gerçekliği konusunda bir değerlendirmeye başvurulamaz, yok sayılamayacakları gibi var oldukları da kanıtlanamazlar. Kendilerine eleştirel yönden yaklaşılabilmesi için haklarında henüz hiç de fazla bir şey bilinmemektedir.

Araştırmalar, dünyanın bilmeceleri üzerindeki örtüyü ancak yavaş yavaş aralayabilmekte, bilim pek çok soruya günümüzde henüz bir yanıt verememektedir. Ne var ki, bilimsel çalışmalar dışımızdaki gerçeği bilmemizi sağlayacak tek yoldur. Bu konuda sezgilerden, meditasyonlardan bir şey beklemek de yine yanılsamadan başka şey sayılmaz. Bunlar bize ruhsal yaşamımıza ilişkin değerlendirilmesi kolay olmayan bilgiler verir yalnızca, dinsel doğmanın yanıtlamakta hiç zorluk çekmediği sorulara ilişkin asla bir bilgi sunamaz. İlgili boşluğa kendi keyfi davranışımızı yerleştirip dinsel sistemin şu ya da bu parçasını az ya da çok benimsenebilir kılmak hiç de dürüst bir tutum

sayılamaz. Sorular, böyle bir yola başvurulmasına izin vermeyecek kadar önemlidir hatta kutsal bile denebilir.

Bu noktada şöyle bir itirazla karşılaşılabilir: "Mademki en koyu şüpheciler (*skeptikler*) bile dindeki savların akılla çürütülemeyeceğini benimsiyor, neden o zaman içinde geleneği, insanlar arası uzlaşıyı ve bütün o insanı avutacak içeriği kendisinde barındıran bu savlara inanmayayım?" Evet, neden? Hiç kimse ilgili savlara inanmaya zorlanamayacağı gibi, kimse de inanmamaya zorlanamaz. Ama kendini aldatarak bu gibi nedenlerle düşünsel eylemin yollarında doğru dürüst ilerlediğini de sanmasın kimse. Bahane sözcüğünün söyleneceği bir yer varsa, o da burasıdır. Bilgisizlik bilgisizliktir, bilgisizlikten yola koyulup belli bir şeye inanma hakkı kimseye tanınmamıştır. Aklı başında hiç kimse alabildiğine yüce, alabildiğine kutsal konularda olduğu gibi başka hiçbir konuda öyle düşüncesizce davranmaz, öyle çürük nedenlerle yetinerek tarafgirlik yapmaz. Gerçekte böyle davranmaları dinle bağlarını çoktan koparmış olmalarına karşın hâlâ ona bağlı bulundukları süsünü kendi kendilerine ya da başkalarına vermek içindir. Din söz konusu olduğunda insanlar akla gelen her türlü samimiyetsizliğe başvurmakta ve mantık dışı eğri yollara sapmakta sakınca görmez. Felsefeyle uğraşanlar sözcüklerin anlamını yayar da yayarlar, sonunda bakarsınız ki başlangıçtaki anlamlarından bir şey kalmamıştır. Bu yoldan ele geçirdikleri silik soyutlamaya da Tanrı der ve kendilerini bütün dünya önünde teist* olarak, Tanrı'ya inanan kişiler olarak gösterirler, eskisinden daha yüce, daha saf bir Tanrı kavramını ele geçirmiş olmakla övünürler; oysa ele geçirdikleri tanrıları kof bir gölgedir sadece, dinsel dogmalardaki o kudretli kişiliğin sahibi olan varlık de-

---

* Tanrı'nın dünyayı yarattığı ama daha sonra dünyayla ilgilenmediği inancına (*Derismus*) bağlı liberal düşünceli kimse. (çev.)

ğildir. Eleştirmenler dünya karşısında kendi küçüklük ve çaresizliğini duyumsayan kişiyi "koyu dindar" diye tanımlar, oysa dindarlığı oluşturan ilgili duygu değil, onu izleyen ilk adım, bu duygudan kurtulmaya yönelik tepkidir. Kim söz konusu noktadan daha ileriye gitmez, kim alçakgönüllülükle boynunu büküp insanın bu dünyada oynadığı birazcık rolle yetinirse sözcüğün gerçek anlamıyla dindar denemeyecek bir kişidir.

Bu araştırma kapsamında dinsel dogmaların gerçeklik değerini sorgulamaya yer verilmemiş, psikolojik yapıları bakımından bunların yanılsamalar sayılacağının açıklanmasıyla yetinilmiştir. Ama bunu saptamamızın pek çok kişinin hepsinden önemli gördüğü bir sorun karşısındaki tutumumuzu hayli etkilediğini de gizlememize gerek yoktur. Dinsel dogmaların hangi zamanlarda hangi kişiler tarafından oluşturulduğunu yaklaşık olarak biliyoruz. Bunun dışında ilgili dogmaların ne gibi nedenlerden kaynaklandığını gördüğümüzde din konusundaki tutumumuz hayli değişecektir. Doğrusu dünyayı yaratan bir Tanrı ve insanın iyiliğini isteyen bir yazgı, etik bir dünya düzeni ve öbür dünyada bir yaşam olsa ne güzel olurdu diyoruz kendi kendimize. Öte yandan her şeyin bizim dilememiz gerektiği gibi olması ilginçtir. Ama zavallı, bilgisiz, özgürlükten yoksun atalarımız bütün bu çetin dünya bilmecelerini çözümlemenin üstesinden gelebilseydi daha da ilginç olurdu.

VII

Dinsel dogmaların yanılsamalar olduğunu gördükten sonra acaba çok değer verip yaşamımızı egemenliği altında tutmasına ses çıkarmadığımız başka uygarlık kazanımları da aynı şekilde yanılsamalar mıdır sorusu geliyor akla. Acaba devlet kurumlarımızı düzenleyen koşulları aynı şekilde yanılsamalar olarak niteleyebilir miyiz? Acaba uygarlığımızda cinsiyetler arası ilişkiler bir ya da bir dizi erotik yanılsamayla bulandırılmakta mıdır? Bir kez içimizde bir kuşku uyandıktan sonra şu soruyu da rahatlıkla sorabiliyoruz: Acaba gözleme başvurarak ve düşünüp taşınarak gerçekleştireceğimiz bilimsel bir çalışmayla dış gerçeğe ilişkin bir şeyler öğrenebileceğimiz inancı daha mı sağlam bir temele dayanmaktadır. Gözlemi kendi varlığımız üzerine yöneltmekten, düşünmeyi de onun eleştirisine ayırmaya olumlu bir gözle bakmaktan kimse bizi uzak tutmamalıdır. Bu konu, bir "dünya görüşü"nün kurulup çatılabilmesi için kesin önem taşıyan bir dizi araştırmanın kapısını aralıyor önümüzde. Bu yolda harcanacak çabanın boşa gitmiş sayılmayacağını, kuşkularımızda en azından biraz haklı olduğumuzu da sezgilerimiz bize göstermekte. Ne var ki, bu araştırmayı kaleme alan yazarın yeteneği böyle kapsamlı bir çalışmayı üstlenmeye yanaşmıyor. Çalışmasını ister istemez yanılsamalardan tek biriyle, yani dinsel yanılsamayla sınırlandırmak istiyor.

Bizim gibi düşünmeyen karşıtımız yüksek sesle bu noktada durmamızı istiyor bizden. Yasak eylemimizden dolayı bizi

hesaba çekiyor. Şöyle diyor bize: "Arkeolojiye ilgi duymak doğrusu hayli övülesi bir özelliktir. Ama oturulan yapıların temelini oyacak, içindekileri altına gömecekse kazı yapılmaz. Bunun gibi dinsel dogmalar da rasgele bir konu gibi üzerlerinde gelişigüzel akıl yürütmeye gelmez. Uygarlığımız bu dogmalar üzerinde kurulmuştur. Toplumun ayakta kalması, içindekilerden büyük çoğunluğunun bu dogmaların gerçekliğine inanmasına bağlıdır. Adaletten şaşmayan kadirimutlak bir Tanrı'nın, ilahi bir dünya düzeninin ve ölüm sonrası bir yaşamın varolmadığı insanların kafasına sokulduğunda uygarlığın yasaklarını dikkate alarak davranma yükümlülüğünden kendilerini bağımsız hissedeceklerdir. Herkes engel tanımadan, korku duymadan sosyal ve bencil içgüdülerine göre davranıp çevresindekilere gücünü göstermeye çalışacak, bizim uygarlık yolunda binler ve binlerce yıl süren bir çabayla toplumdan uzaklaştırdığımız kaos yeniden boy gösterecektir. Dinin gerçeklik diye bir şeyi içermediği bilinip kanıtlansa bile, bunu susup açığa vurmayarak sanki (*alt ob*) felsefesinin gösterdiği doğrultuda davranmak gerekir. Herkesin yararına olur böyle bir şey. Bunun aksi bir davranışın içereceği tehlike bir yana bir amaca hizmet etmeyen kıyıcılıktır. Sayısız insan tek teselliyi dinin dogmalarında bulmakta, ancak onların yardımıyla hayata katlanabilmektedir. Ellerinden bu dayanak çekilip alınmak istenmekte, karşılığında ise daha olumlu bir şey sunulmamaktadır. Günümüzde bilimin insanlara fazla bir şey sağlamadığı benimseniyor ama çok daha ileri bir düzeye ulaşmış da olsa, bilim insanlara yeterli gelmeyecektir. İnsanın bir an önce giderilmesi gereken ve o soğuk yüzlü bilim tarafından karşılanamayan gereksinimleri vardır. Öte yandan, insanların yaşamında aklın içgüdüler karşısında gerilediğini vurgulamış bir psikoloğun şimdi onları isteklerine sağladığı doyumdan

yoksun bırakıp karşılığında çok değerli entelektüel besin sunması hayli tuhaftır, adeta bir tutarsızlık örneğidir."

Bir çırpıda pek çok suçlama. Ama bunların hepsine gereken karşılığı verecek, ayrıca uygarlığın dinle şimdiki ilişkisinin ayakta tutulmasının ortadan kaldırılmasından çok daha büyük bir sakınca oluşturacağını ileri süreceğim. Ancak nereden başlayacağımı da pek bilmiyorum.

Belki yaptığım şeyi tümüyle masum ve zararsız gördüğümü söylemekle başlamam iyi olacak. Üs gücüne fazla değer vermem bu kez benim tarafımda yer almayacak. İnsanlar benim karşıtlarımın tanımladıkları gibiyse, ki ben de bunun aksini düşünmüyorum, o zaman koyu dindar birinin açıklamalarının etkisi altında kalıp inancını elden çıkarma tehlikesi söz konusu olmayacaktır. Üstelik ben, benden önce başka seçkin kişilerin çok daha eksiksiz, güçlü ve etkileyici biçimde söylediklerinden farklı bir şey söylemiş değilim. Bu kişilerin isimlerini vermiyorsam, kendim de onların arasında yer almak istediğim izlenimini uyandırmaktan kaçındığım içindir. Benden önceki büyüklerin eleştirisine sadece biraz psikolojik neden kattım, o kadar. Bu da araştırmamda yer alan tek yeniliktir. İlgili katkının da benden öncekilerden esirgenen etkiyi göstereceği pek beklenemez. Madem böyle şeylerin etkisiz kalacağından emin olunmamaktadır, neden o zaman kaleme alınırlar diye sorulabilir kuşkusuz. Ama bu konuyu ileride ele alacağız.

İlgili açıklamaların zarar vereceği bir kişi varsa o da benim. Dar kafalı, idealizm yoksunu, insanlığın en yüce çıkarlarına anlayış göstermeyen biri olduğum gibi en sevimsiz suçlamalar yöneltilecektir tarafıma. Ancak bu suçlamalar benim için yeni sayılmaz. Öte yandan henüz gençliğinde çağdaşlarının hoşnutsuzluğuna aldırmamış birine çok geçmeden her türlü sempati ve antipatiyle ilgisinin kalmayacağı yaşlılığında ne

kötülüğü dokunabilir? Eskiden durum farklıydı, ilgili açıklamalar kişinin bu dünyadaki yaşamını kesinlikle kısaltabilir, onun öbür dünyadaki hayatı yaşamaya başlayacağı anı öne çekmek için iyi bir neden oluştururdu. Ama yine söylüyorum, o zamanlar gerilerde kaldı, bugün ilgili eleştiriler bu incelemenin yazarı için de bir tehlike oluşturmuyor artık. Olsa olsa kitabı şu ya da bu ülkenin diline çevrilmeyecek ve dağıtımına izin verilmeyecektir, doğal olarak en başta içinde yaşadığı uygarlığın yüksek düzeyinden emin olan bir ülkede böyle davranılacaktır. Ne var ki, genellikle isteklerden el çekilmesi ve yazgıya boyun eğilmesi savunuluyorsa, bunun yol açacağı olumsuzluğa da katlanmak gerekir.

Derken, "Bu araştırma kimseyi felakete sürükler mi?" sorusu uyanıyor kafamda. Kimseyi değil ama bir psikanalizi sürükleyebilir. Psikanalizin benim eserim olduğu yadsınamaz. Psikanalize şimdiye kadar yeterince kuşkuyla bakılmış, kötücül davranılmıştır; şimdi benim öyle sevimsiz açıklamalarla ortaya çıkmam üzerine, eleştiriler büyük bir memnunlukla şahsımdan psikanalize yönelecek ve şöyle denecektir: "Görüyorsunuz işte, psikanaliz bizi nerelere sürükledi. Maskesi düştü artık, zaten hep tahmin ediyorduk. Tanrının ve etik idealin inkârına gelip dayandı. Bunu ortaya çıkarmaktan alıkonulmamız için de psikanalizin bir dünya görüşü içermediği ve böyle bir dünya görüşü de oluşturamayacağı söylencesiyle avutulmaya çalışıldık." Çıkarılan bu gürültü, içlerinden bazısı dinsel sorunlara karşı tutumumu paylaşmayan çalışma arkadaşlarım için can sıkıcı bir şey olacaktır. Ama psikanaliz şimdiye kadar pek çok badireyi atlatmıştır, bu yenisini de atlatacaktır kuşkusuz. Gerçekte psikanaliz bir araştırma yöntemidir. Örneğin infinizimal hesap gibi tarafsız bir bilim koludur.

Bu bilim kolundan yararlanarak belli bir süre sonra dünyanın yok olacağı sonucuna varan bir fizikçinin hesabında yıkıcı

eğilimlerin varlığından kuşku duyulup kendisi afaroz edilecektir. Benim burada dinlerin gerçeklik değeri içermediğine ilişkin söylediklerimi psikanalizin bulgulaması gereksizdi, psikanalizden epey önce zaten vardı bunlar. Psikanaliz yöntemine başvurularak dinin gerçeklik değeri içermediğine ilişkin yeni bir kanıt mı ele geçiriliyor, din için *tant pis*, ama dinin savunucuları da aynı hakla psikanalizden yararlanarak, dinsel dogmaların pratikteki önemini gereği gibi değerlendirebilirler.

Şimdi eleştirilere karşı kendimi savunmaya devam ederek şunu söyleyeyim ki, din uygarlığa büyük hizmetlerde bulunmuş, asosyal içgüdülerin dizginlenmesine hayli katkı sağlamıştır ama bu kadarı yeterli değildir. Binlerce yıl toplumu egemenliği altında tutmuş, neler yapabileceğini göstermeye yetecek zaman bulmuştu. İnsanların büyük çoğunluğuna mutluluk bağışlamanın, onları yaşamla uzlaştırıp uygarlık taşıyıcısına dönüştürmenin üstesinden gelebilseydi, var olan durumda bir değişikliğe gitmek kimsenin aklına gelmezdi. Oysa bunun yerine ne görüyoruz? Ürkütücü sayıda çok insan uygarlıktan hoşnut değil, uygarlık ortamında yaşamaktan mutsuz hissediyorlar, onu üzerlerinden atmaları gereken bir boyunduruk gibi duyumsuyorlar, ya bütün güçlerini uygarlıkta bir değişiklik sağlamaya harcıyor ya da ona düşmanlıklarını uygarlıktan ve içgüdü sınırlamasından kısaca hiçbir şey duymayı istemeyene dek ileriye götürüyorlar. Bu noktada bize karşı çıkılacak, ilgili duruma dinin kitleler üzerindeki nüfuzunun bir kısmını bilimdeki gelişmelerin üzücü etkisiyle elden çıkarılmasının yol açtığı söylenecektir. Bilimdeki gelişmenin benimsenmesini ve dinin nüfuzundan bir bölümünün yitirilmiş olduğunun benimsenmesiyle bunun nedenini akılda tutacak, ileride kendi amaçlarımız doğrultusunda kullanacağız. Ama itirazın kendisine gelince, inandırıcılıktan yoksun olduğunu söyleyebiliriz.

Dinsel dogmaların sınırsız bir egemenliği elde bulundurduğu dönemde insanların genel olarak bugünkünden daha mutlu yaşadığı kuşkulu, bugünkünden daha mutlu olmadığıysa kesindir. İnsanların dinsel yasakları dışlaştırmayı, dolayısıyla amaçlarına ulaşmalarını engellemeyi her zaman bilmişlerdir. Dinsel düzene itaati denetleyen rahiplerin kendileri bu konuda insanlara yardımcı olmuştur. İnayetinin kollarına sarılıp işini yapmaktan alıkoyduğu bir Tanrı'nın var olması istenmiştir. Günah işleniyor, kimi özverilerde bulunularak ya da tövbe istiğfar edilerek bağışlanıyor sonra yeniden günah işleniyordu. Rus içselliği, Tanrı'nın merhametinin tüm mutluluğuna erişebilmek için günahın, aslında Tanrı'nın hoşlanacağı bu eylemin kesinlikle gerekli olduğu sonucuna varmıştı. Rahiplerin ancak içgüdüsel doğalarından çok büyük ölçüde ödün vererek kitlelerin dine bağlılıklarını ayakta tutabildiği açıktı. Güçlü olan yalnızca Tanrı'ydı ve Tanrı iyiydi, insan ise güçsüz ve günahkârdı. Ahlaksızlık hiçbir vakit ahlaklılıktan daha az destek bulmamıştı dinden. İnsanın mutluluğuna, insanın ahlaklı olmasına ve uygarlığa uyumuna ilişkin yaptıkları bu kadar yetersiz olduğuna göre, acaba dinin insanlara gerekliliğini abartmıyor muyuz, acaba uygarlığın içimizde uyandırdığı isteklerin karşılanmasını dinden beklememiz akıllıca bir davranış mıdır diye sormadan duramıyor insan.

Günümüzdeki yadsınamayacak durumu düşünelim. Dinin insanlar üzerinde eskisi gibi bir etkisi olmadığına ilişkin itirafını işittik. (Burada söz konusu olan Avrupa-Hıristiyanlık uygarlığıdır.) Bunun nedeni dinin insanlara verdiği sözlerde bir azalmanın görülmesi değil, onlara eskisi kadar inandırıcı görünmemesidir. Kabul edelim ki, bu değişikliğin nedeni toplumun üst kademelerinde bilimsel ruhtaki güçlenmedir. (Belki tek neden de değildir bu.) Eleştiri, dini belgelerin kanıtlayıcı gücünü kemirmiş, doğabilimleri ilgili belgelerdeki

yanlışları ortaya koymuş, karşılaştırmalı araştırmanın bizim baş tacı ettiğimiz dinsel tasarımlarıyla ilkel halkların ve zamanların ilkel ürünleri arasında hoşa gitmeyecek bir benzerliğin varlığı karşılaştırmak araştırmacıların gözünden kaçmamıştır.

Bilimsel akıl, bu dünyanın sorunları karşısında nasıl davranılacağına ilişkin belli bir yol oluşturmuştur. Dini sorunlara gelince, önlerinde bir süre bocaladıktan sonra burada da eşiği atlayıp geçmiştir. İlgili konuda da dur durak yoktur. Bilimsel hazinelerimizin kapısı ne kadar çok insana açılırsa, dinin inancından o kadar çer çöp çözülüp ayrılacak; ilkin daha önce dine yapılmış rahatsız edici eklemelerde, daha sonra da dinin temel koşullarında olacak bu çözülüp ayrılma. Maymun davasının görüldüğü Dayton[1] kentindeki yerleşik Amerikan vatandaşları neyse ki tutarlı davranmıştı, aksi takdirde o zorunlu geçişte yarıbuçukluklar ve gerçeğe aykırı davranışlarla karşılaşılacaktı.

Okumuş insanlardan ve düşün adamlarından uygarlık için korkmak gereksizdir. Uygarca davranışın dinsel nedenleri atılıp yerlerine dünyevi değerlerin geçirilmesi bu kişilerde sessiz sedasız gerçekleşecektir. Ayrıca, ilgili kişiler uygarlık taşıyıcılarıdır. Okumamış, baskı altında tutulan büyük kitlelerde ise durum değişiktir. Söz konusu kitlelerin uygarlığa düşman olması için her türlü neden vardır. Bundan böyle bir Tanrı'nın varlığına inanılmadığını öğrenmediler mi sorun yoktur. Ama benim bu araştırmam yayınlanmasa bile kesinlikle öğreneceklerdir bunu. Ve bilimsel düşüncenin ortaya koyduğu sonuçları benimsemeye istekli olacaklar, bunun için bilimsel düşüncenin insanda yol açtığı değişikliği yaşamaları gerekmeyecektir.

---

1 Nennesses eyaletinde küçük bir kent. Bir tabiat bilgisi öğretmeni 1925 yılında burada derste öğrencilere insanın hayvanlardan geldiğini anlattığı için yasalara aykırı davranmaktan cezalandırılmıştır.

Böyle bir durumda bu kitlelerdeki uygarlık düşmanlığının, kendilerini boyunduruk altında tutan efendilerinde algıladıkları o zayıf nokta üzerine yönelme tehlikesi söz konusu olmayacak mıdır? İnsan hemcinsini Tanrı böyle bir şeyi yasakladığından, bu ya da öbür dünyada ağır bir şekilde cezalandırılacağından öldürmüyor mu, şimdi aziz Tanrı diye bir şeyin var olmadığını, dolayısıyla onun tarafından gerek bu, gerek öbür dünyada cezalandırılmaktan korkmaya gerek olmadığını öğrenince, kuşkusuz hiç duraksamadan söz konusu eylemi gerçekleştirmeye bakacak, ancak dünyevi otoriteyle bundan alıkonulabilecektir. Dolayısıyla, bu tehlikeli kitleler alabildiğine sert bir şekilde baskı altında tutulacak, düşünsel bakımdan uyanmalarını sağlayacak bütün fırsatlardan uzak tutulacak ya da uygarlıkla din arasındaki ilişkinin yeniden gözden geçirilmesine gidilecektir.

VIII

Sonuncu önerinin fazla bir güçlük çekilmeden gerçekleştirilebileceği düşünülebilir. Bu yapıldığında bir şeyin gözden çıkarılması gerekeceği doğrudur ama karşılığında belki çok daha fazla şey kazanılacak, büyük bir tehlikenin önüne geçilecektir. Ne var ki, uygarlığın daha büyük bir tehlikeyle karşı karşıya bırakılacağından korkularak bu yola başvurmaktan çekinilmektedir. Azizlerden Bonifazius* Saksonyalılarca kutsal sayılan bir ağacı kestirdiğinde çevrede dikilenler işlenen günahın korkunç bir şekilde cezalandırılacağını beklemişlerse da böyle bir şey gerçekleşmemiş, bunun üzerine Saksonyalılar da vaftiz olmayı kabullenmişlerdir.

Uygarlık bir insanın kin duyduğu, yoluna duran ya da malına, mülküne göz diktiği komşusunu öldürmesini yasaklamışsa, besbelli bunu insanların birlikte yaşamasını başka türlü sağlanamayacağı için yapmıştır. Çünkü bir başkasını öldüren kişi öldürülenin hısım ve akrabalarının intikamından kendisini kurtaramayacak, öte yandan benzeri zorbalıkta bulunmaya heveslenenlerin küflenmiş kıskançlıklarına hedef olacaktır. Dolayısıyla, ilgili kişi intikamının ya da cinayetinin zevkini fazla çıkaramayacak, çok geçmeden kendisinin de öldürülmesi için her türlü olasılık bulunacaktır. Tek kişiden oluşan

---

* Bonifatius, Almanların havarisi, anglosakson Benedikten rahibi, 718 yılından başlayarak Thüringen'de İncil'den vaazlarda bulundu, 755 yılı paskalyasında Dakkum yakınında öldürüldü. (çev.)

düşmanlarına karşı olağanüstü bir güç ve ihtiyatla kendisini korudu diyelim, bu kez güçsüz insanların oluşturacağı bir topluluğun elinden kurtulamayacaktır. Böyle bir topluluk gerçekleşmedi diyelim, birbirini öldürmeler sonsuza kadar sürüp gidecek, nihayet insanlar kendi elleriyle birbirlerini yok edecekti. Tek kişiler arasındaki durumun aynısının Korsika'da yerleşik aileler, hatta uluslar arasında hâlâ sürüp gittiği görülmektedir. Yaşamın herkes için içerdiği tehlikeler insanları bir toplum oluşturmaya zorlar, bu toplum da başkalarını öldürmeyi yasaklayıp yasağı çiğneyeni öldürme hakkını elinde bulundurur. Bu da adalet ve cezayı oluşturur.

Ne var ki, biz öldürme yasağının mantıksal nedenlere dayandırılmasını benimseyemiyoruz. Bize göre yasak, Tanrı tarafından konmuştur. Dolayısıyla, Tanrı'nın bu yasağı koymakla neyi amaçladığını bulup çıkarmaya çalışıyor, Tanrı'nın da insanların birbirini yok etmesini istemediği sonucuna varıyoruz. Böylece uygarlık yasağını çok özel bir görkemle donatıyor, öte yandan yasağa uyulmasını Tanrı inancına bağlamayı göze alıyoruz. Bu adımı geriye alıp bizim istediğimiz şeyi Tanrı'ya mal etmeyerek toplumsal nedenlere bağlamakla yetinmemiz durumunda uygarlık yasağı üzerindeki parıltıyı elden çıkarmış ama yasağın tehlikeye girmesini de önlemiş oluyoruz. Ancak bir başka şey de ele geçiriyoruz bu arada. Bir çeşit difüzyon ya da enfeksiyon yoluyla kutsallık, dokunulmazlık, bir başka deyişle uhrevilik özelliği az sayıdaki büyük yasaklardan uygarlığın diğer bütün kurumlarının yasak ve düzenlemelerine yayılma olanağı buluyor. Ne var ki, çokluk bunlara kutsallık halesi pek gitmiyor, bu da yalnız onların birbirlerinin önemini yok etmelerinden değil, ayrıca zaman ve mekâna göre birbirlerine karşıt kararlar alabilmelerinden kaynaklanıyor. Öte yandan insandaki tüm yetersizliklerin belirtilerini içlerinde barındırıyorlar. Aralarında hangilerinin kısa görüşlü korkaklığın,

hangilerinin dar ufuklu çıkarların ya da elverişsiz koşulların ürünü olduğunu kolaylıkla saptayabiliyoruz. Bunlara yöneltilecek eleştiri, uygarlığın haklı nedenlere dayanan buyruklarına saygıyı da arzu edilmedik ölçüde azaltıyor. İçlerinden hangilerinin Tanrı'nın buyruğu olduğunu, hangilerinin daha çok alabildiğine güçlü bir parlamentonun ya da yüksek bir memurun otoritesinden kaynaklandığını saptamak çetin bir iş sayıldığından, Tanrı'yı olduğu gibi aradan çıkarıp uygarlıktaki bütün kuram ve düzenlemelerin insanların eseri sayıldığını açık yüreklilikle itiraf etmek kesin bir kazanım oluşturacak, içerdiği ileri sürülen kutsallık dolayısıyla ilgili yasaklardaki katılık ve değişmezlik de ortadan kalkacaktır. Böylece insanlar bu yasakların kendilerini egemenlik altında tutmak için değil, çıkarlarını gözetmek için başvurulduğunu anlayıp onlarla arasında daha içtenlikli bir ilişki kurabilecek, onların ortadan kaldırılmasını değil, yalnızca iyileştirilmelerini amaç edinecektir. Bu da uygarlığın baskısıyla uzlaşma yolunda atılmış ileri bir adım oluşturacaktır.

Uygarlık yasaklarının tümüyle ussal nedenlere dayanıp sosyal zorunluluktan kaynaklandığına ilişkin savımız bu noktada ansızın bir duraksamayla kesintiye uğruyor. Başkalarını öldürme yasağının nereden kaynaklandığı sorununu ele almıştık. Peki bizim bu konuda söylediklerimiz tarihsel gerçekliğe uygun düşmekte midir? Korkarız hayır. Öyle görünüyor ki ussal kurgudan öte bir şey değil bunlar. Biz, uygarlık tarihinin özelliklerini analizden geçirdik,[1] bu çalışmaya dayanarak gerçekte durumun başka türlü olduğunu açıklamadan geçemeyeceğiz. Günümüz insanı ussal nedenlerden çok ateşli dürtülere açık bulunuyor; ilgili nedenler o ilkçağdaki insan-hayvan karşısında ne kadar daha aciz durumda bulunmuş olmalıdır. Belki bu

1 *Krş. Totem ve Tabu*, 4. Bölüm (1912-13).

insan-hayvanın evlatları tarafından cinayetlerden biri karşı durulamayan, ağır sonuçlara yol açan duygusal bir tepkiyle karşılanmasaydı, bu kardeşler günümüzde de gözlerini kırpmadan birbirlerini öldürüyor olacaklardı. Totemizmde ilk babanın yerini tutan babayla sınırlı, sonradan daha başkalarını içine alan, bugün istisnalarla uygulanan öldürmeyeceksin yasağı işte ilk babanın öldürülmesine tepkiden kaynaklanmaktadır.

O ilk baba, burada yineleyemeyeceğim açıklamalara göre ilk Tanrı resmini sonraki kuşakların Tanrı figürünü oluştururken başvurduğu modeli oluşturmuştur. Dolayısıyla dinsel anlatı haksız değildir, öldürme yasağının ortaya çıkışında gerçekten Tanrı'nın rolü bulunmaktadır. Yasak toplumsal bakımdan görülen gereksinimden değil, Tanrı'nın iradesi sonucu ortaya çıkmıştır. İnsandaki iradenin Tanrı'ya kaydırılması ise tümüyle haklı bir nedene dayanmaktaydı: İnsanlar babayı zorla ortadan kaldırdıklarının bilincindeydiler, işledikleri cinayete tepki olarak babanın iradesine bundan böyle saygı göstermeyi kararlaştırmışlardı. Demek oluyor ki dinsel dogmalar bize tarihsel bir gerçeği bildirmekte ama bunu kuşkusuz belli bir değişikliğe giderek biraz farklı kılıkta bize sunmakta, bizim ussal açıklamamızı benimsemeye yanaşmamaktadır.

Dinsel tasarımlar hazinesi yalnızca istek gerçekleşimlerini değil, önemli tarihsel olayların anımsamalarını da içeriyor. Geçmiş ve geleceğin bir arada etkinliği dini nasıl bir güçle donatıyor olmalıdır. Ama belki bir benzetme duruma başka açıdan bakmamızı da sağlayacaktır. Kavramları büyüyüp yeşerdikleri yerden hayli öteye taşımak olumlu bir davranış değildir. Ne var ki, başvuracağımız benzetmeyle aradaki uygunluğu ister istemez dile getirmemiz gerekiyor. İnsanoğlunun uygar olabilmesini sağlayacak yolu bazen daha kısa, bazen daha uzun nevroz dönemlerini yaşamadan doğru dürüst geri-

de bırakması düşünülemez. Bunun nedeni de çocuğun ileride işlevini yitirecek içgüdüsel isteklerden pek çoğunun ussal bir çalışmayla önüne geçemeyişi, arka planında her zaman korkunun yer aldığı bilinçdışının bastırılması yoluna başvurmasıdır. İlgili nevrozlardan büyük bölümü çocuğun büyüme sürecinde kendiliğinden kaybolur. Özellikle saplantı nevrozu bunlar arasındadır. Kalanını da ortadan kaldırmak psikanalitik tedavinin işidir. Buna pek benzer şekilde bütün insanlık da yüzyıllar içindeki gelişim sürecinde nevrozdakilere benzeyen[2] durumlar yaşar, nedenleri de nevrozdakilerin aynıdır, bir arada yaşamaları için kaçınılmaz olan içgüdüsel özverileri insanların bilgisizlikten ve ussal yetersizlikten ancak duygusal güçlerle gerçekleştirebilmeleridir. Tarihöncesi zamanlarda yaşanmış bastırma benzeri olayların çökeltileri uygarlıkta uzun süre varlığını korumuştur. Din, insanlığın topluca yaşadığı bir saplantı nevrozuydu ve çocuklardaki gibi *Oedipus Kompleksi*'nden, babayla ilişkiden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla, dinden yüz çevirmenin büyüme olayındakine benzer yazgısal bir amansızlıkla gerçekleşeceğini öngörebilir ve bizim de işte tam bu gelişim evresinde bulunduğumuzu söyleyebiliriz.

Bu durumda bizim yapacağımız, yaklaşmakta olan bir yeniliğe karşı koymayarak onu geliştirmeye ve onun ortaya çıkışındaki sertliği yumuşatmaya çalışacak aklı başında bir eğiticiyi kendimize örnek almaktır. Ne var ki, dinin varoluşunu bu benzetmeyle açıklamış sayılmayız. Din, bir yandan tıpkı bireysel saplantı nevrozu gibi kısıtlamalar getirirken, öte yandan bizim tek başına yalnızca Amentia'da,[3] mutlu halüsinasyonla-

2 Freud, *Kültürdeki Huzursuzluk*'un sonunda bu soruna yeniden döner. *Musa ve Tek Tanrılıcılık* 3. Bölüm 1. kısımda, özellikle 8. paragrafta aynı konuyu daha ayrıntılı olarak ele alır.

3 "Meymer'in amentiası" - akut sayıklama benzeri konfüzyon.

rın (*sanrıların*) yer aldığı konfüzyonda (*teşevvüş*) gördüğümüz gibi gerçeğe yer vermeyen istek yanılsamalarından bir sistemi içerir. Bunlar, toplumsal olayları anlamaya çalışırken başvurduğumuz karşılaştırmalardır. Bireysel patolojide buna eşdeğer bir örnek bulamıyoruz.

Dinle saplantı nevrozu arasındaki benzerliğin hangi ayrıntılara kadar izlenebileceği, din oluşumunun özelliklerinin ve oluşum sürecinde yaşanan olayların bu yoldan nereye kadar anlaşılabileceği, ben ve özellikle Theodor Reik[4] tarafından tekrar tekrar dile getirilmiştir. Koyu dindar birinin bazı nevrotik hastalıklara karşı ileri derecede korunmuş olması da kesinlikle bununla ilgilidir; genel bir nevrozun benimsenmesi onu kişisel bir nevroz geliştirme zorunluluğundan kurtarmıştır.[5]

Bazı dinsel dogmaların tarihsel bir değeri içerdiğinin anlaşılması, bunlara duyulan saygıyı pekiştirmişse de uygarlığın düzenlemelerine yol açan nedenler arasından çıkarılmasına ilişkin önerimizin geçerliliğini yok etmediği gibi, tersine artırmıştır. Bu tarihsel artıklar, dinsel dogmaları adeta nevrotik kalıntılar olarak anlamamızı sağlamıştır. Artık şunu söyleyebiliriz ki, nevrozlu birinin analitik tedavisinde olduğu gibi bilinçdışına bastırmalar yerine ussal çalışmaları geçirmenin belki zamanı gelmiş bulunuyor. Böyle bir değişiklik sonucu uygarlığın kurallarındaki o görkemli parıltının gözden çıkarılmasıyla yetinilmeyen, topluca bir revizyona gidilerek pek çok kuralın ortadan kaldırılmasına yol açılacağı ortadadır ama yazıklanacak bir şey de değildir bu. Bizden beklenen, insanların uygarlıkla barıştırılması işi böylelikle geniş çapta yerine getirilmiş olacaktır. Uygarlık kurallarının ussal nedenlere oturtulmasın-

---

4 *Krş.* Freud "Saplantılı Davranışlar ve Dinsel İbadetler" (1907) ve Reik (1927).

5 Freud, bu saptamayı daha önce de, örneğin 1919'da Leonardo da Vinci çalışmasına eklediği cümlede ayrı *Kitle Psikolojisi*, *Ben Anadili* ve *Kültürdeki Huzursuzluk*'ta dile getirmiştir.

da tarihsel gerçeklikten vazgeçmemize yazıklanmamız yersizdir. Dinsel dogmaların içerdiği doğrular öylesine bozmacaya uğratılmış, sistematik olarak öylesine değiştirilmiştir ki, insanlar artık bunlara gerçek diye bakamaz olmuştur. Sanki bir çocuğa yeni doğan bebekleri leyleklerin getirdiğini açıklamaya benzer bir durum çıkmıştır ortaya. Ne var ki, ilgili açıklamayla da yine gerçeği simgesel yoldan dile getirmiş sayılırız çünkü o kocaman kuşun ne anlama geldiğini biliriz. Ama çocuk bilmez bunu, gerçeğin yalnızca bozmacaya uğratılmış parçasını işitir, kendisini aldatılmış görür ve bizler çocuğun erişkinlere güven duymamasının dikbaşlılığının ilgili açıklamayla bağlantılı olduğunu biliriz. Kanımızca çocuğa gerçeği simgesel kılıkta vermeyip zekâ düzeyine uygun şekilde açıklamak daha olumlu bir davranıştır.

IX

"Birbiriyle bağdaştırılabilmeleri güç çelişkilere başvurmakta sakınca görmüyorsunuz. Önce sizinki gibi bir yazının hiçbir tehlikesi bulunmadığını ileri sürüyor, kimsenin bu yazıdan dolayı dininden olmayacağını söylüyorsunuz. Ne var ki, sonradan anlaşıldığı gibi amacınız bu inancı sarsmak olduğuna göre, sorabilir miyim neden o zaman bunu yayımlatıyorsunuz? Yazınızın bir başka yerindeyse bir kimsenin bundan böyle Tanrı'ya inanmak gerekmediğini öğrenmesinin sakıncalı hatta çok sakıncalı olduğunu itiraf ediyorsunuz. Böyle olunca daha önce uysal biri olan, uygarlık buyruklarına uymayı bir yana itecektir. Uygarlık buyruklarının dinsel nedenlere bağlanmasının uygarlık için bir tehlike oluşturacağını ileri sürmeniz sadece inançlı birini inançsız duruma dönüştürebileceği varsayımına dayanıyor. Bu da sanırım basbayağı bir çelişkidir."

"Bir başka çelişkiye gelince, bir yandan insanın us yoluyla yönetilemeyeceğini çünkü tutkuların ve içgüdüsel isteklerin sultası altında bulunduğunu açıklıyor, öte yandan uygarlığa itaatteki duygusal nedenlerin atılıp yerlerine ussal nedenlerin geçirilmesini öneriyorsunuz. Anlayan anlasın. Bana göre bunların ya biri doğrudur ya öbürü."

"Hem tarihten bir şey öğrenmediniz mi? Dinin yerine usun geçirilmesine ilişkin bir deneme resmen ve büyük çapta yapılmış bulunuyor. Fransız Devrimi'ni ve Roberpier'i hatırlarsınız herhalde? İlgili denemenin kısa ömürlü olduğunu ve hazin

bir başarısızlıkla sonuçlandığını da sanırım unutmamışsınızdır. Şimdi de Rusya'da gerçekleştiriliyor aynı deneme. Nasıl sonuçlanacağını merak etmemize gerek yok. İnsanın dinden yoksun kalamayacağını kabullenmemiz gerekiyor. Siz de böyle düşünmüyor musunuz?"

"Dinin bir saplantı nevrozundan fazla bir şey sayılacağını siz kendiniz söylediniz. Ama onu bu yönüyle ele alayım demediniz. Nevrozla arasında benzerlik kurmayı yeterli gördünüz. Nevrozdan da insanları kurtarmak gerekiyordu size göre. Ama bu arada insanın nelerden olacağını umursamadınız."

Çelişki izleniminin uyanmasına belki de karmaşık şeyleri ele alırken fazla aceleci davranmam yol açtı. Eksik kalan kimi şeyleri şimdi tamamlayabiliriz. Yazımın bir bakıma tehlikeli bir sonuca yol açmayacağını hâlâ savunuyorum. İnanç sahibi hiç kimse bu yazıyla ve benzeri nedenlerle dininden olmayacaktır. Dindar biri dinin içeriklerine bazı hassas bağlarla bağlıdır. Kuşkusuz o kadar da inançlı olmayan sayısız kimse de vardır. Dinin korkutmalarından gözleri yıldığı için, uygarlığın buyrukları dışına çıkmazlar. Kendilerini sınırlandıran gerçeğin bir parçası olduğuna inanmaları istendiği için de korkarlar dinden. Dinin gerçeklik değeri içerdiği inancından kurtulmayı göze alabilsinler yeter ki, kendilerini özgür hissedeceklerdir; ne var ki argümanlar bu konuda bir etki gücü içermekten uzaktır. Başkalarının korkmadıklarını gördüler mi kendileri de dinden korkmamaya başlarlar. Bu yazım yayımlanmasa bile ilgili kişilerin dinin etki gücündeki azalmadan haberleri olacağını savundum. Sanırım siz, beni düşmekle eleştirdiğiniz öbür çelişkiyi daha önemli görüyorsunuz. İnsanlar ussal nedenlere hayli kapalıdır, tümüyle içgüdüsel isteklerin sultası altında bulunurlar. Böyle olunca ne diye ilgili isteklerin doyumunu ellerinden alıp yerine ussal nedenleri geçirmeli? Kuşku yok gerçekten öyledir insanlar. Peki hiç sordunuz mu kendini-

ze, "İlle de böyle olmaları mı gerekiyor, içlerindeki doğa onları böyle bir şeye mi zorluyor?" diye. Bir antropolog, geleneğe uyup çocuklarının kafasını küçük yaştan başlayarak bandajlarla deforme eden bir halkın kafatası endeksini hazırlayabilir mi? Sağlıklı bir çocuğun pırıl pırıl zekâsıyla erişkinin düşünsel zayıflığı arasındaki o hazin karşıtlığı düşününüz. İlgili körelmede özellikle dinsel eğitimin büyük çapta payı yok mudur? Öyle sanıyorum ki, dışarıdan etki altında bırakılmayan bir çocuk Tanrı'yı ve bu dünyanın ötesinde neler olduğunu merak edinceye kadar aradan hayli bir zaman geçecektir. Belki çocuğun kafasında bu konuda uyanacak düşünceler de ilk atalarında izlenmiş yolu izleyecektir. Ancak, böyle bir gelişim düzeyine ulaşması beklenmeden dinsel dogmalar ne bunlara ilgi duyabileceği ne de içeriklerini tümüyle kavrayabileceği bir zamanda çocuğa buyur edilmektedir. Çocuğun seksüel gelişiminin geciktirilip dinsel eğitiminin öne çekilmesi günümüz pedagojisinde iki temel konuyu oluşturuyor, öyle değil mi? Düşünsel yeteneği gözlerini dünyaya açtığında çocuğa öğretilen dinsel bilgiler dışarıdan hiçbir şekilde etkilenmez nitelik kazanmış oluyor. Peki, size göre cehennem cezalarıyla gözünün korkutularak cinsellik gibi öylesine önemli bir konunun saf dışı bırakılması düşünsel fonksiyonun güçlenmesine yarayabilir mi? Dinsel öğretilerin kendisine buyur ettiği saçmalıkları sorgusuz sualsiz alıp benimseyen, aralarındaki çelişkileri görmeyip geçen birinin düşünsel yeteneğindeki güçsüzlük bizi pek şaşırtmaz. Oysa içgüdüselliğimizi dizginlemek için başvuracağımız usumuzdan başka bir şey yoktur elimizde. Düşünsel yasakların sultası altında bulunan insanlardan hangisi psikolojik ideale, usun egemen olduğu bir duruma ulaşabilir. Siz de biliyorsunuz ki genellikle kadınlara "fizyolojik ap-

tallık" yakıştırılır,[1] yani erkek kadar bir us gücüne sahip olmadıkları söylenir. Ancak tartışmalıdır bu, dayandırıldığı nedenler kuşku götürür, us gücündeki körelmenin *sekonder* (ikincil) nitelikli olduğuna ilişkin bir görüşe göre bunun nedeni kadınların düşüncelerini kendilerini hepsinden çok ilgilendiren bir konuya, yani cinsel hayatın sorunlarına yöneltmelerine erken yaşta konmuş amansız bir yasak altında yaşamalarıdır. Düşünsel işlevin seksüel nedenlerle engellenmesinin yanı sıra bir de buna dinden, dolayısıyla monarşiye sadakatten kaynaklanan engelin katılarak erken yaşam yıllarını etkilediği kişinin nasıl birine dönüşeceğini bilemeyiz doğrusu.

Ne var ki, gayretkeşliğimi biraz yumuşatıp belki kendimin de bir yanılsamanın peşinden koştuğunu söylemem gerekiyor. Belki dinden kaynaklanan düşünce yasağının etkisi benim gördüğüm kadar olumsuz değildir. Belki eğitimden olumsuz bir amaçla yararlanıp insanı dinin sultası altına sokmaya çalışılmasa bile, insan doğası nasılsa öyle kalacaktır. Bilmiyorum, siz de bilemezsiniz. Bu yaşamın yalnız büyük sorunlarının çözümü olanaksız değil, küçük çapta pek çok sorununun da kesin bir çözüme kavuşturulması güçtür. Ancak itiraf ediniz ki, geleceğe yönelik bir umuda kapılmamız için elimizde haklı bir neden bulunmaktadır, uygarlığı zenginleştirecek bir hazine belki çıkarılmayı bekliyordur, dini dışlayan bir eğitime başvurulması zahmete değer bir deneme olacaktır. Böyle bir denemenin başarısız kalması durumunda reform çabalarıma son verip eskisi gibi tümüyle deskriptif bir değerlendirmeye dönmeye hazırım. İnsan içgüdüsel isteklerin sultası altında yaşayan, us gücü zayıf bir varlıktır.

Bir başka nokta var ki, düpedüz katılıyorum size. Dini zorla ve bir çırpıda ortadan kaldırmak istemek kuşkusuz saçmadır.

---

1 Bu deyim Moebius tarafından kullanılmıştır (1903).

Bir kez çıkar yol değildir. İnanan biri inancını elden bırakmaya yanaşmaz, ne birtakım nedenlerle ne de yasaklamalarla yapar bunu. Bazı kişilerde böyle bir şey gerçekleştirilse bile, gaddarlıktan başka bir şey olmaz bu. Onlarca yıl uyku ilacı alan bir kişi ilgili ilaçtan yoksun bırakıldığında uyuyamaz kuşkusuz. Dinsel avuntuların etkisinin bir uyuşturucunun etkisine eşdeğer olduğunu Amerika'daki bir olay pek güzel açıklığa kavuşturmaktadır... Söz konusu ülkede şimdilerde insanlar –kuşkusuz kadın egemenliğinin etkisi altında– bütün uyarıcı, uyuşturucu ve keyif verici maddelerden yoksun bırakılıp karşılığında Tanrı korkusuyla[2] tıka basa doyurulmaktadır. Bu denemenin de nasıl sonuçlandığını merak etmek gerekmez.

Ama insanın dinsel yanılsamanın avutuculuğundan asla yoksun kalamayacağı, onsuz yaşamın ağırlığına ve gerçeğin acımasızlığına katlanamayacağı gibi bir sonuca varmak isterseniz, buna karşı çıkacağım. Doğru, belki tatlı –ya da acımsı tatlı– zehiri çocukluktan başlayarak içine akıttığınız biri için bir katlanma söz konusu olmayacaktır. Ya öteki, ayık kafayla büyütülen insan? Belki nevrozlu olmayan kimse nevrozunu susturmak için bir zehirlenmeyi de gereksinmeyecektir. Kuşkusuz o zaman güç bir durumda bulunacak, dünyanın çarkı içindeki tüm çaresizliğini, tüm önemsizliğini benimseyecek, bundan böyle evrenin merkezinde yer almadığına, bundan böyle Tanrı kayrasının inayet ve şefkatine konu olmadığına inanacaktır. Tıpkı sıcacık ve rahat bir çevre içinde yaşadığı evinden ayrılan bir çocuk gibi hissedecektir kendini. Ama öyle değil mi, çocukluğun yazgısı bu çocukluğu aşıp geçmek değil midir? İnsan sürekli çocuk kalamaz, eninde sonunda çocukluktan çıkıp "düşman yaşamın" içine adım atmak zorundadır. Bunu da

---

2 Freud, bunu Amerika Birleşik Devletleri'nde içki yasağı döneminde kaleme almıştır. (1920-33).

"*gerçeklik eğitimi*" diye isimlendirebiliriz ve yazımın tek amacının ilgili ilerlemenin zorunluluğuna dikkati çekmek olduğunu size ayrıca açıklamam gerekir mi bilmem.

İnsanın söz konusu denemeyi başarıyla atlatamayacağından korkuyorsunuz belki. Eh, yine de umudu elden bırakmamak gerekiyor. İnsanın kendi gücünden başka dayanacak bir şeyi olmadığını bilmesi yine de az şey sayılmaz. Bu bilindiğinde ilgili gücün doğru dürüst nasıl kullanılacağı öğrenilir. İnsan tamamen yardımdan yoksun değildir. Bilim, dilivium zamanından beri kendisine hocalık yapmıştır ve ileride daha da güçlü olmasını sağlayacaktır. Hiçbir çarenin para etmediği yazgısal zorunluluklara gelince, bunlara da boyun eğilip katlanılması öğrenilecektir. Ayda şimdiye kadar getirisinden kimsenin haberi olmadığı büyük malikâneler vaat etmenin ne yararı dokunacaktır kendisine. O, namuslu küçük bir çiftçi kimliğiyle kendisini besleyip doyuracak bir avuç toprağını işlemeye bakacaktır. Beklentilerinin öbür dünyada karşılanacağını düşünüp serbest kalan bütün güçlerini bu dünyadaki yaşam üzerinde yoğunlaştıracak, belki o zaman yaşam herkes için katlanılır bir durum olacak, uygarlık bundan böyle kimseyi baskısı altında ezmeyecektir. O zaman bizim inançsız yoldaşlarımızdan biri hiç üzülmeden şu dizeler seslendirebilecektir:

Gökyüzünü bırakıyoruz
Meleklere ve serçelere.[3]

3 Heine'nin *Deutschland* (Almanya) isimli şiir kitabından (Bölüm I). "İnançsızlık Yoldaşı" sözü Heine tarafından Spinoza için kullanılmıştır. Freud, *Über den Witz* (Nükte Üstüne) adlı çalışmasında sözcüğü nükte tekniğine örnek olarak göstermiştir.

X

"Şahane olur doğrusu. Bütün yanılsamalardan el çekip yeryüzünde rahat yaşama olanağına kavuşmuş bir insanlık! Ne çare ki, sizin beklentilerinizi paylaşamayacağım. Belki inatçı bir muhafazakârım ama onun için değil. Nitekim siz de bu gözle bakıyorsunuz bana. Hayır, temkinli davranmak istediğimden. Sanırım şu an rollerimizi değiştirmiş bulunuyoruz. Siz, yanılsamaların peşine takılmış romantik biri gibi davranıyorsunuz; bana gelince, aklın gerektirdiğini yapıyor, kuşkunun hakkını vermeye çalışıyorum. Bence söylediklerinizin hepsi yanılgılardan kaynaklanıyor; daha önceki açıklamalarınızı dikkate alarak yanılsamalar diye niteleyebilirim bunları çünkü isteklerinizin etkisini içerdikleri apaçık ortada. Siz, ilk çocukluk döneminde dinsel doğmaların etkisini üzerlerinde hissetmemiş kuşaklarda usun içgüdüsel yaşamı güçlük çekmeden egemenlik altına alabileceğini umuyorsunuz. Bu kuşkusuz yanılsamadan başka şey değil, bu çok önemli noktada insan doğası pek değişmeyecektir. Yanılmıyorsam başka uygarlıklara ilişkin o kadar az şey biliyoruz ki günümüzde dinsel bir sistemin baskısı altında yaşayan uluslar da var, onlar da kendi ideallerine ötekilerden daha çok yaklaşmış değiller. Siz, bizim Avrupa uygarlığından dini uzaklaştırmak mı istiyorsunuz, bunu ancak dogmalardan oluşmuş bir başka sistem sayesinde yapabilirsiniz. İlgili sistem de başından beri kutsallık, katılık, hoşgörüsüzlük ve kendini savunma amacına yönelik düşünme yasağı gibi bir

dindeki psikolojik özelliklerin tümünü içerecektir. Eğitimin gereksinimlerini karşılamak için elinizde buna benzer bir şey olması gerekir. Eğitimsiz de yapamazsınız bunu. Bebeklikten uygar insanlığa giden yol uzundur. Önlerine düşecek bir rehber olmadan gelişim sürecini kendi başlarına geçirmeye bırakılırlarsa pek çok insan yolunu şaşıracak, yaşamsal görevlerinin başına zamanında geçemeyecektir. Eğitimleri sırasında başvurulan dogmalar, insanların olgun yaşlardaki düşünsel etkinliğini sizin bugün dinde saptayıp eleştiri konusu yaptığınız sınırlamalarla donatacaktır. Henüz doğru dürüst düşünemeyen, içgüdüselliğinin ağır bastığı bir çocuktan ancak erişkinlerdeki olgun usla başarılabilecek kararlar almasını beklemenin, hem bizim hem de her uygarlığın bundan böyle giderilemeyecek bir kusuru içerdiğinin farkında değil misiniz? Ama insanlığın laik (*seküler*) eğitimi birkaç çocukluk yılına sıkıştırılmak istendiğinden, uygarlığın başka türlü davranması olanaksızdır, bir çocuğun kendisini bekleyen görevin üstesinden gelmesi ancak duygusal güçlerle sağlanabilir. İşte sizin us egemenliğinden beklediklerinizi."

"Dolayısıyla, ben şimdi insanların bir arada yaşamalarının temeli olarak dinsel öğretim sistemine bağlı kalınması görüşünü savunursam şaşırmayınız. Bu, ilgili sistemin gerçeklik değerine değil, pratiğine yönelik bir sorundur. Uygarlığımızın ayakta kalmasını, içindeki bir bireyin eğitilip uygar olmasından –pek çok kişi asla olamayacaktır– beklemeyeceğimiz için, büyüme çağındaki çocukların eleştiriden uzak bir öğreti sistemiyle eğitilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla ben dinsel sistemi en uygun sistem olarak görüyorum. Kuşkusuz öncelikle bu ilgili sistemin sizin yanılsama gözüyle baktığınız istekleri karşılayıcı ve insanı avutucu gücünden kaynaklanıyor. Gerçeğin bir parçasına birazcık akıl erdirmenin güçlüğü hatta böyle bir şeyin asla başarılamayacağı kuşkusu, bize in-

sanın gereksinimlerinin de gerçeğin bir parçası, hem de bizi yakından ilgilendiren önemli bir parçası olduğunu unutturmamalıdır."

"Dinsel öğretinin bir diğer üstünlüğünü sizin en çok eleştiri konusu yaptığınız bir özelliğinde buluyorum. İlgili özellik, ilkel ve çocuksal düşünü kalıntılarından pek çoğunun kaldırılıp atıldığı kavramsal bir temizliğe ve sublimasyona olanak veriyor. Bu işlemin sonunda bundan böyle bilimin karşı çıkmadığı gibi bilime de karşı çıkmayan düşünsel bir içerik kalıyor elde. Dinsel öğretide sizin yarım işler ve uzlaşmalar olarak eleştirdiğiniz değişiklikler, eğitimsiz kitleyle felsefeci düşünürler arasında bir çatlak oluşmasının önüne geçecek, aralarında uygarlığın güvenliği bakımından çok önemli birlikteliği ayakta tutacaktır. O zaman halktan birinin toplumun üst katmanlarındakilerin bundan böyle Tanrı'ya inanmadıklarını öğrenmesinden korkulmasına gerek kalmayacaktır. Böylece sizin çalışmanızın sınanmış, duygusal bakımdan değerli bir yanılsamanın yerine sınanmamış ve rasgele birini geçirmeye çalışmaktan oluştuğunu umarım göstermiş oluyorum."

Eleştirinizi anlamıyor sanmayın beni. Yanılsamalardan kaçınmanın ne kadar güç olduğunu biliyorum; belki benim beslediğim umutlar da yanılsama özelliğini taşıyor. Yine de bir ayrım var arada; paylaşılmamalarının bir cezalandırılmayı gerektirmediği bir yana, dinsel yanılsamalar gibi düzeltilemez değiller, bir sayıklama (*delir*) özelliği içermiyorlar. İleride yaşanacakların –bana değil ama benden sonrakilere, benim gibi düşünenlere– yanıldığımızı göstermesi durumunda beklentilerimizden el çekeceğiz. Ancak benim ilgili denememe yalnızca bir deneme gözüyle bakın. Bu dünyada yurt tutmanın ne denli güç olduğunu bilen, ilgili konuda yanılgıya düşmeyen bir psikolog, insanlığın gelişimini bireylerin çocukluktan erişkinliğe geçişleri sırasında yaşadığı olayları inceleyerek edinilmiş az

buçuk bilgiyle değerlendirmeye çalışıyor. Bu arada dinin bir çocukluk nevrozuna benzetilebileceği düşüncesi uyanıyor kafasında. Yeterince iyimser biridir, pek çok çocuk benzer nevrozlarını nasıl zamanla atlatıyorsa, insanlığın da bu nevrotik dönemi atlatacağı görüşünü benimsiyor. Bireysel psikolojiden kaynaklanan bu görüşler yeterli sayılmayabilir, bunların insan soyuna mal edilmesi haklı bir temele dayanmayıp iyimser bir nedenden yoksun olabilir. Bütün bu olası durumlarla karşılaşılabileceğini kabul ediyorum. Ama insan düşündüğü şeyi genellikle açığa vurmadan yapamıyor ve bunu olduğundan daha değerli bir şeymiş gibi dile getirmediği için de kendinden özür diliyor."

Ayrıca iki nokta üzerinde durmadan geçemeyeceğim. Birincisi, benim konumumdaki zayıflık sizin konumunuzda güçlülük anlamına gelmez. Bana göre siz baştan yitirilmiş bir davayı savunuyorsunuz. Bizler, sürekli insandaki aklın içgüdüsel yaşamından daha güçsüz olduğunu vurgulayabilir, bunda da haklı sayılabiliriz. Ancak ilgili güçsüzlükte kendine özgü bir durum vardır: Usun sesi hafif çıkar ama işittirecek kulak ele geçirene kadar da susmak bilmez ve sonunda sayısız geriye çevrilmelerin ardından duyurur sesini. Bu da insanlığın geleceği bakımından iyimser olmamızı sağlayan az sayıdaki nedenlerden biridir ama hiç de az değildir önemi. İlgili durumdan daha başka şeyler de umabiliriz. Aklın egemenliği uzak, çok uzak bir gelecekte gerçekleşebilir ama belki sonsuz uzakta değil. Ve söz konusu egemenlik, gerçekleşmesini sizin belki Tanrı'dan beklediğiniz insan sevgisi ve acıların azaltılması gibi amaçlar peşinde koşacak, kuşkusuz dış gerçeğin, "Avâyxn"ın izin vermesi durumunda insana özgü sınırlar içinde bunları gerçekleştirmeye çalışacaktır. Dolayısıyla aramızdaki karşıtlığın yalnızca şimdilik söz konusu olduğunu, uzlaştırılamaz

nitelik taşımadığını söyleyebiliriz. İkimiz de aynı umudu besliyoruz içimizde ama siz benden daha sabırsız, daha iddialı ve –söylemeden duramayacağım– benden ve benim gibi düşünenlerden daha bencilsiniz. Siz, cennet yaşamını hemen ölümden sonra başlatmak istiyor, ondan olmayacak bir şey bekliyor, bireylerin isteğinden el çekmeye yanaşmıyorsunuz.

Bizim Tanrı Aóyos[1] bu isteklerden dışımızdaki doğanın izin verdiklerini gerçekleştirecektir ama çok yavaş, gözle kestirilemeyecek kadar uzak bir gelecekte ve yeni insanoğulları için. Yaşamın olumsuzlukları altında ezilen bizlere bunun karşılığında bir şey vaad ettiği yoktur. Uzaktaki hedefe götüren yolda ister ilk denemeler başarısızlıkla sonuçlansın, ister dogmaların yerine bilimin geçirilmesine yönelik ilk oluşumların sağlamlıktan yoksunluğu görülsün, sizin dinsel dogmalar ister istemez elden bırakılacaktır. Nedenini de biliyorsunuz; mantık ve denemeye hiçbir şey sürekli karşı duramaz, dinin de bunların ikisiyle çeliştiği apaçık ortadadır. Dinin avutucu içeriğinden biraz bir şey kurtarmak istediği süre, arındırılmış dinsel düşünceler de bu yazgıdan kurtaramaz kendini. Kuşkusuz özellikleri belirlenemeyen, amaçları kestirilemeyen manevi bir varlığın açıklamalarıyla sınırlı kaldıkça ilgili düşünceler bilimin yadsımasından bağışık durumdadır ama insanların ilgi alanından da çıkarlar artık.

İkinci noktaya gelince: Sizinle benim yanılsamaya karşı takındığımız tutumdaki farklılığa dikkat buyurunuz. Siz, dinsel yanılsamayı var gücünüzle savunmadan edemiyorsunuz. Bunlar önemini yitirmeyegörsün –sanırım yitirme tehlikesi

---

1 Hollandalı Multatuli'nin Tanrı çifti Aóyos - Aváyxn ["Us ve Zorunluluk" Multatuli (*lat.* "pek çok şeye katlandım") E.D. Dokker'in (1820-87) takma adı. Freud'un uzun zamandan beri sevdiği bir yazardı; bir ankette sevdiği on kitap sorusuna verdiği yanıtta Multatuli'nin mektup ve kitaplarını listenin başına koymuştur. (1906).

içindeler de– dünyanız yıkılacak, her şeye, uygarlığa ve insanlığın geleceğine kuşkuyla bakmak dışında bir şey kalmayacak elinizde. Böyle bir kölelikten ben, biz bağımsız durumdayız. Beklentilerimizden bazısı yanılsama özelliği taşısa bile, çocukluktan gelen isteklerimizden hayli bir bölümünü gözden çıkarmaya hazır olduğumuz için buna katlanabiliriz.

Dinsel dogmaların baskısından kurtulmuş bir eğitim, insanın psikolojik varlığında belki fazla bir değişikliğe yol açmayacaktır. Bizim Tann Aóyos belki fazla güçlü değildir de kendisinden öncekilerce verilmiş sözlerin ancak küçük bir bölümünü yerine getirebilecektir. Buna anlayış göstermemiz istendiğinde boynumuzu büküp sesimizi çıkarmayacağız. Dünyaya ve yaşama duyduğumuz ilgiyi bu yüzden kaybedecek değiliz çünkü bir yerde sizde olmayan bir dayanak bulunuyor elimizde. Biz, bilimsel çalışmalarla dünya gerçeğine ilişkin bir şeyler öğrenebileceğimize, dolayısıyla gücümüzü artırıp yaşamımızı ona göre düzenleyebileceğimize inanıyoruz. Bu inancımız bir yanılsamaysa, o zaman biz de sizin gibi aynı durumdayız demektir. Ama bilim ortaya koyduğu çok sayıda önemli başarıyla yanılsama olmadığını kanıtlamış durumda. Bilimin dinsel inançtaki gücü yok edip din inancını tahtından alaşağı etmekle tehdit etmesini bağışlamayanlar arasında açık ya da gizli düşmanları bulunuyor. Ayrıca bilim bize pek az şey öğretmek, öğrettikleriyle karşılaştırılamayacak kadar çok şeyi karanlıkta bırakmakla eleştiriliyor. Ama bu arada onun ne kadar kısa bir geçmişe dayanıp başlangıçta ne zorluklarla karşılaştığı, insandaki us gücüne kendisini bekleyen görevlerle başa çıkabilmesi için ne kadar az zaman tanındığı unutuluyor. Yargılarımızı kısa sürelerde oluşturmakla yanlış yapmıyor muyuz hepimiz?

Aslında jeologları örnek almamız gerekirdi. Bilimin bugün koyduğu bir yasayı bir sonraki kuşağın hata ürünü olarak

görmesi ve kısa ömürlü yeni bir yasayla geçersiz kılmasından yakınılıyor. Ancak haksız bir davranıştır bu, kısmen de gerçekle bağdaşmamaktadır. Bilimsel düşüncelerdeki değişiklikler eskiyi yıkmaya yönelik bir girişim değil, gelişim ve ilerlemedir. Önce kesinlikle doğru diye bakılan bir yasanın kapsamlı bir yasalar topluluğunda özel bir durum olduğu anlaşılmakta ya da gerekliliği ancak ileride görülecek yeni bir yasayla geçerliliği sınırlandırılmaktadır. Gerçeğe kabaca bir yaklaşım sonradan yerini daha titiz bir yaklaşıma bırakmakta ve bunu da ileride daha da titiz bir yaklaşım beklemektedir. Değişik alanlarda başvurulup sonradan yetersizliği anlaşılarak bir kenara kaldırılan varsayımlarla çalışıldığı araştırma dönemi henüz aşılmış değildir. Ama kimi alanlarda sağlam, adeta değiştirilemez bir bilgi çekirdeği şimdiden oluşmuş bulunuyor. Sonunda kendi organizasyonumuzun koşullarına bağlı olup bize öznel sonuçlardan başka şey sağlayamayacağı, dışımızdaki nesnelerin gerçek doğasından içeri ise uzanamayacağı düşünülerek, bilimsel çabaların kökten değersizleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu arada bilimsel çalışmanın anlaşılması için kesin önem taşıyan bazı gerçekler üzerinden atlanıp geçiliyor. Kendi organizmamızın, bir başka deyişle ruhsal organımızın dış dünyayı keşfe yönelik çabalar sonucu geliştiği, amaca uygun bir yapıyı içerdiği, araştırma konusu dünyanın bir parçasını oluşturduğu, böyle bir araştırmanın yapılmasına da olanak verdiği, organizasyonumuzun özelliği dolayısıyla dünyanın bize nasıl göründüğü sorusuyla sınırlandırdığımızda bilime düşen görevin sınırının belirlenmiş olacağı, bilimin kesin kazanımlarının özellikle kazanım şekli dolayısıyla yalnızca bizim organizasyona değil, ilgili organizasyonu etkileyen öğelere de bağlı bulunduğu ve nihayet dünyanın nitelik sorununun ruhsal algı mekanizmamız dikkate alınmadığında, pratik bakım-

dan ilginçlikten yoksun bir soyutlama özelliği içereceği bu gerçekleri oluşturmakta. Hayır, bilimimiz bir yanılsama değildir. Ama onun bize vermediğini bir başka yerde ele geçireceğimize inanmamız yanılsama olabilir.

NEDEN SAVAŞ

(Freud'un Einstein'a Mektubu)

[1933 (1932)]
Viyana, Eylül 1932

Sevgili Bay Einstein![1]
İlginizi çeken, başkalarının da ilgisini çekmeye değer gördüğümüz bir konuda benimle fikir alışverişinde bulunmak istediğinizi öğrenince büyük bir memnuniyetle karşıladım isteğinizi. Bunun için günümüzde bilinebilirlik sınırındaki sorunlardan birini seçeceğinizi beklemiştim. Bir fizikçi ve bir psikolog olarak ilgili soruna doğru kendine özgü bir yol açacak, değişik yönlerden gelerek aynı yerde buluşacaktık. Ama siz, savaş belasını insanların başından uzaklaştırabilmek için neler yapılabileceği sorusuyla sürpriz yaptınız bana. İlgili konuda –neredeyse bizi diyecektim– kendimi yetkisiz gördüğüm için irkildim önce çünkü bu bana pratikte devlet adamlarına düşen bir görev gibi göründü. Ama sonra sizin soruyu bir doğa bilgini, bir fizikçi gibi değil, Dünya Savaşı'nın açlık çeken, yersiz yurtsuz kurbanlarına yardım götürmeyi kendisine görev edinmiş kutup araştırmacısı Fridtjof Nansen gibi biri, Birleşmiş Milletler'in önerilerine kulak veren bir insan dostu olarak sorduğunuzu anladım. Ayrıca, benden pratik önerilerde bulunmam beklenmiyor, sadece savaşı önleme sorununa bir psikolog gözüyle nasıl baktığını bildirmem isteniyordu.

1 Mektuplaşma kısaltılmamış şekliyle ilk kez 1933 Mart'ında Paris'te Almanca, Fransızca ve İngilizce olmak üzere üç ayrı dilde yayımlanmıştır. Fransızca çevirisini Blaise Briod İngilizce çevirisini ise Stuart Gilbert yapmıştır.

Ne var ki, bu bakımdan da siz söyleneceklerin büyük çoğunluğunu mektubunuzda söylemiş, adeta benim teknemin yelkenlerinden rüzgârı çekip almışsınız. Ama ben seve seve dümen suyunuzda da gidebilir, kendi bildiklerime ya da tahminlerime dayanıp uzun boylu açıklamalara başvurmayarak, sizin bütün söyleyeceklerinizi onaylamakla yetinebilirim.

Siz, hak ve güç arasındaki ilişkiyle başlıyorsunuz söze. Bu da kuşkusuz araştırmamız bakımından en doğru çıkış noktasıdır. "Güç" sözcüğünü daha göz alıcı, daha sert "zorbalık" sözcüğüyle değiştirebilir miyim? "Hak ve zorbalık" terimlerini bugün birbirinin karşıtı olarak kullanmakta, bunlardan birinin öbüründen nasıl gelişip çıktığını kolaylıkla saptayabilmekteyiz. İlk başa döner de durumun önce nasıl olduğuna bakarsak sorunun çözümünü güçlük çekmeden bulabiliriz. Ne var ki, şimdi genellikle bilinen ve doğru olarak bakılan şeylerden sanki yeniymişler gibi söz edersem bağışlayınız; bağlam buna zorlamakta beni.

İnsanlararası çıkar çatışmaları genellikle zora başvurularak çözüme kavuşturulmaktadır. İnsanın da içinde yer aldığı bütün hayvanlar dünyasında böyledir. Ne var ki, insanlarda soyutlamaların en uç noktalarına kadar uzanan ve çözümü için değişik bir yönteme başvurulmasını gerektiren düşünce çatışmaları da bu çıkar çatışmalarına katılır. Ancak bu, toplumdaki gelişim sürecinin ilerideki bir döneminde ortaya çıkmış bir durumdur. Küçük insan topluluklarında bir şey kimin kas gücü ötekilerden üstünse onun oluyor ya da onun isteği yerine getiriliyordu. Savaşta aletlerin kullanılmasıyla yeni bir kuvvet kazanan kas gücü, çok geçmeden yerini silahlara bıraktı. Kimin elinde daha iyi silahlar varsa ya da kim elindeki silahları daha ustalıklı kullanıyorsa, savaşı o kazanıyordu. Silahın savaşa sokulmasıyla zeka üstünlüğü kaba kas gücünün yerini almaya başladı giderek, savaşın son amacıysa nasılsa öyle kaldı, uğra-

dığı kayıplar ve direnme gücünün kalmayışı bir tarafı isteğinden ya da karşı koymasından vazgeçmeye zorladı.

Bu amaca da en iyisi eldeki gücün düşmanı ortadan kaldırması, yani öldürmesiyle ulaşılmaktaydı. Öldürme iki yarar sağlıyordu, birincisi düşman bir daha düşmanlığa kalkışamıyor, ikincisi düşmanın başına gelen başkalarının gözünü korkutup onu örnek almalarını önlüyordu. Ayrıca düşmanın öldürülmesi ileride ele alacağımız içgüdüsel bir eğilimi de doyuma kavuşturmaktaydı. Derken düşmanın öldürülmeyip de gözü korkutularak hayatı bağışlanırsa yararlı işlerde çalıştırılabileceği düşünüldü. Dolayısıyla düşmanı öldürmek yerine onu sultası altına almakla yetinme, böylece onu koruyup kollama dönemi başladı. Ne var ki, zaferi kazanan tarafın da bundan böyle yenilgiye uğrayan tarafın pusuda bekleyen intikam duygularını dikkate alması gerekiyor, dolayısıyla kendi güvenliğinden birazını elden çıkarıyordu.

İşte başlangıçtaki durum, daha büyük gücün, kaba ya da us gücüyle desteklenmiş zorbalığın egemenliği. Bu durumun toplumun gelişim sürecinde değişikliğe uğradığını, bir yolun zorbalıktan hakk'a götürdüğünü biliyoruz. Peki hangi yol? Yalnızca tek bir yol söz konusuydu ve bir tarafın gücündeki büyüklüğün birden çok zayıf insanın bir araya gelmesiyle giderilebileceği üzerinden geçiyordu bu yol. *"L'union fait la force."** Zorbalık birleşmeyle etkisiz kılınıyor, birleşenlerin gücü tek kişinin zorbalığına karşı hakk'ı oluşturuyordu. Böylelikle hakkın bir topluluğun gücü olduğunu görüyoruz. Ama zorbalık henüz kalkmıyordu ortadan, ona karşı koyan kişilere yönelmeye hazır bekliyor, önceki araçlarla çalışıp aynı amaçları güdüyordu. Gerçekte tek bir ayrım bulunuyordu arada, egemen zorbalık tek kişinin zorbalığı olmaktan çıkıp bir topluluğun

---

* "Birleşmeden güç doğar" anlamında Fransızca bir söz. (çev.)

zorbalığına dönüşüyordu. Ne var ki, zorbalıktan hakk'a geçiş için psikolojik bir koşulun da varlığı, birçok kişinin birlikteliğinin kalıcı, sürekli olması gerekmekteydi. Söz konusu birlikteliğin yalnızca üstün güç sahibi bir kişinin yenilgiye uğratılması için gerçekleşip sonradan dağılması durumunda ele geçirilen bir şey olmuyordu ortada. Çünkü kendini güçlü gören bir başkası yine zorbalıkla egemenliği ele geçirmeye çalışacak ve oyun sonsuza kadar böyle sürüp gidecekti. Dolayısıyla, topluluk sürekli ayakta tutulmaya çalışıldı, örgütlendi, korkulan başkaldırıları önlemek için yasaklara başvurdu, yasaklara –yasalara– uyulup uyulmadığını denetleyip bu arada haklı olarak başvurulacak dayatmaları gerçekleştirecek kurumları oluşturdu. Çıkar amacıyla bir araya gelen böyle bir topluluğun üyeleri arasında duygusal birliktelikler, topluluğun gerçek gücünü içeren toplumsallık duyguları gelişti.

Böylece, sanıyorum önemli her şey hazırlanmış, gücün tek kişiden alınıp toplum üyelerinin duygusal birlikteliklerıyle bir arada tutulan büyük bir topluluğa aktarılması işi tamamlanmış oldu. Bundan sonrası uygulamalara ve yinelemelere kalmıştı. Topluluk belli sayıda eşit güçteki bireylerden oluştuğu sürece üyeler arasındaki ilişkilerde bir sadelik vardı. Topluluğun yasaları, sağlam bir temele oturan ortak yaşamın sağlanabilmesi için bireylerin ellerindeki güçleri zorbalık olarak kullanma özgürlüğünün ne kadarından vazgeçmesi gerektiğini belirliyordu. Ama böyle bir sessizlik durumu ancak kuramsal açıdan söz konusu olabilirdi. Topluluğun başından beri birbirine denk sayılmayan öğeleri, erkek ve kadınları, anne-baba ve çocukları içerdiği, çok geçmeden savaşmalar ve karşı tarafı boyunduruk altına almalarla efendi ve kölelere dönüşen yenen ve yenilenleri kapsadığından durum karmaşık bir hal almıştı. Topluluğun elindeki hak bundan böyle topluluk içindeki eşit sayılmayan

güç ilişkilerini yansıtmaya, yasalar egemenliği ele geçirenler tarafından egemenler için yapılıp boyunduruk altında tutulanlara fazla bir hak tanınmamaya başladı. Bu andan başlayarak toplumda var olan ama aynı zamanda yeni oluşturulacak haklar konusunda iki huzursuzluk kaynağı söz konusuydu. Birincisi, efendiler arasında bazılarının herkes için geçerli sınırlamaların üstüne çıkma, hak egemenliğinden zorbalık egemenliğine dönme çabaları, ikincisi baskı altında tutulanların daha fazla güç sahibi olmaya ve yasadaki söz konusu değişikliklere herkesçe uyulmasına, dolayısıyla herkes için eşit olmayan haktan herkes için eşit haka geçilmesine yönelik sürekli uğraşları. Bu ikincisi, ortak varoluşta tarihin bazı dönemlerindeki gibi gerçekten değişimlerin baş göstermesi durumunda özellikle önem kazanıyordu. Böyle bir durumda hak hukuk ya giderek yeni güç ilişkilerine uyum sağlayacak ya da sık görüldüğü gibi egemen sınıf ilgili değişikliği dikkate almayarak başkaldırıp içsavaş çıkaracak, hak hukuk bir süre rafa kaldırılıp yeni zorbalık girişimlerinde bulunulacak, sonunda da yeni bir hak hukuk düzeni kurulacaktı. Hukuktaki değişikliğe yol açacak, barışçıl şekilde kendini açığa vuran bir başka kaynak daha vardı ortada, bu da ortak varoluştaki üyelerin uygarlık doğrultusunda geçirecekleri değişimlerdi ama bu konuya ileride ele alacağımız ilişkiler topluluğu içinde değineceğiz.

Böylece ortak yaşam içinde çıkar çatışmalarının da zor kullanılarak çözümünden el çekilmediğini görmekteyiz. Ne var ki, aynı toprak üzerinde bir arada yaşamaktan kaynaklanan gereklilikler ve birliktelikler bu gibi savaşımların kısa zamanda sonuçlandırılmasına elverişli ortamı hazırlamakta ve ilgili koşullarda barışçıl çözümlere giderek daha çok yönelinmektedir. Ancak insanlık tarihine göz atıldığında, bir ortak yaşamla başka bir ya da birden çok ortak yaşam, büyük ve küçük top-

luluklar, kentsel bölgeler, kırsal alanlar, kabileler, halklar, devletler arasında savaşa başvurulup güç denemesiyle çözüme kavuşturulan uçsuz bucaksız bir çatışmalar dizisi görülmektedir. Söz konusu savaşlar ya karşı tarafın malının mülkünün yağmalanması ya kesin olarak boyunduruk altına alınması ya da topraklarından bir bölümünün ele geçirilmesiyle sonuçlanmaktaydı. Toprak ele geçirmeye yönelik savaşlar arasında da farklılıklar göze çarpıyordu. Moğolların ve Türklerinki gibi bazıları felaketten başka şeye yol açmazken, tersine bazıları zor kullanımın ortadan kalktığı ve yeni bir hukuk düzeninin çatışmaları yatıştırdığı büyük topluluklar oluşturarak, zorbalıktan hukuk düzenine geçilmesine katkıda bulunmuştur. Örneğin, Romalıların fetihleri Akdeniz ülkelerine o değerli *pax romana*'yı* kazandırmıştır. Fransa krallarının topraklarını genişletme hevesiyse, barış içinde birleşik ve mamur bir Fransa yaratmıştır. Savaş, içlerindeki güçlü merkezi otoritenin başka savaşları olanaksız kılacak büyük toplulukları oluşturabileceğinden o özlenen ebedi barışın sağlanmasında uygun bir çare olabileceği düşünülebilirdi. Ne var ki böyle bir güçten yoksundu savaş çünkü fetihlerden elde edilen başarılar genellikle süreklilikten yoksundu. Yeni oluşturulan topluluklar dağılıyordu sonradan çünkü zorla birleştirilen parçalar doğru dürüst birbirine tutunamıyordu. Ayrıca fetih büyük çapta da olsa şimdiye kadar sadece kısmi birleştirmeleri gerçekleştirebiliyor, bunlar arasındaki çatışmalar da zor kullanılarak çözümü inadına daha çok davet ediyordu. Böylece insanlık seyrek olmasına karşın o kadar daha yıkıcı büyük savaşlar yerine çok sayıda bitip tükenmez küçük savaşlara yönelmişti.

---

* Roma barışı. Roma İmparatorluğu'nda Augustus'tan yaklaşık kavimler göçüne kadar olan barış dönemine verilen isim. (çev.)

Bu durumu günümüze uyguladığımızda sizin kısa yoldan vardığınız aynı sonuçla karşılaşılacaktır. Savaşın kesin şekilde önlenmesi, ancak insanların bütün çıkar çatışmalarında mahkeme rolü oynayacak merkezi bir otoritenin oluşturulması konusunda anlaşmasıyla gerçekleşebilecekti. Bu da ilkin bir üst organın kurulması, sonra gereken gücün ilgili organın buyruğuna verilmesi olmak üzere iki ayrı şeyin yapılmasına bakmaktaydı. İkisinden yalnızca birinin gerçekleştirilmesi yeterli değildi. Böylece Birleşmiş Milletler kurumu çıkmıştı ortaya. Ne var ki, ikinci koşul yerine getirilmemişti, bu kurumun kendi gücü olmayıp tek tek üye devletlerin kendisine tanıdığı kadar bir gücü elinde bulundurmakta, dolayısıyla günümüzde bu kurumdan da pek bir şey çıkacağa benzememektedir. Belki insanlık tarihinde Birleşmiş Milletler gibi bir denemeyle sıklıkla, hele bu kapsamda hiç karşılaşılmadığı bilinmese, böyle bir kurumdan kimse pek bir şey anlamayacaktı. Normalde iktidar sahiplerinin ellerindeki otoriteyi, yani zorlayıcı gücü belli düşünsel tutumlara aktarma denemesidir Birleşmiş Milletler kurumu. Bir topluluğu iki şeyin ayakta tuttuğunu daha önce gördük; bunlardan biri dayatmalar, diğeri duygusal bağlantılar, teknik bir deyimle özdeşmelerdir. Birinin yokluğunda diğerinin topluluğu dağılmaktan koruyabilme olasılığı bulunmaktadır. Doğal olarak söz konusu düşünceler, ancak topluluk üyelerinin önemli birlikteliklerini dışa vurması durumunda önem taşır. Bundan sonra sorulacak soru, ilgili düşüncelerin ne kadar güçlü olduğudur. Gerçekten de bu düşüncelerin etkisini göstermekten geri kalmadığını tarihten öğreniyoruz. Örneğin panhelenistik düşünce, Helenlerin çevrede yerleşik barbarlardan daha üstün bir halk olduğunun bilinci,

Amphiktyonien'lerde,[2] orakellerde[3] ve şenliklerde kendini açığa vuran bu bilinç Yunanlar arasında savaş geleneğini yumuşatacak güçteydi ama doğal olarak ilgili halkın parçaları arasındaki çatışmaları hatta bir kentin, bir kentler birliğinin düşmana karşı Pers düşmanıyla anlaşmasını önleyememişti. Ve yine yeterince güçlü ortak Hıristiyanlık duygusu Rönesans çağında küçük ve büyük Hıristiyan devletleri aralarındaki çatışmalarda Osmanlı padişahına başvurup yardım istemekten uzak tutamamıştı. Günümüzde böyle birleştirici bir gücü kendisinde barındırabilen hiçbir düşünce yoktur. Bugün halklara egemen olan milli ideallerin karşıt yönde bir etki gücünü içerdiği apaçık ortadadır. Ancak bolşevist zihniyetin savaşlara bir son verebileceği kehanetinde bulunan kişiler bulunmaktadır; ne var ki, günümüzde böyle bir amaca ulaşılmış olmaktan kuşkusuz hayli uzak bulunulmaktadır. Belki de söz konusu amaca ancak korkunç içsavaşlardan sonra ulaşılabilecektir. Dolayısıyla öyle görünüyor ki, gerçek gücün yerine düşünsel gücü geçirme denemesi bugün henüz başarısız kalmaya mahkûmdur. Hakk'ın başlangıçta kaba güç sayıldığının, bugün de hâlâ kaba güçle desteklenmekten uzak kalamayacağının göz önünde tutulmaması hesapta bir hata oluşturacaktır.

Mektubunuzdaki cümlelerden birini açımlamaya koyulabilirim şimdi. Siz insanların savaşa o kadar kolay özendirilebilmesine hayret ettiğinizi söylüyor ve bir tahminde bulunarak insanlarda savaş kışkırtıcılıklarına kucak açan etkin bir şey, kin besleme ve yok etme dürtüsü olmalı diyorsunuz. Bu konuda da yine size tümüyle katılacağım. Biz, insanlarda böyle bir iç-

2 Eski Yunanistan'da halkların ya da kentlerin (*devletlerin*) ortaklaşa kullanılan kutsal bir yeri korumak için aralarında oluşturdukları birlik üyesi.

3 Eskiçağda Yunanistan'da kehanetle uğraşan bakıcıların tanrıların isteklerini tapınanlara bildirdikleri örneğin Dalphi, Dodona gibi kutsal yerler ve bu bakıcıların kehanetleri.

güdünün varlığına inanıyor ve özellikle son yıllarda onun dışavurumlarını araştırmaya koyulmuş bulunuyoruz. Bu fırsatla size psikanalizde pek çok uğraştan sonra oluşturduğumuz içgüdü öğretisinden bir şeyler sunabilir miyim? Biz, insanda biri var olanı ayakta tutmak ve parçaları birleştirmek olanlar –bunlara Platon'un Sempozyum'undaki Eros'u örnek alarak erotik içgüdüler ya da popüler cinsellik kavramını bilinçli olarak açıp seksüel içgüdüler diyoruz– diğeri amacı yok etmek, öldürmek olanlar diye iki çeşit içgüdü bulunduğu görüşünü benimsiyor, ikincileri saldırı ve yok etme içgüdüsü adı altında bir araya topluyoruz. Aslında bunun dünyaca bilinen sevgi ve nefret karşıtlığının kuramsal bakımdan açıklığa kavuşturulması olduğunu görüyorsunuz. Belki ilgili karşıtlık, sizin alanınızdaki çekme ve itmeden oluşan polariteyle baştan beri ilişkili bulunmaktadır. Hemen iyi ve kötü değerlendirmesine el atmayınız lütfen. Söz konusu içgüdülerden birinin varlığı diğerininki gibi zorunludur, her ikisinin bir arada ya da birbirine karşıt yönde etkinlik göstermesinden yaşamsal olaylar doğup çıkmaktadır. Öyle görülüyor ki, bir tür içgüdü öbür türdeki içgüdü olmadan tek başına etkinlik gösterdiğinden, her zaman bir miktar karşıt içgüdüyü gereksinmekte; karşıt içgüdü tarafından amacı değiştirilmekte ya da bazen amacına ulaşması sağlanmaktadır. Örneğin, yaşamı sürdürme içgüdüsü kuşkusuz erotik niteliklidir ama özellikle bu içgüdü amacına ulaşmak istiyorsa saldırı gereksinim gösterir. Aynı şekilde objelere yönelmiş sevi içgüdüsü ilgili objeleri ele geçirmek istiyorsa, sahip olma içgüdüsünün yardımını gereksinir. Dışavurumları bakımından iki içgüdüyü birbirinden ayırmadaki güçlük, onları tanımaktan bizi hayli uzun bir süre alıkoymuştur.

Beni biraz daha izlemek lütfunda bulunursanız, insandaki davranışların başka bir çeşit komplikasyonu daha içerdiğini

duyarsınız: İnsandaki bir davranış sevgi (*eros*) ve yok etme içgüdülerinin bir arada etkinliğinden oluşması gerekirken çok seyrek olarak tek bir içgüdünün etkinliği sonucu ortaya çıkar. Bir davranışın gerçekleşebilmesi için aynı şekilde inşa edilmiş birden çok nedenin bir arada etkinliği gerekir. Sizin meslektaşlarınızdan biri, bizim klasikler döneminde Göttingen'de fizik okutan Prof. G. Ch. Lichtenberg bunun hayli zaman önce farkına varmıştı ama belki psikologluğu fizikçiliğinden daha önemliydi.[4] "Neden gülünü" bularak şöyle demişti: "Bizi bir şey yapmaya yönelten nedenler 32 değişik rüzgâr gibi düzenlenip isimleri de aynı şekilde belirlenebilir, *Brot* (ekmek) - *Brot* (ekmek) - *Ruhm* (şöhret) - ya da *Ruhm* (şöhret) - *Ruhm* (şöhret) - *Brot* (ekmek) diye isimlendirilebilir örneğin. Dolayısıyla, insanlar savaşmaya çağrıldıklarında içlerindeki soylu ve bayağı, yüksek sesle dile getirilen ve susulup açığa vurulmayan uzun bir dizi nedenin bunu olumlu karşılaması gerekir. İlgili nedenleri tek tek ele almamıza gerek yoktur. Saldırı ve yok etme isteğinin de bu nedenler arasında bulunduğu kuşkusuzdur. Tarihte ve günümüzdeki sayısız barbarlık bunların varlığını ve gücünü ortaya koymaktadır. Yok etmeye yönelik çabaların diğer erotik ve düşünsel olanlarla iç içe geçmesi, bunların doyuma ulaşmasını doğal olarak kolaylaştırır. Tarihte başvurulan gaddarlıkları duyduğumuzda bazen düşünsel nedenlerin yıkımsal isteklere sadece bahane oluşturduğu izlenimine kapılır, bazen de örneğin engizisyon tarafından başvurulan zalimliklerde düşünsel nedenlerin bilinçte ön plana çıktığı, yıkımsal nedenlerin de onlara bilinçdışı bir güç sağladığı sanısı uyanır içimizde. Her iki durum da söz konusu olabilmektedir.

---

4 George Christoph Lichtenberg (1742-99) Freud'un sevdiği yazarlardan biriydi. Freud burada sözü edilen karşılaştırmayı daha önce nükte üzerine hazırladığı kitaba almıştı ve kitapta başka pek çok Lichtenberg epigramı (*iğneleme*) yer almaktadır.

Bizim kuramlarımıza değil, savaşın önlenmesine yönelik ilginizi kötüye kullandığım kuşkusu var içimde. Yine de bizim sevimliliği içerdiği önemle asla yarışamayan yok etme içgüdüsü üzerinde biraz daha durmak isterim. Anlayacağınız biraz spekülatif çaba sonucunda bu içgüdünün her canlı varlığın içinde etkin olup onu yok etmeye, canlıyı cansıza dönüştürmeye çalıştığı görüşüne varmış bulunuyoruz. Bu içgüdüyü hiç çekinmeden ölüm içgüdüsü diye niteliyoruz, erotik içgüdülere gelince yaşama yönelik çabaları oluşturuyor. Ölüm içgüdüsü yok etme içgüdüsüne dönüşerek özel organlar yardımıyla dışarıya, objelere yönelmektedir. Adeta bir canlı varlık, yabancı bir canlı varlığı yok ederek kendi yaşamını ayakta tutmaktadır. Ne var ki, ölüm içgüdüsünden bir bölümü canlı varlığın içinde etkinliğini sürdürmektedir. Çok sayıda normal ve patolojik olayı yok etme içgüdüsünün bu içselleştirilmesiyle açıklamış bulunuyoruz. Hatta hiç hoş karşılanmayacak bir davranışa başvurarak, vicdanın oluşumunu da yok etme içgüdüsünün içe yönelmesiyle açıkladık. İlgili olayın büyük ölçüde gerçekleşmesinin hiç de sakıncasız olmayıp sağlıkla asla bağdaşmayacağını fark ediyorsunuz. Oysa ölüm içgüdüsünün dış dünyada yok etmeye yönelmesi canlı varlığı hafifletmekte, üzerinde rahatlatıcı bir etki yapmaktadır. Aslında bu bizim mücadele ettiğimiz bütün çirkin ve tehlikeli eylemleri aslında biyolojik açıdan bağışlamayla karşılamamızı gerektirirdi. İtiraf etmeliyiz ki, ilgili eylemler doğaya bizim ayrıca açıklanması gereken karşı çıkmamızdan daha yakındır. Belki de içgüdü kuramınızın bir çeşit mitoloji, bu durumda hoşa gideceği de söylenemeyecek mitoloji olduğu izlenimini edindiniz. Ne var ki, doğabilimlerinden her birinin yolu bu tarz bir mitolojiye çıkmıyor mu?

Bütün bu açıklamalardan insandaki saldırganlık eğilimlerini ortadan kaldırma umudunun olmadığı sonucuna varıyoruz.

Sözde insanın gereksindiği her şeyi doğanın bol bol kendilerine buyur ettiği yeryüzünün mutlu bölgelerinde kendi halinde yaşayan, zorlamaların ve saldırıların bilinmediği toplulukların var olduğu söylenir. Ben buna pek inanamıyorum, söz konusu mutlu kişiler hakkında daha çok şey bilmeyi pek isterdim doğrusu. Bolşevikler de toplumu oluşturan bireylerin maddi gereksinimlerini karşılayıp aralarında eşitliği sağlayarak insanlardaki saldırganlık eğilimini ortadan kaldırabileceklerini ummaktadır. Ben bunu bir yanılsama olarak görüyorum. Şimdilik tepeden tırnağa silahlanmış durumdalar ve kendi tarafındakileri başkalarına karşı beslenen bir kin duygusuyla bir arada tutmaya çalışmıyor değiller. Ayrıca, sizin de bildiğiniz gibi önemli olan, insanlardaki saldırı eğilimini tümüyle safdışı bırakmak değil, bir savaşla kendini açığa vurmayacak gibi bu eğilimin yönünü değiştirmektir.

Bizim mitolojik içgüdü öğretimimizden kalkarak, savaşın önlenmesinde izlenecek dolambaçlı yollara ilişkin bir formül geliştirebiliriz. Savaşa gönüllülük yok etme içgüdüsünün bir dışavurumuysa, bu içgüdünün karşıtı Eros'u yardıma çağırmak savaşı önlemede akla yakın bir davranıştır. Savaşı önlemede insanlar arasındaki bütün duygusal bağlanımlardan yararlanılması gerekir. Söz konusu bağlanımlar da iki çeşit olabilir. Birincisi, bir sevi objesiyle seksüel amacın yer almadığı ilişkilerdir. Burada sevginin sözünü ettiği için psikanalizin utanması gerekmez asla, nitekim din de aynı şeyden söz etmektedir: "Kendini nasıl seviyorsan hemcinsini de öyle sev!" Ne var ki bunu istemek kolay, gerçekleştirmek zordur.[5] Duygusal bağlanımın diğer türlüsü, özdeşleşmeyle gerçekleşen bağlanımdır. İnsanlar arasında önemli birliktelikleri sağlayan ne varsa, bu

5 *Krş. Kültürdeki Huzursuzluk.*

ortak duygulara, özdeşleşmelere yol açar. Toplumsal yapının hayli bir bölümü de bu temel üzerine oturur.

Otoritenin kötüye kullanımıyla ilgili yakınmanız, savaşın dolaylı yollardan önlenmesi konusunda ikinci bir ipucu oluşturuyor. İnsanlar arasındaki doğumsal nitelik taşıyıp giderilemeyecek eşitsizliğin bir parçası da onların önderler ve önderlere bağımlı kişiler diye ikiye ayrılmasıdır. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan ikincileri kendileri için kararlar alacak, kayıtsız şartsız boyun eğecekleri bir otoriteye gereksinim duyar. Bu konuda şunu söyleyebiliriz ki, özgür düşünebilen, korkutup ürkütmeleri umursamayıp doğruyu ele geçirmeye çalışan bir üst sınıfın oluşturulup özgür sayılmayanların yönetiminin bu üst sınıfa bırakılabilmesi için şimdiye kadarkinden daha çok çaba gösterilmesi gerekiyor. Devlet güçlerinin müdahaleleri ve kiliseden kaynaklanan düşünme yasağının böyle bir sınıfın yetiştirilmesine elverişli zemini oluşturmadığını kanıtlamaya gerek yoktur. Kuşkusuz ideal olan, içgüdüsel yaşamlarını aklın buyruğuna vermiş bir insan topluluğudur. Başka hiçbir şey, aralarındaki duygusal bağlantılardan el çekilse bile insanlar arasında öylesine kusursuz ve dirençli bir topluluk oluşturamaz. Ama bunun ütopik bir umut olması da son derece olasıdır. Savaşın dolaylı bir şekilde önlenmesine ilişkin diğer yollar kuşkusuz izlenmeye daha elverişlidir ama bunların öyle kısa zamanda bir başarıya götürmesi de beklenemez. İster istemez buğdayı hiç acele etmeksizin öğüten, buğday öğütülene kadar onu bekleyen insanların açlıktan öldüğü değirmenler geliyor akla.

Görüyorsunuz ki, pratikte bir an önce atılması gereken adımlar konusunda dünyaya yabancı kuram adamına danışmaktan pek bir şey çıkmıyor. En iyisi karşılaşılacak her durumda eldeki olanaklarla tehlikeyi önlemeye çalışmaktır. İzin

verirseniz sizin mektubunuzda değinmediğiniz ama beni ilgilendiren bir sorun üzerinde durmak istiyorum. Neden savaşa karşı böylesine ateş püskürüyorsunuz? Siz olun, ben olayım ya da başkaları olsun, neden savaşı yaşamın can sıkıcı pek çok olayından biri gibi kabullenmiyoruz? Değil mi ki doğaya aykırı değil, biyolojik bakımdan sağlam nedenlere dayanıyor ve pratik bakımdan kaçınılmaz. Benim bu sorum korkutmasın sizi. Bir araştırma söz konusu olunca gerçekte olmayan bir üstünlüğe sahipmiş gibi davranabiliyor insan. Az önceki sorum, her insanın kendi yaşamı üzerinde hak sahibi olduğu, savaşın içleri umut dolu insanları yok ettiği, bireyleri onursuzlaştırdığı, onları istemedikleri bir eyleme zorlayıp başkalarının canına kıydırttığı, çalışıp çabalayarak elde ettikleri maddi değerleri yok ettiği ve daha başka pek çok kötülüğe yol açtığı için diyerek yanıtlanabilir. Savaşın bugünkü şekliyle eski kahramanlık idealine uygun davranmayı olanaksız kıldığı, gelecekteki bir savaşın yok etme araçlarındaki gelişmeden dolayı iki taraftan birini ya da her ikisini ortadan kaldıracağı için denebilir ayrıca. Bütün bunlar doğrudur ve öylesine tartışılmaz şeylerdir ki, bütün insanlığın anlaşmasıyla savaşın neden hâlâ ortadan kaldırılmadığına şaşmadan duramıyor insan. Gerçi söz konusu nedenlerden bazıları üzerinde tartışılabilir. Acaba toplum da bireylerin yaşamı üzerinde hak sahibi değil midir denebilir örneğin. Sonra savaşın her türlüsü de aynı şekilde lanetlenemez; başkalarını zaman zaman tanımadan yok etmeye hazır devletler ve uluslar oldukça, başka devlet ve uluslar da ister istemez savaşa hazırlanacaktır. Ama bütün bunları geçelim bir an önce. Bu, benimle üzerinde konuşmak istediğiniz konu değil. Ben bir başka sonuca varıyor, savaşa karşı ateş püskürüyorsak, başlıca nedeninin elimizden başka türlüsünün gelmeyişi olduğuna inanıyorum. Bizler savaş karşıtı (*pazifist*) insanlarız, organik

nedenlerden böyle de olmak zorundayız. Dolayısıyla tutumumuzu argümanlarla haklı göstermekte zorluk çekmeyiz.

Sanırım bunun anlaşılması bir açıklamayı gerektiriyor. Şunu demek istiyorum: Akıl almayacak bir zamandan beri insanlık kültürde bir gelişim süreci yaşıyor. (Biliyorum başkaları daha çok uygarlık diyor buna.) Varlığımızda iyi adına ne varsa bu sürece borçluyuz, çektiğimiz acıların hayli bir bölümü de bu süreçten kaynaklanıyor. Çıkış nedenleri ve başlangıç dönemleri karanlıktadır bu kültürün, nasıl sonuçlanacağı bilinmiyor. İçerdiği özelliklerden bazılarını görmek zor değil. Belki sonunda insan soyunun yok olup gitmesine yol açacaktır çünkü cinsellik fonksiyonunu birçok bakımdan kısıtlıyor ve daha bugünden uygarlaşmamış ırkların ve geri kalmış toplumsal sınıfların yüksek bir uygarlık düzeyine ulaşmış olanlardan daha hızlı çoğaldığı görülüyor. Belki bu süreci belli hayvan ırklarının evcilleştirilmesine benzetebiliriz; söz konusu sürecin bazı organik değişikliklere yol açtığı kuşkusuzdur; kültürdeki gelişmenin böyle bir organik süreç olduğu düşüncesine henüz alışılmış değildir. Bu gelişime eşlik eden ruhsal değişimler ilginçtir ve yadsınamayacak gibi ortadadır. İçgüdüsel amaçlardaki sürekli kaymalar ve içgüdüsel sınırlandırmalar bu değişiklikleri oluşturmaktadır. Atalarımız için haz dolu duyumsamalar bizler için ilgisini yitirmiş hatta katlanılmaz olmuştur. Organik nedenler etik ve estetik ideale yönelik isteklerde bir değişime yol açmış bulunuyor. Psikoloji alanında kültürden kaynaklanan bir durum var ki hepsinden önemli görünmektedir: Birincisi, aklın içgüdüsel yaşam üzerinde yavaş yavaş egemenlik kurması, ikincisi yararlı ve tehlikeli tüm sonuçlarıyla saldırganlık eğilimin içselleştirilmesi. Ne var ki, kültürün bize dayattığı psişik tutumlarla savaş en ufak bir şekilde bağdaşmamaktadır, bu yüzden de ateş püskürüyoruz ona, bu yüzden ona katlanamıyoruz artık. Sadece

akla ve duygulara dayanan bir yadsıma değildir bu, biz savaş karşıtlarında yapısal bir hoşgörüsüzlük, adeta alabildiğine büyük çapta bir Idiosynkagie'dir.[6] Ve öyle görünüyor ki, savaşa karşı çıkmamızda estetik bakımdan yol açtığı yıkımlar barbarlığından daha az pay sahibi değildir.

Bu durumda başkalarının da bizim gibi savaş karşıtı olmasını daha ne kadar bekleyeceğiz? Belli değil, ama belki iki nedenin, kültürün bize dayattığı tutumla gelecekteki bir savaşın etkilerinden duyulan haklı korkunun yakın zamanda bütün savaşlara bir son vereceğini düşünmek ütopik bir umut sayılmaz sanıyorum. Bunun hangi düz ya da dolambaçlı yollardan gerçekleşeceğini kestiremeyiz. Ama şunu söyleyebiliriz ki, kültürdeki gelişimin olumlu etkisi savaşa karşı da kendini duyumsatacaktır.

İçtenlikle selamlar, yazdıklarım sizi düş kırıklığına uğrattıysa bağışlamanızı rica ederim.

Sevgiler,
Sigmund Freud

6 Belli maddelere karşı doğumsal duyarlılık; ayrıca şiddetli antipati, nefret.